

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning,
folkloristik och kulturhistoria

2023
Årgång 146

Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och
Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar vid Lunds universitet

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE and THE FOLKLIFE ARCHIVES
WITH THE SCANIA MUSIC COLLECTIONS AT LUND UNIVERSITY

Principal editor:

MATHIAS STRANDBERG

Editors:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL and LENA WENNER

Editorial board:

*Rogier Blokland, Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander,
Susanna Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Caroline Sandström,
Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-Pötzsch*

2023

Volume 146

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN OCH FOLKLIVSARKIVET MED
SKÅNES MUSIKSAMLINGAR VID LUNDS UNIVERSITET

Huvudredaktör:

MATHIAS STRANDBERG

Redaktörer:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL och LENA WENNER

Redaktionsråd:

*Rogier Blokland, Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander,
Susanna Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Caroline Sandström,
Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-Pötzsch*

2023

Årgång 146

Distribueras av Eddy.se

Årgång 146. H. 349 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare. – All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

I citat efter äldre källor kan stötande språkbruk förekomma. – Quotations from older sources may contain offensive language.

© Författarna

Sättning och omslag: Mathias Strandberg

Distribution av den tryckta upplagan:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaa.bokorder.se>

Tidskriftens webbplats: <https://publicera.kb.se/svlm/>

Tidskriftens e-postadress: svlm@gustavadolfsakademien.se

ISSN: 0347-1837 (Print)

ISSN: 2004-9242 (Online)

Innehåll

HANS-OLAV ENGER, Verdifullt om verbkongruens. Anmeldelse av Adam Horn af Åminnes doktoravhandling	7
BLANKA HENRIKSSON, »Man är liksom alltid mittemellan på något sätt». Gränsöverskridningar i ett intervjumaterial om migration från Finland till Sverige	23
BENGT AF KLINTBERG, Högtidsstunder i Ulvaboda. Om Ivar Andersson och hans berättarkonst	47
ISAK LIDSTRÖM, Baseboll för anarkister. Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900	73
SARAH WIKNER, SAARA HAAPAMÄKI och VIVECA RABB, Variation mellan kort- och långstavighet i finlandssvenskt talspråk	93
LARS-ERIK EDLUND, ERIK MAGNUSSON PETZELL, CAROLINE SANDSTRÖM, MATHIAS STRANDBERG och LENA WENNER, Litteraturkrönika 2023	121

Meddelanden och aktstycken

OLLE KEJONEN, Tre samiska lånord i meänkieli	137
CAROLINE SANDSTRÖM, Meddelande angående <i>Ordbok över Finlands svenska folkmål</i>	143
Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen». Utgiven och kommenterad av Mathias Strandberg.	144

Minnesord

Gösta Arvastson 1943–2023. Minnesord av Anders Gustavsson	159
Nils-Arvid Bringéus 1926–2023. Minnesord av Birgitta Svensson.	165
Gunnar Nyström 1939–2021. Minnesord av Yair Sapir	169

Litteratur

Katarina Ek-Nilsson et al., <i>Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid</i> . Rec. av Eva Helen Ulvros	173
Terry Gunnel (red.), <i>Grimm ripples: The Legacy of the Grimms' Deutsche Sagen in Northern Europe</i> . Rec. av Alf Arvidsson	179

Verdifullt om verbkongruens

Anmeldelse av Adam Horn af Åminnes doktoravhandling:
*Från person till person. Avvecklingen av nordisk person-
kongruens ur ett diakront perspektiv*

Av Hans-Olav Enger

Abstract

In his excellent thesis from 2022, Adam Horn af Åminne discusses the reduction and loss of agreement for person and number in North Germanic in general, and in South-West Swedish dialects in particular. In this paper, I adhere to the tradition of doctoral thesis defences in Scandinavia, which is both to summarise the work and to question some of the conclusions. The thesis presents a valuable survey of the process of gradual reduction and ultimate loss. It incorporates insights from typological linguistics and it tracks the final stages in South-West Swedish dialects of the 19th and 20th centuries in detail. The fact that this kind of agreement remained for so long has received too little attention up until now, so the thesis is a welcome contribution. The reduction process is also studied in particular individuals; the author uses the old dialectological data in a new way. He shows differences between dialect areas, and that the newer patterns tend to turn up first in areas that are more ‘central’. Where we have traditionally seen a dialect levelling in Sweden, the author sees a language shift. Arguments are presented for seeing the process as simplification. On this point, however, I am somewhat sceptical. While the final outcome may look like simplification, many intermediate stages do not, making it difficult to believe that simplification is the motivation for the process.

Keywords: North Germanic, Swedish, person, number, verbal agreement, morphology, dialectology, diachrony, hybrid paradigms, simplification.

Hans-Olav Enger, professor i nordisk språkvetenskap, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. – Professor of Scandinavian linguistics at the Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo. h.o.enger@iln.uio.no

Enger, Hans-Olav, 2024: Verdifullt om verbkongruens. Anmeldelse av Adam Horn af Åminnes doktoravhandling: *Från person till person. Avvecklingen av nordisk personkongruens ur ett diakront perspektiv*. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 7–22. – Enger, Hans-Olav, 2024: A valuable study of verb agreement: A review of Adam Horn af Åminne’s doctoral thesis: *Från person till person. Avvecklingen av nordisk personkongruens ur ett diakront perspektiv*. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 7–22. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25702>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-lisensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Recension av doktorsavhandling/publicerad opposition. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Review of doctoral thesis/published public examination. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

1. Innledning

12. mars 2022 disputerte Adam Horn af Åminne (heretter AH) ved Uppsala universitet på avhandlinga *Från person till person. Avvecklingen av nordisk personkongruens ur ett diakront typologiskt perspektiv*. Denne anmelderen var «fakultetsopponent», og det var en glede. Anmeldelsen bygger på opposisjonsinnlegget. Opponenten har en tendens til nettopp å opponere, så en bokomtale som denne kan fort komme til å si for lite om alt som er godt, og for mye om det som kan diskuteres. Dessuten har det ikke vært mulig å ta hensyn til alt som ble sagt i det stimulerende ordsiftet i mars 2022. Hovedbudskapet mitt vil AH uansett neppe gå imot, for det er at *Från person till person* er ei fin-fin avhandling og herved varmt anbefalt.¹

Resten av denne omtalen er bygd opp slik at avsnitt 2 er et langt referat, disponert etter kapitlene i boka. Avsnitt 3 tar opp noen punkter til diskusjon, mens avsnitt 4 gir et «sammanfattande omdöme», i tråd med det som var instruksen fra Uppsala universitet.

2. Referat

Avhandlinga er en monografi på nærmere 300 sider, medregnet stort og smått, så dette referatet må bli selektivt. Med doktorandens egne ord (s. 20) tar avhandlinga opp

utvecklingen av verbal personkongruens i nordiska språk och traditionella dialekter. Mer specifikt [...] den plurala personkongruensen [...]. Min avsikt är [...] att i detalj beskriva personkongruensens avveckling [...] och att [...] generalisera förändringsprocessen typologiskt i den mån som är möjlig.

Det er tale om ei utvikling av den verbale personkongruensen fra et steg der det er tre ulike former i flertall (1 pl. *kastum*, 2 pl. *kasten*, 3 pl. *kasta*) til ei form som er felles for entall og flertall, altså til det AH (liksom Lindberg 1998) kaller «enhetsbøjning» (*kastar*). Det var nemlig bare i flertall det var personkongruens i nyere skandinavisk (i færøysk er det derimot bare i entall). I svensk tidlig på 1900-tallet finner vi at språkgeografien i noen grad speiler språkhistoria; det er tre ulike flertallsformer i presens indikativ i det AH kaller det «södra *um*-området», tablå 29, s. 153, mens «standardsvenska» har enhetsbøyning.

Mange forskningsspørsmål blir stilt opp på s. 20–21; her er noen sentrale.

- Når opptil seks former blir til én, hvilken er det da som står igjen – og hvorfor akkurat den? I hva for rekkefølge skjer endringene?

¹ Takk til Adam Horn af Åminne og redaksjonen i *Svenska landsmål* for nyttige kommentarer til en tidligere versjon.

- Hva predikerer litteraturen, generelt? Hva skjer faktisk i nordisk generelt – og i sørvestsvensk især?
- Hvordan kan individuell variasjon – om kongruensen ikke er stabil – belyse avviklinga?
- Fins det noen mønstre for hvilke former som slutter å brukes tidligere eller seinere? Er det noen særskilte språklige faktorer eller grammatiske kontekster som påvirker?

AH prøver å få «ett helhetsgrepp om avvecklingen av morfologisk kodad personkongruens [...] utifrån ett jämförande nordiskt perspektiv. Därigenom knyts studien till discipliner som nordisk språkhistoria och dialektologi». Avhandlinga tar opp kongruens – og dermed morfologi og syntaks – språkhistorie, dialektologi og sosiolingvistik. AH vil belyse et fenomen som han sier ikke tidligere har vært gjenstand for grundigere undersøkelser, og han vil «inte bara utnyttja strukturella teorier utan [...] också ha ett sociohistoriskt perspektiv på förändringsprocessen» s. 25 (se 2.6 nedafor).

Kap. 2: Et allmennlingvistisk perspektiv

Person kommer ofte til uttrykk sammen med numerus. Faktisk er personkongruens svært utbredt i verdens språk, sier AH (s. 34), og skam å si var det helt nytt for meg – også profesjonelle språkforskere kan komme i skade for å ta sitt eget språk som det normale. Basert på den typologiske litteraturen tenker AH (s. 66) seg tre faktorer som er relevante for hva for former som holder seg lengst, nemlig «ändelsens [heller formens] frekvens i faktiskt språkbruk, den andra är dess tydlighet vad gäller grammatisk kodning och den tredje är dess prediktivitet [altså hvor mye forma forteller om resten av paradigmet] i förhållande till andra relevanta former inom paradigmet».

Av grammatiske faktorer som kan innvirke på kongruensreduksjonen ellers, vil han ta hensyn til tempus, modus og numerus ved det finitte verbet, ved subjektet form, plassering og type, der «type» skal forstås som formelle eller semantiske egenskaper hos subjektet. Dessuten mener AH underfaktorene personlige pronomen, koordinerte subjekter, formelle subjekter og om subjektet er et «semantisk inkongruent substantiv» kan være relevante. Ved «semantisk inkongruent substantiv» forstår AH (s. 63) «att det formellt är singular, men har en plural innebörd. [Footnote utelatt.] Exempel på sådana ord är *folk, ett par, regeringen*». En bedre term hadde nok vært *kollektive substantiver*, for ord som *et par* eller *regjeringa* har ikke flertallsbetydning på samme vis som for eksempel *doktorander* eller *guttene*. Dette er likevel bare en detalj. Sjøl om hele avhandlinga er inspirert av typologisk litteratur, er kap. 2 det tydeligst typologiske.

Kap. 3: Personkongruens i nordisk

Her gir AH «en övergripande litteraturstudie av den verbala personkongruensen i de nordiska språken med fokus på de plurala formerna i indikativ och imperativ.» Han spør i hvilken grad allmennlingvistiske antagelser stemmer overens med den faktiske ut- og avviklinga av personkongruens i nordisk. *Från person till person* er en god tittel på denne avhandlingen, lagom kryptisk og samtidig relevant, men en alternativ tittel kunne nok vært *Från person till numerus*, både fordi det er den vegen utviklinga går, og fordi avhandlingen inneholder så mye stoff om numerus. Person og numerus henger jo tett sammen, men likevel kan dette forstyrre lesinga litt. For eksempel er det i Tablå 17 (s. 81), som har teksten «Indikativ och imperativ personböjning i tidig nynorska», bare informasjon om böying for numerus. Når kapittel 3 heter «Personkongruens i de nordiska språken», var det overraskende å komme til et avsnitt kalt «Nusvenska» (3.7.3). Avsnittet inneholder da heller ikke noe om personböying; det handler om numerus. Kort sagt er veldig mye informasjon om numerus tatt med i kapittel 3. Gitt overskrifta på kapittelet virker dette litt skeivt. Det er likevel bare overskrifta jeg er ute etter å kritisere, ikke det valget AH gjør. Kapittel 3 er et vell av informasjon; det viser et imponerende overblikk over litteraturen, og vil være til nytte for framtidig forskning.

Kap. 4: «Materialdiskussion»

Dette kapittelet er akkurat det tittelen sier, og det er nokså kort. AH bygger blant annet på eldre dialektologiske beskrivelser, og det er rimelig at han vil drøfte dem – og han er godt klar over hvilke svakheter de kan være beheftet med. Iblant kan han nok bli vel streng mot forgjengerne, men det vender vi tilbake til i diskusjonen (3.6 nedafør).

Kap. 5: «Plural personkongruens i Sydvästsverige»

Dette kapittelet er mer dialektologisk. AH gransker den plurale personkongruensen i de tradisjonelle dialektene i de fem landskapene Västergötland, Småland, Halland, Skåne og Blekinge, som han mener utgjør et område, trass i en viss heterogenitet. For meg var den språklige konservatismen i området langt inn på 1900-tallet direkte forbløffende – blant annet ved at det oppviste person- og numeruskongruens så lenge.

AH finner fire hovedtyper av person- og numeruskongruens innafor området på tidlig 1900-tall. Han viser hvordan den historiske utviklinga sannsynligvis har ført fram hit. De fire hovedtypene er geografisk sånn fordelt at de mer konservative er omsluttet av de mer innovative, og AH mener personböyinga over tid har blitt forenklet og trengt tilbake. Han sier også at imperativböyinga var mer konservativ og i bruk på et større område (s. 168). Tabell 1 viser de fire hovedtypene med AHs betegnelser på dem.

Tabell 1. Fire hovedtyper av flertallsbøying.

	<i>Um</i> -bøying	<i>E</i> -bøying	Skånsk bøying	<i>A</i> -bøying
	1 ≠ 2 ≠ 3	1 = 2 ≠ 3	1 = 3 ≠ 2	1 = 2 = 3
1 pl.	-um	-e(n)	-a	-a
2. pl.	-e(n)	-e(n)	-en	-a
3. pl.	-a	-a	-a	-a

Kap. 6: «Två fallstudier i sydvästsvensk plural personkongruens»

Kapittel 6 er nærmere individnivået, og nærmere den konkrete endringa da den faktisk skjedde. Her gransker AH informanter født mellom 1862 og 1923 på den ene sida fra Mark og Kind (sør i Västergötland), på den andre sida fra Östra Göinge (i Skåne). Det er tale om i sum 41 informanter, og vel er dataene samlet inn for lengst, men det må ha vært et betydelig arbeid å behandle dem. Dette kapittelet er altså mer sociolingvistisk anlagt, og svært interessant. Det viser hvordan moderniteten kommer til Sørvest-Sverige. Noe av det morsomste jeg har sett i ei avhandling i nordisk språkvitenskap, er hvordan AH (s. 171–172) klarer å påvise en korrelasjon mellom utbredelsen av mer «moderne» bøyingsparadigmer på 1920-tallet og utbredelsen av personbiler på samme tid!

AH finner betydelig individuell variasjon, men ingen av informantene har helt skiftet til «enhetsbøjning». Det er «vanligt för en informant att växla mellan former som *vi fick* (singular) och *vi finge* (plural), medan det inte förekommer att hen också växlar mellan t.ex. *vi finge* (*ela*-bøjning) och *vi fingem* (*um*-bøjning)» (s. 188).

At informanter kan veksle mellom en dialektal hovedtype og en «standardsvensk» enhetsbøying, men aldri mellom to ulike dialektale hovedtyper, er et viktig poeng. AH mener dette tyder på at horisontalt og vertikalt motivert endring fungerer ulikt, og ikke bare mener han at den førstnevnte er interindividuell og den sistnevnte intraindividuell, men også at den «vertikala processen är kopplad till ett större språkbyte» 1850–1950 (s. 234).

Språkbyte er et sterkt ord, men den diskusjonen skal ikke tas her. Kort fortalt ser det uansett ut til at ei gradvis avvikling av personkongruens går over til å bli abrupt rundt 1900. AH ser dette som et resultat av økt vertikal påvirkning. Mark og Kind synes å ligge en generasjon foran Östra Göinge. Undersøkelsen støtter relevansen av flere faktorer som ble nevnt i kapittel 2 og 3. For eksempel gir den støtte til at skilnaden mellom «rak» og «inverterad» «ordføljd» er relevant. Dette er altså mønstrene SVX og XSV (som nok er bedre termer, blant annet fordi dette ikke handler om ordstilling, men om leddstilling, men AH er i tråd med svensk praksis her). Fascinerende nok viser de generelle mønstrene seg også i studiene av individer.

Kap. 7: «Diskussion»

AH finner at det nesten alltid er 3. person som står igjen til slutt, og nesten alltid entall. Han foreslår at disse bør ses som ukodede – eller underspesifiserte (s. 253). Dette vender vi tilbake til i diskusjonen nedafor.

3. Noen punkter til diskusjon

Forhåpentligvis har det foregående referatet gitt en idé om avhandlinga, som er innholdsrik, mangslungen og svært god. Imidlertid fins det ikke perfekte arbeider i vitenskapen. Om det ikke er rom for kritikk og uenighet, går ikke forskningen framover. Nedafor tar jeg bare opp ting som interesserer meg, og lar mye annet viktig ligge.

3.1. Forholdet til numerus, modus og tempus

Avhandlinga handler ikke bare om personkongruens, men som nevnt også mye om numeruskongruens. Personkongruens ender før numeruskongruens gjør (s. 121); «a-bøjning» er et steg på vegen mellom personbøyning og «enhetsbøjning». Utviklinga kan sies å gå fra *vi vetom* via *vi veta* til *vi vet*. En annen observasjon er at konjunktiven holder seg bedre enn personkongruens (s. 184).

Forholdet til tempus er interessant. På s. 124 leser vi at flertallsformer er bedre bevart i presens enn i preteritum i et nordligere område som omfatter Norge, Dalarna og Estland, mens det i et sørlig område som blant annet dekker deler av Närke og sannsynligvis tidligere Uppland, ser ut til å være omvendt. Oversynet er svært instruktivt. Fakta er likevel merkelige – tempus «burde» a priori bidratt på samme måte over hele dialektområdet? AH tenker seg at en bidragende faktor kan være «apokopen, som förekommer i olika omfattning i norr men inte i söder, varför de starka verben kan bevara en mer distinkt morfologi i preteritum.» Denne forklaringa virker mindre overbevisende, fordi områdene med flertallsbøyning i Norge stort sett ikke har hatt apokope. Etter mitt syn er den «sørlige» utviklinga også mer uventet enn den nordlige, så det er den sørlige som krever ei spesialforklaring.

Denne innvendinga viser likevel også to av de gode sidene ved avhandlinga, nemlig at resonnementet er eksplisitt, og at AH har så god oversikt over fenomenet og litteraturen også på den norske sida av grensa. Barnes et al. (2000 s. 90) mente at det nordiske glimret ved sitt fravær i svensk nordistikk. *Från person till person* rammes virkelig ikke av denne kritikken. Tvert imot.

3.2. Forholdet til bøyingsklasser

Person- og numeruskongruensen er i regelen bedre bevart ved sterke verb enn ved svake. Dette er en vel kjent observasjon for skandinavisk, og den blir

ytterligere styrket av AH. Det er godt når vi får underbygd enda bedre det vi mente at vi visste. En uheldig detalj er likevel denne forklaringa (s. 124):

Orsaken tycks vara rent fonologisk, då de svaga verbens stamstruktur oftare orsakar reduktioner eller bortfall hos ändelser. Det kan t.ex. bero på vokalkrockar, som i kontrasten mellan äldre standardsvenska *gåvo* (stark pluralform) och *kastade* (svag enhetsform [...]), där preteritumändelsen i den senare förhindrar tillägget av en liknande numerusändelse som i den förra.

Jamføringa av *gåvo* og *kastade* er uheldig, for i *kastade* er det allerede innført «enhetsbøjning». Med andre ord viser *kastade* at svake verb ble utsatt for endring først, og kan derfor ikke brukes til å forklare hvorfor svake verb ble utsatt for endring først. Etter mitt syn fins det ikke fonologiske argumenter for at kongruensen skulle holde seg bedre i *sjungo* enn i *byggbo*, *gladdo*, for eksempel. Med andre ord spiller bøyingsklasse en rolle for avvikling av kongruensen, en rolle som ikke kan reduseres til rein fonologi.

Dersom morfologien var til for syntaksens skyld, slik mange – men definitivt ikke AH – gjerne tenker seg, burde ikke «rein morfologi» i form av bøyingsklasser innvirke på kongruensmorfologien, som er syntaktisk relevant. Altså kan man se denne diakrone utviklinga som støtte for å vektlegge «rein morfologi» (i tråd med forskere som Aronoff 1994 og Maiden 2018). Noen ganger vil også faktoren bøyingsklasse samvirke med andre faktorer. På s. 227 handler det om syntaks og om SVX vs. XVS, og AH sier at

Fenomenet är tydligt i exempel 79 nedan, där verben *jingen* och *frösen* 'frös' vid rak ordföljd kontrasterar sina ändelser mot det omvända *flaudde* 'flådde'.

- (79) a. Å ... vi jingen där å- å frösen da. [...]
b. Sin ... flaudde vi hånom. [...]

Leddstillinga kan utvilsomt spille en rolle for at 79a har bevart flertallsendelse, 79b ikke, men også skilnaden i bøyingsklasse kan ha spilt en rolle; verba i 79a er sterke, verbet i 79b ikke (lenger). Det er en styrke ved AHs avhandling at den er så eksplisitt at leseren kan gjøre seg sine egne refleksjoner.

3.3. Underspesifikasjon, særdrag, markerthet

Når utviklinga skal forklares, finner AH ikke mye hjelp i de tre faktorene frekvens, prediktivitet, entydighet fra kap. 2. Han velger å satse mer på underspesifikasjon (markerthet/særdrag), og argumenterer som nevnt for at 3. person er uspesifisert for person, singular er uspesifisert for numerus, og at det er derfor 3. sg. holder seg best. Det er litt rart at ikke tilnærminga i form av underspesifikasjon ble antydnet litt mer utførlig i kap. 2. AH ender opp på s. 247 med å hevde at

Faktorn frekvens kan möjligen ha påverkat att 1 person tenderar att förändras först och att formerna i 3 person tenderar att vara de som kvarstår, men mer sannolikt är väl att de utvecklingarna har påverkats av strukturella faktorer. Som jag visade ovan kvarstår former i 3 person sannolikt i första hand som följd av att de är okodade för kategorin person, som man i avvecklingsprocessen vill underspecificera.

For meg er det ikke klart hvorfor det skulle være mer sannsynlig at det er de strukturelle faktorene som har avgjort. Begge typer faktorer kan ha spilt en rolle. Dessuten leverer AH – etter mitt syn – et godt argument for betydningen av frekvens framfor særdrag. Han finner nemlig (på s. 236) en viss tendens til

att informanterna oftare använder singulära verbformer når verbet är av hjälpverbs-karaktär. I synnerhet verbformerna *va* 'var' och *ska* [...]. Min bedömning är att [...] hjälpverb tidigare förlorar sin mer distinkta person- eller numerusböjning, dels på grund av förändringsfaktorn frekvens [...], som ofta kan leda till reducerad böjning, dels på grund av hjälpverbens ofta obetonade position i satsen.

Høyfrekvente ord får sjeldnere trykk, fordi høyfrekvente ord typisk gir så lite informasjon, jamført med lavfrekvente. Ved *va*, *ska* er det, slik sitatet sier, nedbygging av kongruens på grunn av frekvens. Da dekker frekvensanalysen mer av empirien enn den analysen som bygger på underspesifikasjon. En fordel med å påkalle frekvens er også at talere kan ha intuisjoner om frekvens. Talere av svensk veit nok at for eksempel *ha* er mer frekvent enn *frekventera*. Det er mer usikkert om talere har intuisjoner som reflekterer underspesifikasjon.

3.4. Forenkling

Et klassisk spørsmål er hvorfor kongruens forsvinner, og et nesten like klassisk svar gir Otto Jespersen (1964/1922): «The clumsy repetitions known as concord have become superfluous» [!]. Hundre år etter er det fristende å si at Jespersen gjør Ernst Røls slager «Bättre och bättre dag för dag» til språkhistorisk teori, men Jespersen har virkelig ikke vært aleine om å anlegge et slikt teleologisk perspektiv, altså anta formålsstyrt historisk utvikling. Perspektivet er svært utbredt i litteraturen, og i AHs avhandling forekommer «förenk-» 29 ganger, «enklar-» 5. AH resonnerer likevel eksplisitt nok til at det blir mulig å være uenig, og det er veldig fint.

På s. 254 sier AH at «den röda tråden i avvecklingsprocessen är en strävan mot minskad innehållsmässig kodning». En kan lure på hva for slags «strävan» dette er; AH presiserer at «När jag hädanefter beskriver att språkbrukare har 'ignorerat', 'kompenserat för' eller 'reparerat' synkretism låter jag det vara underförstått att det givetvis handlar om en omedveten process och att det inte föreligger något aktivt val från språkbrukarnas sida» (s. 47, fotnote 19). Her er Bybees (2015) kritikk av naturlighetsteorier relevant, etter mitt syn; hun mener spørsmålet om *hvordan* endringene skjer, blir stående litt for åpent.

Et annet spørsmål er om det fins en tilsvarende «strävan» på alle områder av språket. Slikt er vanskelig å diskutere, men ingen vil vel hevde at alle språk til alle tider går i retning økt enkelhet, punktum. Dermed blir spørsmålet om denne «strävan» er begrenset til kongruens eller bøyingsmorfologi, og hvorfor. Det spørsmålet er etter mitt syn et tankekors. Et relatert problem er at bøyingsklasser står seg. Person- og numeruskongruens tjente et formål, men er blitt borte. Bøyingsklasser tjener – iallfall etter manges syn – ikke noe vettug formål, men de er mer stabile enn kongruensen i skandinavisk. Enger (2007 s. 293) formulerer tankekorset slik: »So why is apparently useful allomorphy dispensed with, while useless allomorphy is retained? If we really wish to make sense of diachronic changes, this constitutes a challenge.» Mer generelt: Åpenbart blir redundansen redusert når kongruensen blir borte. Paradoksalt nok er likevel redundans et *måste* i alle menneskelige språk, så hvorfor skulle akkurat personkongruens forsvinne?

I diskusjonen av den historiske utviklinga taler AH en del om »hybridparadigmer» (f.eks. s. 37). Det er paradigmer der kongruensen er begrenset til en viss del av paradigmet, som når det i færøysk er personkongruens i entall, men ikke i flertall. Han sier at slike paradigmer ikke er uvanlige, men at de diakront sett ofte har vist seg å være ustabile (s. 37). Dette er kanskje den eneste gangen på drøye 250 sider at jeg virkelig savner en referanse. Det er nemlig ikke helt klart for meg hva det konkret betyr å kalle hybridparadigmene ustabile. Det meste i språket er vel ustabilt, om vi bare venter lenge nok. Personkongruensen i Sørvest-Sverige er jo eksempel på et hybridparadigme som varte ganske lenge, og færøysk personkongruens er heller ikke av ny dato. AH sier helt riktig på s. 46 at «Strukturella förändringar på typologisk nivå – såsom processen när personböjning avvecklas helt i ett språk där den från början har varit konsekvent kodad [...] kan [...] ta allt från hundratals till tusentals år.» Da kan en bli usikker på det empiriske innholdet i påstanden om at hybridparadigmer er ustabile. Nå kan påstanden forsvares (slik AH har påpekt overfor meg) ved å hevde at hybridparadigmer ofte justeres etter relativt kort tid. Sjøl er jeg tvilende til at den påstanden stemmer, men dette er i det minste et empirisk spørsmål.

Et beslektet problem er at hybridparadigmer kan framstå som et steg på vegen mot forenkling, ettersom for eksempel norrønt hadde personkongruens også i entall. I seg sjøl representerer de likevel ikke nødvendigvis noen forenkling – det er slett ikke uten videre klart at det er enklere å ha personbøyning bare i flertall, eller at det er enklere å bare kongruensbøye sterke verb enn å kongruensbøye absolutt alle verb. Tvert imot.

Kort sagt kan begrepet enkelhet virke vel enkelt, og det forklarer neppe alt. AH er som sagt forbilledlig eksplisitt, så han leverer argumenter en skeptiker kan bruke. Han finner for eksempel økt enkelhet i den diakrone overgangen fra *um*-bøyning til skånsk bøyning (se min tabell 1 ovafor og AHs figur 6 på hans s. 160). Rett nok er to endelser færre enn tre, så sånn sett kan en snakke om enkelhet, men dette er et vel enkelt mål på enkelhet. Det er nemlig lett å se en

logikk bakom det at de tre personene har hver sin endelse, men vanskelig å se noen logikk bakom det at 1. og 3. person deler formelt uttrykk. Kan det lages en rimelig særdragsanalyse der 1. og 3. person utgjør en naturlig klasse mot 2. person? AHs svar på s. 246 er at de to forenes av et manglende særtrekk, og det er god strukturalistisk/generativ tenking. Når en likevel kan være skeptisk til denne typen påståtte fellestrekk, er det fordi de kanskje ikke framstår som like psykologvistisk tiltalende som de er elegante.

Et kanskje enda verre problem for særdragsanalysen er det når skånsk bøyning sprer seg på bekostning av *e*-bøyning (AH s. 210). Dette er riktignok empirisk marginalt, men en særdragsanalyse vil uten videre kunne fange inn en naturlig klasse for *e*-bøyning (1. og 2. person har det til felles at de ikke er den uspesifiserte 3. person), men som nevnt ikke for skånsk bøyning. Hvorfor er slikt forenkling? AHs svar (s. 246) er at 1. person mister et særdrag i denne overgangen (nemlig [+deltaker]). Det får være opp til leserne å vurdere om de er med på denne typen analyser.

Poenget mitt er ikke å benekte at «enhetsbøyning» virker enklere enn hovedtypene i tabell 1, men at det skal betraktelig lingvistisk skarpsindighet til for å kunne betegne hver enkelt endring på vegen fra hovedtypene til enhetsbøyning som forenkling – mer skarpsindighet enn det virker plausibelt å regne med som ubevisst «strävan» hos språkbrukerne. I en diskusjon av reduksjon av adjektivkongruens i norsk skriver Sims-Williams & Enger (2021 s. 143) at

a reduction of agreement does not necessarily entail simplification [...] This can unfold over a very long time period [...] so that the theoretical end point will be reached only after many generations of speakers have lived and died, if at all. Grammar simplification may one day be the eventual result, but it can hardly be the driving force.

Kort sagt tviler jeg på den påståtte «strävan», og enda mer på ei annen side av AHs resonnement, nemlig at det «även [har] förekommit reparation i de nordiska språken. Flera gånger [...] i «preventivt» syfte, dvs. att man lägger till fonologiskt material till en redan distinkt ändelse för att på så vis göra den ännu tydligare.» (s. 247)

Her antas altså ikke noen «strävan mot minskad innehållsmässig kodning». For meg virker dette usannsynlig. Riktignok er AH her på linje med gode forskere som Dammel & Nübling (2006) i å anta slike forklaringer, men det virker mer sannsynlig at den historiske utviklinga ikke ser over neste bakketopp, verken i evolusjonsbiologi eller i språkhistorie (f.eks. Carstairs-McCarthy 2010).

Likevel har jeg (litt inkonsekvent) sans for den sosiolingvistiske sida av AHs teleologiske resonnement. Om vi ser på personbøyning på kartet, ser det ut som «komplisert» bøyning holder seg lengst i «perifere» dialektområder. AH (s. 119) trekker fram

den i dag förhärskande uppfattningen att morfologisk förenkling främjas av tät språkkontakt inom större befolkningar som består av fler löst sammanhållna sociala nätverk – vilket ju är fallet i centralbygder [...].

AH understötter uppfattningen med många referanser (men ikke til den relevante Kusters 2003), men en kan likevel være usikker på om oppfatningen dominerer i dag. Den blir ofte underbygd med mer eller mindre utvalgte eksempler; den blir ikke alltid testet mot et representativt utvalg. Baechler (2017), som har testet hypotesen på alemannisk (sørvesttysk), finner ikke støtte for den, og Meinhardt et al. (2022) mener på generelt grunnlag at mye mer forskning trengs. Når det er sagt, virker AHs syn tiltalende.

AH viser ellers at «förenklingen» tar til i standardnære prestisjedialekter på 1600-tallet, men

först på 1900-talet fasades numerusböjningen slutligen ut [...]. Det ger alltså ett tidsspänn på ca 300 år när man påbjöd morfologi i skrift som inte hade någon motsvarighet i standardtalspråket [– –] Viljan att behålla person- och/eller numeruskodade ändelser på verb har alltså uppenbarligen varit väldigt stark i samhället. Jag tror dock inte att den här strävan bör betraktas som allmän språkkonservatism utan snarare att den kräver ett vidgat perspektiv. Min förmodan är i stället att man kan räkna den till en större västerländsk föreställning om syntetisk och fusionerande morfologi som ett språkligt ideal, vilket ursprungligen härrör från en idealisering av prestigenspråken grekiska och latin. (S. 241.)

Dette «utvidede perspektivet» utelukker vel ikke egentlig forklaringa om allmenn språkkonservatisme. Det er også litt pussig om denne «større vestlige forestillinga» spilte større rolle i Sverige enn i Danmark-Norge. (Lindberg 1998 prøver å forklare skilnaden ved å vise til seinere innføring av allmenn lese- og skrivekyndighet i Sverige og implikasjonene av den skilnaden.)

3.5. Syntaktiske vinkler

Kongruens er et fascinerende og vanskelig tema. Ofte blir emnet forenklet, en sjelden gang også hos AH (s. 76):

Isländskan tillämpar alltid formell kongruens med satsens verbbestämningar (jfr Bråinsson 2007:234) och ingen hänsyn tas därför till eventuella formella subjekt eller till om subjektet är semantiskt pluralt.

Så lenge vi regner pronomen som kongruens, er det faktisk ikke klart om språk uten semantisk kongruens fins, men uansett er islandsk neppe noe godt eksempel. Ifølge Tolli Eyþórsson (personlig melding) er følgende to opsjoner

begge mulige om fotball-laget Liverpool scorer mål, og flertallsforma må regnes som semantisk kongruens:

Liverpool skorar (sg.) / skora (pl.) mark

Det er lett å tenke seg at i et eller annet idealsteg fins bare formell kongruens, og at annen kongruens så «sniker seg inn». AH nevner primært østnordiske eksempler der han kobler endelsesbortfall til «omvänd ordföljd». Fenomenet fins også i det noe mer konservative vestnordisk: «Allerede i gammalnorsk mangler samsvarsbøyninga av og til når det finite verbet kommer framfor subjektet, særlig når subjektet består av sideordna ledd [...] eller det er avstand mellom verbet og subjektet», sier Mørck (2016 s. 335). Et klassisk eksempel er *sendir Gudbrandr Petersson ok Ion Þorgautsson q.g. ok sina*. Eksempelet illustrerer det AH sier:

- «Subjektets placering är också relevant, då omvänd ordföljd tycks premiera ändelsebortfall, vilket i många fall leder till åtminstone ytligt sammanfall mellan singular och plural [...]» (S. 125.)
- «Såväl diakront som synkront finns korrelationer mellan omvänd ordföljd (placering) och förenklingar av personkodade ändelser samt mellan formella subjekt (typ) och tidigare bruk av singulara verbformer.» (S. 251.)

Om vi antar at ett medlem av paradigmet har privilegert status (enten det nå skyldes særdrag, frekvens eller noe annet), er dette ikke så urimelig. Ved SVX-leddstilling husker talerne som oftest det grammatiske subjektet, for det er nettopp ytret:

Adam har skrevet ei fin avhandling

Ved XVS-leddstilling behøver derimot talerne ennå ikke kjenne subjektet, for eksempel fordi de stadig er opptatt med å sette sammen setningen:

I morgentimene har, ifølge pålitelige kilder, dessverre 100 immigranter omkommet i Middelhavet

«Inversjon» åpner altså for større faktisk distanse i antall ord mellom verbalet og tilhørende ledd. Slik distanse er relevant for kongruens (se for eksempel Nessel et al. 2022 med henvisninger), men blir ikke drøftet i avhandlinga – men ikke engang for AH er det mulig å drøfte alle relevante faktorer.

Når det er sagt, får nok obligatorisk pronomen vel stor plass. På s. 249 går AH ut fra «att synkretism inom personböjningen är en förutsättning för införandet av obligatoriska subjektspronomen, men jag antar inget kausalt samband mellan dem».

AH påpeker med rette at i de varietetene han har gransket, skjedde synkretismen før innføringa av obligatoriske subjektspronomen (s. 249), men en kan lure på hvor lang tid i forvegen synkretismen skjedde. Ettersom kravet om subjektspronomen kommer seinere, er det iallfall ikke noen årsak til det AH skal drøfte.

I lys av denne diskusjonen er det også litt overraskende at AH trekker inn ei konstruksjonsbasert tilnærming mot slutten (s. 254f.). På den ene sida er nok dette et forslag som, slik det nå står i avhandlinga, blir trukket opp av tryllekunstnerens hatt, og altså er vanskelig å vurdere. På den andre sida er forslaget tankevekkende, og det er å håpe at AH kan arbeide videre med det.

3.6. Våre forgjengere

AH bygger på eldre dialektologer og språkhistorikere, og han drøfter hvordan de fant fram til dataene sine, og peker på diverse problemer: «För en forskare i dag kan tillvägagångssättet [...] stundtals framstå som både ovetenskapligt och direkt oetiskt, vilket sätter materialet i ett annat ljus och därför måste problematiseras» (s. 127).

Behovet for å drøfte kildene er forståelig, men kapittel 4 blir litt strengt: Vi er alle barn av vår tid, og en fare ved å dømme forgjengerne våre strengt er oppsummert i merkelappen «justificationist history», som ifølge Gregersen & Kørpe (1985 s. 121f.)

er videnskabens udviklingsroman: De tidligste praktikanter var naive og fummelfingrede, deres efterkommere lidt smartere hvorefter vi langsomt nærmer os toppen, som selvfølgelig er NUtiden [...]. Et mindstemål af kritisk refleksion kan antyde, at nutiden også er et historisk fænomen, så når den engang er blevet fortid vil justificationisten også se på den som naiv og som en forberedelse til det neste trin [...].

En fare ved å dømme våre forgjengere for strengt er altså at vi ser oss sjøl og vår tid i et for velvillig lys. Når jeg nevner dette, er det mer for å peke på et generelt problem enn fordi AH er spesielt ille her.

Likevel: Når AH på s. 136 helt korrekt påpeker at «informanterna ansågs [av forgjengerne hans] tämligen ointressanta som individer» og «i princip utbytbara bärare av en viss dialekt», er det fristende å si at dette kanskje ikke har endret seg så veldig mye. Chomskys utsagn (1965: 3) om at «Linguistic theory is concerned primarily with an ideal speaker-listener, in a completely homogeneous speech-community...» blir iblant sitert av sosiolingvister til skrekk og advarsel, men for en del andre språkforskere – inklusive ikke-generative strukturlingvister som undertegnede – framstår det bare som en nokså dekkende beskrivelse av egen praksis. Kort sagt kan det være grunn til å minne om at (med flertallskongruens) «med den dom varmed I dömen skolen I bliva dömda, och med det mått som I mäten med skall ock mätas åt eder.» Det er

ikke feil av AH å påpeke svakheter hos forgjengerne, men vi står alle lagelig til for hogg i ettertid.

3.7. Småpirk

Från person till person er et ordentlig fint arbeid, men som sagt er ikke noe arbeid perfekt, og noe småpirk kan nevnes her. På s. 44 blir det sagt at lydendringer, analogier og subjektspronomen kan utløse endringer i person-kongruens. Ordet *reanalyse* blir ikke nevnt her – eller i avhandlinga for øvrig.

Det er litt merkelig at *hen* blir brukt om de gamle informantene, fordi det er grunn til å mistenke at kjønnet på informantene kan være relevant (og de er neppe notert som tilhørende et tredje kjønn i kildene). For de fleste lesere er det nok uklart hva som er en »tradisjonell central-östlig östgötsk dialekt» (s. 54). Eksempel 35a–c (*Dåm droges.* 'De tvistade.', *Jäntåne toges.* 'Flickorna kivades.', *Dåm stog å sloges.* 'De stod och slogs.') blir på s. 98 omtalt som passive, men de betegner resiproke handlinger (liksom svensk *pussas*, *brottas*).

AH viser pedagogiske evner; teksten er jamt over klar og begripelig. Iblant er den likevel vel «tett» – og litt mer generøs eksemplifisering hadde hjulpet iblant (s. 101, for eksempel). Det er også litt uheldig at SK blir brukt som forkortelse både for en spesifikk informant (f.eks. s. 195) og for Skåne. Sammenhengene er likevel fine og til stor hjelp – og figur 3 og 6 er direkte lysende. Det er alltid mulig å forstå hvor AH vil.

4. «Sammanfattande omdöme»

Vi er ikke bortskjemt med morfologiske studier i nyere nordistikk, og denne avhandlinga er dessuten riktig god. AH viser seg som en belest forsker som behersker både teoretisk og empirisk arbeid.

Det er et empirisk viktig fenomen AH beskriver i denne avhandlinga, og det har i stor grad vært oversett. At så mye bøyingsmorfologi holdt seg så lenge i Sør-Sverige, var for eksempel nytt for meg. AH har spadd fram gamle dialektdata, og han gjør fin bruk av dem – han har gitt dem nytt liv. Mye av avhandlinga er også nyttig. Personlig skulle jeg ønske at jeg hadde lest avhandlinga før; det ville hevet nivået på mer enn én artikkel jeg har sendt fra meg.

Det er ikke slik at absolutt alle forklaringsforsøka overbeviser; i kapittel 7 blir det litt mye forenkling og teleologi, etter mitt syn. Men det er en kvalitet at AH er så pedagogisk og eksplisitt at det er mulig å være uenig, og å se hvor og hvorfor. I språkvitenskapen vil det – uansett hvilke forklaringer en sverger til – være uråd å overbevise alle skeptikerne. Spørsmålet er dermed ikke om en klarer å overbevise alle, men om argumentasjonen holder mål. Det gjør den åpenbart i AHs tilfelle.

Dessuten er helheta overbevisende. I denne anmeldelsen har jeg prøvd å opponere på større ting og å pirke ved små, men det forhindrer ikke at jeg er imponert. Avhandlinga vitner om det som på norsk heter et *hestearbeid*, altså

et stort og anstrengende arbeid. Det er god bredde i avhandlinga, med eksempler som strekker seg fra islandsk til østgötsk. Avhandlinga er et fint stykke «mangekamp», som inneholder både dialektologi, sosiolingvistik, typologi, morfologi, diakroni og syntaks. AH har (s. 258)

avsett lämna ett bidrag till såväl den typologiska som den nordiska forskningen om verbal personkongruens och i förlängningen också om språklig variation och förändring.

Dette har han klart – med god margin.

Litteratur

- Aronoff, Mark, 1994: *Morphology by Itself*. Cambridge, Mass.
- Baechler, Raffaella, 2017: Complexity, isolation and language change. I: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 84, s. 178–201.
- Barnes, Michael, Jan Terje Faarlund & Hans Peter Naumann, 2000: *Från runsten till e-post. Utvärdering av svensk forskning i nordiska språk*. Stockholm.
- Bybee, Joan, 2015: *Language Change*. Cambridge.
- Carstairs-McCarthy, Andrew, 2010: *The Evolution of Morphology*. Oxford.
- Chomsky, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.
- Dammel, Antje & Damaris Nübling, 2006: The Superstable Marker as an Indicator of Categorical Weakness? I: *Folia Linguistica* 40, s. 97–114.
- Enger, Hans-Olav, 2007: The No Blur Principle meets Norwegian dialects. I: *Studia Linguistica* 61, s. 278–309.
- Gregersen, Frans & Simo Køppe, 1985: *Videnskab og lidenskab*. København.
- Jespersen, Otto, 1964 [1922]: *Language. Its Nature, Development and Origin*. London.
- Kusters, Wouter, 2003: *Linguistic Complexity. The Influence of Social Change on Verbal Inflection*. Utrecht.
- Lindberg, Ebba, 1998: *När voro blev var*. Stockholm.
- Maiden, Martin, 2018: *The Romance Verb*. Oxford.
- Meinhardt, Eric, Robert Malouf & Farrell Ackerman, 2022: Morphology gets more and more complex, unless it doesn't. I Andrea Sims et al. (red.), *Morphological Diversity and Linguistic Cognition*. Cambridge. S. 209–246.
- Mørck, Endre. 2016. Kapittel 4: Syntaks. I H. Sandøy (red.), *Norsk språkhistorie*. 1. *Mønster*. Oslo. S. 317–447.
- Neset, Tore, Hans-Olav Enger og Laura Janda, 2022: Er politiet sikker eller sikre? I: *Arkiv för nordisk filologi* 137, s. 1–21.
- Sims-Williams, Helen & Hans-Olav Enger, 2021: The loss of inflection as grammar complication. I: *Diachronica* 38, s. 111–150.

»Man är liksom alltid mittemellan på något sätt»

Gränsöverskridningar i ett intervjumaterial om migration från Finland till Sverige

Av Blanka Henriksson

Abstract

This article explores interview material of migrants' experiences of borders from a minority perspective. The analysis focuses on the migrants' own interpretations of their move, using the theoretical categories of performative borders (Rumford 2014) and emerging adults (Arnett 2004) as analytical tools to gain an understanding of what it means to be a young Finland-Swedish migrant in Sweden in the 2010s. Linguistic, national and cultural borders are discussed. Given the privileged position of the migrants, the institutionalised national border is relatively absent from the material. Instead, a very tangible border that appears is the language border, especially between Swedish and Finnish. For the interviewees, this linguistic border does not coincide with the national border as they are moving to an area where their mother tongue is transitioning from minority to majority status. Cultural borders can be seen as flexible, invisible boundaries within which people believe that they share cultural expressions and values, and thus identity (Fjellström 1997). Respondents refer to boundaries drawn by perceived cultural similarities and differences. All these boundaries are created by the media, experiences, other people's stories, and stereotypes. The interviewees begin by drawing on their own experiences of moving from Finland to Sweden, but at the same time these experiences are constantly linked to other stories,

Blanka Henriksson, docent i nordisk folkloristik, Åbo Akademi. – Docent in Swedish Folklore Research, Åbo Akademi University, Finland. blanka.henriksson@abo.fi

Henriksson, Blanka, 2024: »Man är liksom alltid mittemellan på något sätt». Gränsöverskridningar i ett intervjumaterial om migration från Finland till Sverige. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 23–46. – Henriksson, Blanka, 2024: "You're always somewhere in between." Border crossings in interview material about migration from Finland to Sweden. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 23–45. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25705>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Översatt forskningsartikel. Ursprungligen publicerad på finska under titeln »'Aina on tavallaan jonkinlaisessa välitilassa' – Rajanylityksiä haastattelu aineistossa muuttoliikkeestä Suomesta Ruotsiin» i *Vähemmistöt muuttajina: Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen* 2021. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning i samband med publiceringen i föreliggande tidskrift. – Translated research article. Originally published as "'Aina on tavallaan jonkinlaisessa välitilassa' – Rajanylityksiä haastattelu aineistossa muuttoliikkeestä Suomesta Ruotsiin" in *Vähemmistöt muuttajina: Näkökulmia suomalaisen muuttoliikehistorian moninaisuuteen* 2021. This article has not undergone peer review in connection with its publication in the present journal.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

past experiences, and perceptions. By addressing performative boundaries, the focus is on how personal experience, conveyed through narrative, expresses experiences of belonging and exclusion – something that is actualised through both minority and migrant status.

Keywords: bordering, emerging adults, migration, Finland-Swedish, language border, cultural border, identity, performative border.

Det finns en lång tradition av förflyttning från Finland till Sverige och för tillfället bor 133 000 personer födda i Finland i det västra grannlandet (Statistiska centralbyrån 2022).

Ungefär 25 % av dessa tros komma från Finlands svenskspråkiga minoritet (Parkvall 2009), vilket gör att de trots ursprungsland delar språk med Sveriges övriga majoritetsbefolkning. De har med andra ord lämnat ett minoritetsskap för att bli en del av majoriteten, om man endast ser till språktillhörighet. I den här artikeln fokuseras på en specifik grupp av nutida finlandssvenska Sverigemigranter, nämligen unga vuxna mellan 18 och 30 år, med syfte att belysa unga migranternas upplevelser av gränser i ett minoritetsperspektiv.

Analysen fokuserar på emigranternas egna tolkningar av sin flytt, med de teoretiska kategorierna performativa gränser (Rumford 2014) och unga vuxna (Arnett 2004; jfr Zackariasson 2001) som analytiska redskap för att nå förståelse för vad det innebär att vara ung finlandssvensk migrant i Sverige under 2010-talet.

Artikeln är strukturerad så att den först ger en kort överblick över tidigare forskning om finlandssvensk migration till Sverige och unga vuxna migranter, sedan följer en presentation av källmaterialet och teoretiska ingångar till gränser och minoritet. Analysen som följer därpå visar i nämnd ordning hur nationsgränsen, språkgränser och kulturgränser tar sig uttryck i migranternas levnadsberättelser.

Sverigemigration och unga vuxna

Rörelsen från Finland till Sverige har en lång historia och människor har korsat Östersjön sedan vikingatiden. Skogsfinnarna i Hälsingland under 1500- och 1600-talet är den bäst dokumenterade etniska gruppen i Sverige från denna period, och till exempel Stockholm präglades av finsk närvaro från 1600-talet fram till 1800-talet, med den mängd finländare som rörde sig där, både som fiskare, snickare och högreståndspersoner (Jalamo & Rüster 1983, Korkiasaari & Tarkiainen 2000). Efter andra världskriget har Sverige varit ett av huvudmålen för finländsk emigration. 1945–2000 flyttade över en halv miljon finländare till Sverige (Korkiasaari & Tarkiainen 2000, Korkiasaari 2001, Björklund 2012).

Samtidigt som den finskspråkiga befolkningens emigration till Sverige har minskat kraftigt under de senaste decennierna, har finlandssvenskarnas emigration hållits konstant eller rent av ökat (Kepsu 2016), fram till år 2016 då den

tycks ha nått en topp (Kepsu & Henriksson 2019 s. 10). Det är speciellt unga människor som verkar välja att flytta till Sverige en längre eller kortare period (Kepsu & Henriksson 2019). De internationella migrationsmönstren skiljer sig något åt när det gäller finsk- och svenskspråkiga finländare. Två tredjedelar av de svenskspråkiga migranterna flyttar till Sverige medan endast var femte finskspråkig väljer det alternativet (Kepsu & Henriksson 2019).

I den offentliga debatten diskuteras huruvida emigrationen ändrat karaktär i termer som »flyttvåg» (se t.ex. Övergaard 2016) och »braindrain» (se t.ex. Nyberg 2016), eftersom det framför allt är andelen unga vuxna emigranter som ökat. År 2015 var hälften av de finländska migranterna mellan 15 och 34 år gamla (Heikkilä & Alivuotila 2019), och många av de samtida svenskspråkiga migranterna från Finland är unga. Av dessa migranter tenderar unga vuxna från Österbotten och Åland att lämna Finland för studier i Sverige, medan de som flyttar från södra Finland (Åbo- och Helsingforsregionen) söker arbete (Kepsu & Henriksson 2019 s. 14). Tidigare var det främst fråga om lågutbildade personer som sökte jobb inom industrin (Häggström et al. 1990, Svanberg & Tydén 1992), medan de som flyttar till Sverige nu uppges ha hög utbildning och sysselsättas i högstatusyrken (jfr Kepsu 2016, Hovi et al. 2021).

Jämfört med den sverigefinska emigrationen, som har varit föremål för talrika studier, har den finlandssvenska emigrationen studerats i betydligt mindre utsträckning. Här bör nämnas Hedbergs avhandling (2004) som hör till geografins område och som studerar finlandssvenskarnas flyttningsrörelser, främst med kvantitativa metoder och utifrån demografiska data. Liknande perspektiv anläggs även av t.ex. Hedberg & Kepsu (2003) och Kepsu (2006). Intervjumaterial har också undersökts i en mindre studie av Hedberg (2006), särskilt vad gäller emigranternas syn på de orsaker som står bakom emigrationen. Nyare rapporter om motivationer bakom flyttningen är Kepsu 2016 och uppföljaren Kepsu & Henriksson 2019. Migration i syfte att bedriva högre studier har behandlats i Henriksson 2021.

Denna studie fokuserar på det som Arnett (2004) kallar *emerging adults*, perioden mellan tonår och vuxendom som präglas av ett sökande efter och experimenterande med identitet.

Att tydligt fokusera på unga vuxna som kategori kan ge nya kunskaper, eftersom varje generation har sina upplevelser och formas av det omgivande samhället. Unga vuxna kan ses som en grupp med gemensam social och kulturell status i förhållande till de vuxna, men samtidigt skiljer ekonomiska, politiska och geografiska omständigheter dem från varandra och gör att unga kan ha mer gemensamt med andra generationer (Wyn & White 1997 s. 15). Trots att hela livsloppet kan ses som en pågående process fylld av förändringar och förflyttningar kännetecknas vissa perioder av större och mer genomgripande sådana, och ungdomstiden är för många just en sådan period (Zackariasson 2001 s. 30). Det är under detta skede i livet vanligt att etablera nya sociala relationer och att sträva efter frigörelse från ursprungsfamiljen. Är man dessutom under denna period sysselsatt med studier ligger fokus på ett nytt, oftast temporärt,

sammanhang präglat av funderingar kring utbildnings- och yrkesval, samt påföljande konsekvenser för framtiden (Zackariasson 2001 s. 30).

Tiden som ung vuxen är en period av instabilitet, med förflyttningar också inom landet eller mindre geografiska områden. Forskning visar att unga vuxna (20–30 år gamla) är mer benägna att flytta än andra åldersgrupper (Hedberg & Malmberg 2008 s. 8 ff.). Orsakerna till flytt är ofta praktiska och beroende av sådant som arbetsmarknad, utbildning och familj, men en internationell flytt kan också inspireras av att global mobilitet blivit en viktig beståndsdel i identitetsprocessen hos unga vuxna (Hedberg & Malmberg 2008, 9). Nordiska unga vuxna lämnar föräldrahemmet relativt tidigt jämfört med resten av världen. I till exempel Slovakien och Slovenien bor 70 % av populationen mellan 18 och 34 år med sina föräldrar medan motsvarande siffra är 20 % i Norge, Sverige och Danmark (Boverket 2013).

Emigrantintervjuer

Materialet som studien grundar sig på består av 20 skriftliga svar på Svenska Litteratursällskapet i Finlands (SLS) frågelista »Tur och retur» från 2016, samt muntliga intervjuer under perioden 2016–18 med 27 personer som flyttat från Finland till främst Göteborg, Stockholm och Umeå. Alla migranter är mellan 18 och 30 år gamla när de beskriver sin flytt som skett mellan åren 2010 och 2017. Majoriteten tillskriver sig själva ett kvinnligt kön, men i materialet träder inga tydliga genuskillnader fram även om migranternas upplevelser självklart präglas också av faktorer som kön, klass och etnicitet.

Personerna definierar sig själva som finlandssvenskar och kommer från både enspråkigt svenska och tvåspråkiga (finska och svenska) hem. Samtliga informanter är bosatta i Sverige, och har varit där i allt från ett halvår till flera år. För en del är en återflytt fortfarande ett självklart mål, några är osäkra och andra vet redan att de förmodligen blir kvar i det nya hemlandet. I frågelistsvaren är arbete och karriär den vanligaste drivkraften till migration, medan majoriteten av de intervjuade har flyttat främst på grund av studier. Men här finns också migranter som likt andra utlandsfinländare valt att leva utomlands på grund av arbete och för att få livserfarenhet (Heikkilä & Alivuotila 2019). I övriga Finland har intresset för att studera utomlands ökat påtagligt under 2000-talet (Kepsu & Henriksson 2019 s. 30) och i de nordiska länderna har studentmobiliteten fördubblats sedan 1996 och fortsätter att växa (Nordiska ministerrådet 2015). Sverige är det populäraste landet för finländares utlandsstudier och svenskspråkiga är mer benägna än finskspråkiga att studera utomlands (Opetushallitus 2018).

Utbildningsgraden varierar, men merparten av de intervjuade har någon typ av högre utbildning eller är i färd med att skaffa sig en sådan. De flesta har flyttat ensamma och varit ensamstående vid flytten, men det finns också ett par exempel på unga par som flyttat tillsammans, eller fall där ena partnern

flyttat först. När det gäller utflyttningsort har 18 personer flyttat från Nyland, 16 från Österbotten, 10 från Åboland och 4 från Åland. De är vid intervjutillfället bosatta i Sverige enligt följande: Stockholm med omnejd: 24 personer, Göteborg: 8, Umeå: 9, Skåne och Småland: 6 samt mellersta Sverige: 1. I texten refereras till de intervjuade med fingerade namn.

Intervjuerna är så kallade levnadshistoriska intervjuer och kan kategoriseras som semistrukturerade (se Fägerborg 2011). Fokus ligger på de intervjuades egna upplevelser och erfarenheter av att som finlandssvenskar flytta till Sverige, och innehåller levnadsberättelser formulerade av personerna själva. I sådana levnadsberättelser kan man utläsa hur människor skapar mening och identitet (Svensson 1997). När man berättar om sina egna erfarenheter och upplevelser väljer man att återge det som man upplever vara rätt och riktigt, och det som får fram det rätta budskapet i den situation det berättas (jfr Palmenfelt 2017 s. 33). De berättelser som studeras här är styrda av de frågor som ställts, men också de förväntningar som de intervjuade har på själva intervjupersonen och på vad de tycker att intervjun bör handla om (jfr Pripp 2011). Berättelserna skapas i dialog med det omgivande samhället och som en slags kommentar till detta (Nylund Skog 2005 s. 149). Detta blir speciellt tydligt när informanterna talar om sin flytt till Sverige i förhållande till de rådande diskurserna om att unga flyr sitt hemland.

Fjorton av intervjuerna gjordes av författaren själv inom ramen för projektet »Go West – Life is better there? Unga finlandssvenskar berättar om sin migration till Sverige». Dessa intervjuer utfördes under tre fältarbeten i Göteborg och Umeå (2017) samt i Stockholm (2018). Informanterna hittades via snöbollsmetoden, där en informant ledde vidare till nästa informant, och genom upprop i Facebookgrupper för finlandssvenskar i Sverige. Övriga intervjuer är gjorda av arkivarier vid Svenska litteratursällskapet (SLS), samt studenter vid Åbo Akademi i regi av SLS.¹

Huvudfokus i intervjuerna ligger på det levnadshistoriska där informanterna ombads berätta om sin flytt till Sverige. Samtalet utgår från beslutet att flytta, men kretsar också kring livet som finlandssvensk i Sverige, med frågor om hur det är att vara finlandssvensk i Sverige, om informanternas förhållande till Sverige, svenskar, Finland och andra finländska migranter.

Jag har själv emigrerat, men åt andra hållet, från Sverige till Finland, och lever nu som svenskspråkig i Finland, vilket kom fram i alla intervjuer bland annat på grund av mitt tydligt sverigesvenska uttal. Mina och de intervjuades delade erfarenheter av migration och kännedom om både det finska och det svenska samhället gjorde att en känsla av gemenskap uppstod i intervju-situationen och de förutsatte kanske att jag därför lättare skulle förstå deras migrationsberättelser. I övriga intervjuer fanns inte samma gemenskap baserad

¹ Mina intervjuer finns arkiverade i Cultura – kulturvetenskapliga arkivet vid Åbo Akademi i Åbo. De resterande intervjuerna finns i Svenska litteratursällskapets arkiv i Helsingfors.

på migration, men alla intervjuare är svenskspråkiga finländare och delar med andra ord ett upplevt minoritetskap baserat på språk.

Performativa gränser och minoritetsperspektiv

Migranternas erfarenheter analyseras genom det teoretiska perspektivet gränser, där gränser ses som instabila och performativa. Genom det betonas att gränser är i ständig tillblivelse, de existerar inte utan materialiseras genom konkreta markörer som gränskontroller och staket, men också genom berättande om det som finns på andra sidan (Rumford 2014 s. 69). Gränser är inte bara hinder utan de kan också fungera sammanbindande, något Rumford (2014 s. 3) kallar »engines of connectivity». I gränsområden uppstår ofta en dynamik, eftersom gränsen markerar skillnad och rörelse, till exempel när människor bor på ena sidan riksgränsen och arbetar på den andra (Palmehag et al. 2018).

I den här artikeln diskuteras framför allt tre olika gränser: nationsgräns, språkgräns och kulturgräns. Gränserna opererar på olika nivåer och trots att den institutionaliserade nationsgränsen kunde vara den tydligaste, omgärdad som den är av lagar och administration, gör migranternas privilegierade position och den fria rörligheten inom Norden den till en relativt frånvarande gräns i materialet.

En högst påtaglig gräns som kommer upp på många olika sätt är i stället språkgränsen, framför allt mellan svenska och finska. Språkgränser är inte nödvändigtvis kulturgränser, som till exempel Ragna Ahlbäck visar i sin undersökning från 1945, när hon genom att se på jordbruk, byggnadsskick och samfärdsel kan konstatera att språkgränsen mellan finskt och svenskt i Finland inte var en kulturgräns.

Kulturgränser kan sägas vara »sega, tidsmässigt djupt förankrade strukturer inom ett geografiskt rum» (Edlund 1997 s. 7), de behöver inte sammanfalla med politiska, institutionaliserade, erkända riksgränser utan är ofta av »mental natur» (Edlund 1997 s. 7). Sådana kulturgränser är kanske osynliga på kartor, men fungerar som mentala kartor enligt Fjellström (1997). Inom dessa flexibla osynliga gränser upplever människor att de delar kulturella uttryck och värderingar, och därmed identitet (Fjellström 1997 s. 52).

De gränser som dras upp genom uppfattade likheter och olikheter är dock inte givna på förhand utan de dras upp på olika sätt av olika människor i olika situationer (Eriksen 1997b s. 43–44). Gränserna skrivs fram av media, erfarenheter, andras berättelser och stereotypa uppfattningar. Dessa gränser kan skapa hinder, eller realisera strategier. Hur vi drar upp gränser i våra tolkningar kommer delvis an på situationen (Eriksen 1997a s. 64).

I det studerade materialet träder dessa tre sorters gränser fram på olika sätt, utan att de efterfrågas eller att ens ordet *gräns* används av vare sig intervjuare eller intervjuad. De intervjuade utgår från sina egna erfarenheter av att flytta från Finland till Sverige, men samtidigt anknyter dessa upplevelser hela tiden

till andra berättelser, tidigare erfarenheter och föreställningar om vad det är att vara migrant, finlandssvensk och bo i Sverige. Genom att ta fasta på performativa gränser fokuseras hur den personliga upplevelsen, förmedlad genom berättande, uttrycker upplevelser av tillhörighet och utanförskap – något som aktualiseras både genom minoritetsskap och migrantskap.

Finlandssvenskarna är inte per definition en nationell minoritet, men man kan se dem som en etnisk grupp eftersom de delar självidentifikation, genealogi, kultur och organisationer (Allardt & Starck 1981), och de är enligt den finska grundlagen också en språklig minoritet i Finland (Klinkmann et al. 2017). När det gäller migrationsforskningen är finländare i Sverige en relativt välutforskad grupp (se t.ex. Häggström, Rosengren & Borgegård 1990, Korkiasaari & Tarkiainen 2000, Korkiasaari 2001, Kuosmanen 2001, Snellman 2005, Ågren 2006), men de svenskspråkiga finländarna syns sällan i dessa undersökningar.

Migrantgrupper präglas ofta av olika dimensioner av utanförskap och samtidigt som flera av dessa är gemensamma i gruppen finländska medborgare i Sverige finns det andra som skiljer sig åt rejält på grund av individernas modersmål. Finlandssvenskarna som flyttar till Sverige har en stor fördel av att tala svenska, men samtidigt flyttar de från ett minoritetsskap till ett annat, från att vara en språklig minoritet till att bli en del av gruppen finländare i Sverige.

När nationsgränsen blir sekundär

Migrationen till Sverige underlättas av möjligheterna till rörlighet mellan de nordiska länderna. Sedan 1950-talet råder en öppen arbetsmarknad och det saknas formella hinder (Kepsu & Henriksson 2019 s. 22). När de unga migranterna i materialet ombeds berätta om sin flytt utomlands beskrivs Sverige ofta som »nära». Det är nära språkligt och kulturellt, men också rent geografiskt. Det går snabbt att flyga, eller ta båten över till Sverige, inte bara för den som flyttar utan också för till exempel familjen som bor kvar i Finland. Det finns en känsla av närhet, och flyttarna rör sig i ett rum som, av olika orsaker, känns överblickbart och hanterbart. Transportmöjligheterna är många, bekväma och ekonomiskt överkomliga (IF mgt 2018/008):

Det är ändå så nära och just det här att det är bara 45 minuters flyg hem känns tryggt på något sätt. Att man inte är så långt borta.

Trots att de flesta av de tillfrågade vid första tanken inte tycker att de har »en relation» till Sverige har de alla vid närmare eftertanke varit där flera gånger, de upplever att de känner till populärkulturen i högre eller lägre grad, och de har bekanta eller släktingar som bor eller har bott där. Sverige är det naturliga grannlandet för många unga finlandssvenskar, i mycket högre grad än till exempel Ryssland eller Estland.

Relationer till andra migranter har under hela 1900-talet varit viktiga för finländares flytt till Sverige (Ågren 2006 s. 71). Dels styrs flytten dit där det finns välkända människor, dels stannar man kvar på grund av samma människor. Hanna Snellman (2005) poängterar att också tidigare finländska migranter framför allt påverkades av vem de flyttade med och till, snarare än förhållandena i hemlandet eller förväntningarna på framtiden. Flytten blev lättare när det fanns bekanta på plats som kunde hjälpa till med bostad och arbete, eller vid svårigheter av olika slag (Snellman 2005 s. 102–103; jfr Kuosmanen 2001 s. 97). Få finländska emigranter flyttade under 1900-talet helt på egen hand, det vanliga var kedjeflyttning där några familjemedlemmar eller vänner flyttade först och andra kom efter, eller flyttning i grupp (Ågren 2006 s. 73). Även om de svenskspråkiga unga vuxna under 2010-talet inte nödvändigtvis flyttar i grupp, eller med familjen, berättar alla de intervjuade om något slag av personliga kontakter i Sverige innan flytten. Så här säger Robert, en av informanterna (IF mgt 2018/009):

Man har ju varit mycket i Sverige som liten. Och, eller speciellt från Åland då för man lätt över till Stockholm och shoppa för det är så nära. Och jag hade redan tidigare två mostrar som bor i Sverige, och man har ju haft massor av kontaktytor med Sverige.

Roberts skildring ovan liknar många andra unga finlandssvenskars. Det är en kombination av korta semesterresor för att till exempel shoppa i Stockholm, och nära eller mer avlägsna släktingar som bosatt sig i Sverige. Sverige finns helt enkelt »på kartan», det är inte en okänd entitet.

Sverige är som en flyttare formulerar det »passligt långt borta». Det är utomlands, men inte lika mycket utomlands som om man skulle ta sig ner på kontinenten eller till ett land med helt annat språk. Att flytta till Sverige är »enkelt». Enkelt för att andra gjort det, enkelt för att man själv har vistats där tidigare, enkelt för att man kan språket, enkelt för att resan dit är billig, snabb eller bara smidig. Denna smidighet handlar delvis om migranternas privilegierade nordiska rättsliga status, jämfört med många andra grupper av nyinflyttade som kämpar med osäkerhet gällande uppehålls- eller arbetstillstånd. Detta berör också en del av intervjupersonerna när de säger att de inte känner sig som invandrare i egentlig bemärkelse – på grund av sin privilegierade position.

För en generation som växt upp med internet (se t.ex. Bolton et al. 2013) finns det dessutom alla möjligheter att hålla kontakten med familj och vänner via sociala medier, och många av de intervjuade beskriver hur det fysiska avståndet minskar genom flitig kontakt med vänner och familj i Finland. »Jag har konstant kontakt till Finland» (SLS 2306) som en informant skriver. För en del blir kontakten ännu tätare än den var då de bodde i Finland just för att de är borta och känner ett starkare behov av att höra av sig till släkt och vänner. En del nöjer sig med textmeddelanden och telefonsamtal, medan andra poängterar

hur viktigt sociala medier och olika nätbaserade kommunikationstjänster är för att upprätthålla kontakt med människor i det gamla hemlandet.

Det finns också tydliga mönster för *när* man reser till Finland. De som studerar i Sverige reser »hem» på somrarna, ofta för att arbeta, och firar jul med familjen hemma. »Jag ska åka tillbaks nu också på sommaren och hela förra sommaren var jag också i, hemma i Finland» säger Agnes som studerar till läkare för andra året (IF mgt 2017/077). Andra försöker att åka hem ännu oftare och passar på under olika längre helger under hösten och våren. Men även unga vuxna i arbetslivet tenderar att tillbringa semestrarna kring jul och på sommaren i Finland. Så här beskriver Filippa som arbetar som fritidspedagog sitt resmönster (IF mgt 2017/079):

I Sverige så har man ju 25 dagar semester fram tills man är 40. Fyra semesterveckor på sommarn när skolan är stängd och sen har jag fem dagar över. Så det har varit på sommarn som jag har åkt hem i juli, och kring jul.

Inte bara de unga reser ofta till Finland, utan flera poängterar att de goda förbindelserna gör att också vänner och familj från Finland kommer på besök till Sverige. Simon och Louise, ett ungt par med ett litet barn bosatta i Umeå, menar att de får massor av besök från hemlandet på grund av att det är så enkelt att komma över med båt från Vasa, men också på grund av att Umeå är en attraktiv stad med shoppingmöjligheter som till exempel IKEA (SLS 2308: 146). För dem är det också extra viktigt att hålla kontakt med den äldre generationen så att deras barn får en relation till far- och morföräldrar i Finland. De räknar upp en mängd olika kanaler att kommunicera via som Facetime, Skype, telefon och olika chatprogram.

Unga svenskar som flyttat till Oslo under början av 2000-talet tenderar att uppleva sin vistelse som »inte-helt-utlandet». De inte bara känner sig som svenskar utan också som nordbor eller skandinaver och därför blir Oslo i viss mån också hemma redan innan man bor där (Tolgensbakk 2014 s. 187). Och för sverigeflyttarna i det här materialet kan Sverige till och med upplevas som mer hemma än till exempel Helsingfors, beroende på varifrån i Finland de själva kommer. Inom migrationsforskningen ser man ibland på den svensk-språkiga migrationen från Finland till Sverige som en intern migration (t.ex. Hedberg 2004, Kepsu 2006), snarare än en internationell, och statistiken visar att finlandssvenskar från Österbotten oftare flyttar utomlands till Sverige, än söderut inom landet till de stora städerna (Kepsu & Henriksson 2019 s. 7). För Måns och hans flickvän stod valet mellan Helsingfors och Stockholm när de skulle flytta från Österbotten och då kändes Sverige mer som hemma, medan gränsen till det finska Finland och Helsingfors blev mer av ett hinder (SLS 2305: 130):

Så då var det typ Stockholm eller Helsingfors som vi funderade på. Då kändes Stockholm mer intressant, mer hemma på något sätt än Helsingfors.

Samtidigt som Sverige upplevs som hemtamt och inte alltför långt borta hemifrån Finland vare sig geografiskt eller mentalt, framhålls det som något nytt och spännande. Perioden som ung vuxen, präglad av ett sökande efter den rätta platsen, sysselsättningen och identiteten, kan för många leda till en längre eller kortare vistelse utomlands (se t.ex. Lalander & Johansson 2007 s. 94, Frändberg 2015). Flera av de intervjuade uttrycker flytten till Sverige som en längtan bort. Det som man vill bort från kan kopplas dels till det trygga – man vill utmana sig själv – dels till det alltför hemtama, som kanske också upplevs som inskränkt eller småskaligt (se Kepsu & Henriksson 2019 s. 45 f.). Flytten till Sverige kan då formuleras och upplevas som det stora äventyret där man kastar sig ut i det okända på vinst och förlust. »Det stora äventyret» kräver ett visst mått av gränsöverskridande för att formeras.

Att röra sig över språkgränser

Språkgränser följer inte nödvändigtvis nationsgränser. Svenska är ett pluricentriskt språk, det vill säga språket har två eller flera politiska och kulturella kraftcentra, eftersom det talas i två länder (Soares 2014). Detta innebär att de intervjuade redan har upplevt många situationer där de rör sig över en språkgräns. De har svenska som modersmål, men att som finlandssvensk bo i Finland innebär många gånger en daglig kontakt med finskan, både passivt och aktivt.

En flytt till Sverige innebär då inte som för många andra migranter att passera en språkgräns, i stället handlar det många gånger om att hålla sig innanför språkgränsen. Den upplevda gräns som finns i migrationsberättelserna handlar i de här fallen inte om gränsen mellan Finland och Sverige, utan om gränsen mellan det finskspråkiga och det svenskspråkiga. De unga vuxna som flyttar till Sverige för att studera eller arbeta behåller sitt språk, medan den som stannar kvar många gånger konfronteras med språkgränsen.

Att flytta till Sverige är att lämna ett minoritetsskap, att slippa fundera på språkanvändning och inte behöva tänka på hur »avvikande» man är i relation till majoritetsbefolkningen. Här finns ett samhälle där det egna minoritetsspråket som kanske inte kan användas i alla situationer plötsligt är ett dominerande språk som är gångbart (nästan) varsomhelst. Både två- och enspråkiga flyttare i materialet lyfter fram språket i sitt berättande, och språkliga aspekter kommer att genomsyra deras migrationsupplevelser både före och efter flytten. Flyttarna beskriver hur ett liv helt på svenska lockar, där både studier, arbete och fritid kan gå på de ungas eget känslospråk.

Just nu lutar det mot att jag vill stanna i Sverige. Detta på grund av att det i min bransch finns mycket mera jobb här och jag får dessutom tala mitt modersmål, vilket är väldigt viktigt för mig. Jag skulle troligtvis flytta till Finland om det skulle finnas mera jobb och om jag skulle kunna tala bättre finska (+ kunna vara mig själv på finska). (SLS 2306.)

Det finns en lättnad i att i alla situationer få tala sitt eget modersmål utan att riskera att bli ifrågasatt eller att inte bli förstådd. Om en av fördelarna med att bo i Stockholm säger en informant: »Nå att man kan tala svenska. Att det är ditt modersmål, blir ditt första språk och det språk som du kan använda alltid». Detta trots att flera definierar sig som tvåspråkiga eller åtminstone upplever sig ha en stark finska, även om det också finns de som känner att de inte alls kan klara sig på finska. Det är, som Filippa formulerar det, »lite svårt, när allting går på finska i Finland, trots att det int ska va så» (IF mgt 2017/079).

Det är inte bara lättare när livet går på det egna modersmålet – i några intervjuer blir det också tal om upplevelser av ett kärvare samhällsklimat i Finland med bland annat högerpopulistiska strömningar i politiken. Periodvis blommar språkdebatten, och då speciellt debatten om den så kallade »tvångssvenskan» – obligatorisk svenskundervisning för finskspråkiga skolbarn – upp i media. Bland annat blev den ett viktigt tema i riksdagsvalet 2011 och förekom också i följande val 2015. Det förekommer negativa inställningar till svenskspråkiga i Finland och den finlandssvenska kulturen, där motståndare till svenskan menar att de svenskspråkiga egentligen inte är finländare och att de får orättvisa fördelar på grund av sin språkliga status (Saukkonen 2011). Dessa ofta aggressivt uttalade åsikter sätter spår också i personliga upplevelser av att vara svenskspråkig och uppdragna gränser. Linda säger: »det är int så trevligt å va finlandssvensk i Finland just nu» och det gör henne »väldigt osäker på om jag nånsin kommer att flytta tillbaks till Finland» (IF mgt 2017/080).

För den som tillhör en språklig minoritet blir språk användning en ständigt aktuell fråga, när det gäller både t.ex. arbete och studier. De unga rannsakar sig själva och funderar över huruvida de kan genomföra studier på ett annat språk än svenska och om de kan vara i sin fulla potential på något annat språk än svenska. Flytten till Sverige formuleras för vissa som en flytt till svenskan, medan det för andra helt klart blir en flytt från finskan (jfr Kepsu & Henriksson 2019 s. 53 ff., Henriksson 2021). Att finskkunskaperna är relevanta för flyttningen understöds av det faktum att finlandssvenskar från enspråkigt svenska hem oftare flyttar till Sverige (Hedberg & Kepsu 2003, Kepsu & Henriksson 2019). En möjlighet för den som söker sig till fortsatta studier efter gymnasiet är att välja utbildning efter språk, och då finns plötsligt Sveriges alla högskolor och universitet med som alternativ.

Vissa branscher i Sverige går också aktivt ut för att rekrytera arbetskraft från Finland, och då är många gånger språkkunskaper i svenska en bonus eller till och med ett krav. Exempel på detta är sjukvården (Berghäll 2016) men också skolväsendet (Nyström 2017) eftersom det både råder brist på behöriga lärare i Sverige och man eftersträvar lika goda resultat som den finska skolorundervisningen har gett i de omtalade PISA-undersökningarna. Den fria nordiska arbetsmarknaden gör att man lika bra kan ta ett arbete i Sverige som i Finland, och är man beredd att flytta västerut har man dessutom språkliga fördelar.

Gränsen förskjuts och när man väl har bosatt sig i Sverige och börjat leva

sitt liv på svenska kan det vara svårt att gå över språkgränsen och flytta tillbaka till Finland, också för dem som gärna skulle vilja återvända. I en del fall är det arbetsspråket som hindrar – finskan har kanske »rostat» eller så är man inte hemma i terminologin som används på finska. Flera av de intervjuade talar också om en känsla av att »kunna vara sig själv». När man har vant sig vid att leva sitt liv helt på sitt modersmål känns tanken på att återigen begränsas inte lockande. »[Jag har] kommit för långt från det största inhemska språket [finskan] för att känna att jag har en karriär i hemtrakterna (även om huvudspråket där är svenska)», skriver en migrant i sitt frågelistsvar (SLS 2306). I det undersökta materialet finns inga återflyttare, men många av migranterna funderar eller har funderat på återflyttning.

En utbildning som genomgåts på svenska kan också förbereda en för ett arbetsliv på svenska, vilket gör att steget tillbaka till Finland känns längre. Den som studerar till jurist i Sverige måste dessutom komplettera sina studier för att få arbeta i Finland, samtidigt som yrket i sig kräver djupa språkkunskaper i finska för en verksamhet i Finland. Men blir man tandläkare kan man börja praktisera direkt, och som Stella formulerar det (IF mgt 2018/004):

Som tandläkare kan man ju ändå, alltså man kan ju kommunicera på andra sätt och [...] det gör ingenting fast man säger fel och egentligen pratar man ju inte så jättemycket med sin patient.

En flytt tillbaka till Finland innebär för vissa migranter ett större gränsöverskridande än det var att flytta från första början. Det kan också ha hunnit hända saker under studietiden, praktiken eller det tidsbundna arbetet, som starkt påverkar åt antingen ena eller andra hållet. Typiska exempel på detta är längre eller till och med fasta anställningar och seriösa förhållanden, som då håller en kvar.

På grund av att perioden som ung vuxen i mycket handlar om att upptäcka vem man själv är och var man hör hemma kan det också ha hänt mycket i identitetsprocessen hos den unga flyttaren. Kanske känner hen att hen nu har hittat en plats och ett sammanhang där hen känner sig hemma. Att då lämna denna trygghet för att flytta tillbaka kan kännas skrämmande. Har dessutom ens egen syn på Sverige inte förändrats, eller förändrats till det bättre, blir drivkrafterna att stanna ännu starkare. Det nya hemlandet kan ha blivit mer hemma, beroende på den tid som förflutit och den sociala position som uppnåtts, men också beroende på om ens drömmar förverkligades. Huruvida man känner att man lyckas handlar om hur man i efterhand tolkar olika händelser och följer i sin egen levnadsberättelse – blir det en berättelse om misslyckanden eller en framgångshistoria (jfr Palmenfelt 2017 s. 69)?

Finns det fler personer i ekvationen än den, oftast, ensamma som flyttade från Finland tillkommer argument för att stanna eller flytta tillbaka till Finland. En partner som inte kan finska eller inte har ett arbete som passar på den finska arbetsmarknaden påverkar förstås flyttbeslut. Överhuvudtaget gör tiden som gått det svårare för många att tänka sig en återflytt. De frågar sig vad som finns

kvar av det de lämnade och hur mycket de själva har förändrats: »det finns inget där [i Finland], för mej längre» (IF mgt 2018/003).

Flyttarna i materialet beskriver ofta sitt beslut att flytta som något som just då var en möjlighet av många. Flytten upplevs sällan som permanent den första tiden. De talar om »en tid», »några år» eller en mycket specifik tidsrymd medan studierna pågår och konstaterar sedan i sin levnadsberättelse att olika omständigheter småningom lett till att de blivit kvar längre än de först kanske trott. Ett aktivt beslut att emigrera permanent till Sverige finns inte beskrivet ens hos dem som alltid velat lämna Finland.

Elli Heikkilä skriver att föreställningarna om arbetsmarknaden hemma i Finland påverkar migranternas beslut om att flytta tillbaka eller inte. De som flyttar just för att de inte kan hitta intressanta välbetalda jobb i Finland är också obenägna att planera en flytt tillbaka: arbetsmöjligheterna är ofta mycket viktiga i beslutet att flytta tillbaka eller ej (Heikkilä 2011). Flera av Heikkiläs respondenter hade gift sig med ickefinländare och var därför mycket tveksamma till en eventuell återflytt. Finland upplevs också i mitt material som ett svårt land att flytta till som utlänning, på grund av den upplevt stängda finska mentaliteten och det »svåra» språket (se även Heikkilä 2011).

En uppfattning om att arbetsutsikterna är sämre i Finland kan bli en starkt bidragande orsak till att man stannar kvar i Sverige. En specialiserad utbildning kan fylla ett behov på arbetsmarknaden som kanske inte finns på alla platser, eller så har man redan fått in en fot i branschen och är rädd att inte få fortsatt arbete om man byter land. Har man erfarenhet av att arbeta i båda länderna så vägs och mäts de olika arbetsklimaten mot varandra och karriärmöjligheterna påverkar valen av bostadsland.

Finska – finlandssvenska – rikssvenska

Samtidigt som språket är det förenande för de svenskspråkiga flyttarna är det för många inte heller så enkelt som att i Sverige får man tala svenska. Den svenska de talar uppfattas många gånger inte som svenska, utan de väljer att anpassa sitt språk efter standardsvenskan i Sverige, både när det gäller uttal, ordval och grammatik. En ny språkgräns uppstår och därmed aktualiseras nya strategier. Trots att svenskan som talas i de båda länderna räknas som ett och samma språk, finns det så pass många påtagliga skillnader i språkbruket att flertalet intervjuade berättar om hur de ändrat sitt språkbruk för att lättare bli förstådda, eller för att lättare bli uppfattade som svensktalande. Känslan av att vara annorlunda delvis på grund av språkbruk försvinner inte nödvändigtvis i och med flytten till det andra landet.

Trots att flykten från finskan motiverar många av migranterna, kan språket få en ny betydelse för dem i Sverige. Flera av de undersökta definierar sig inte som enspråkigt svenska, utan har också goda kunskaper i finska. Några kommer från tvåspråkiga familjer eller har delvis gått i skola på finska, men

deras självdefinition är att de är finlandssvenskar. Andra har enligt egen utsägo svaga kunskaper i finska, men att träffa finskspråkiga och tala finska kan som finlandssvensk vara lättare i Sverige än vad det var i Finland. Nu blir finskan något som förenar snarare än skiljer. Flera av de intervjuade berättar om hur de blivit modigare när det gäller att tala finska när de bor i Sverige – här behöver inte finskan vara så perfekt, det räcker med att man försöker.

Det finska språket och de finskspråkiga migranterna blir också på ett annat sätt en del av den egna identiteten. De intervjuade finlandssvenskarna känner sig alla som finländare – de är inte svenskar. Emma som studerar i Sverige mycket för att få göra det på svenska berättar hur finskan kan skapa både samhörighet (i Sverige) och utanförskap (i Finland) beroende på plats och situation (IFmgt 2018/004):

I: Om ni träffar finländare alltså finnar eller finskspråkiga, känner ni nån gemenskap med dom?

E: Bara egentligen när jag är i Umeå. Om jag hör finska i Umeå så då kan jag känna »oj, här är nån från Finland». Men sen åker jag till Finland, till Åbo och så pratar alla finska och där känner jag inte samhörighet. Då känner jag mera att jag vill till Sverige, för att där är svenskan och där hör jag mera hemma på något sätt.

Finskan markerar en gräns för Emma, men denna performativa gräns skiljer henne från olika saker beroende på var hon är. I Sverige blir finskan någonting som hör till hennes liv och uppväxt, men åter i Finland är språkgränsen mellan finska och svenska det som markerar hennes minoritetsidentitet, och därmed i viss mån också utanförskap.

Att röra sig över kulturgränser

Även om man som finlandssvensk kan tänkas röra sig inom ett språkområde när man flyttar till Sverige, kan det finnas upplevelser av kulturella gränser. Många finlandssvenskar upplever Sverige som välbekant även bortom de rent geografiska platserna. I materialet talas om barnprogram, populärkultur och rent av politik. Det är en allmänt utbredd föreställning att finlandssvenskar många gånger har bättre kunskap om vissa populärkulturella uttryck från Sverige än från det egna hemlandet. Det finns också konkreta exempel på hur de svensktalande fungerat som en bro mellan det rikssvenska och det finska, genom att vara de första att anamma nya musik- och klädstilar västerifrån (se t.ex. Henriksson 2017, Klinkmann 2011 s. 241 f.). Det finns en kulturellt upplevd likhet som bland annat grundar sig på gemensamma referenser.

Ett vanligt motiv i flyttberättelserna är föreställningen om Sverige som ett mer öppet land och svenskarna som mer sociala och välkomnande än Finland och finländarna. De unga talar om mentalitet, sinne och inställning till livet, en inställning som stämmer bättre överens med deras egen. Jonas Frykman (1993

s. 201) visar hur uppfattningar om vad svensk mentalitet är har formats av nationella berättelser om svenskhet reproducerade i bland annat skönlitteratur, populärkultur och muntligt berättande. Dessa föreställningar sprids inte bara inom landet utan yttrar sig som stereotypa föreställningar, ibland förstärkta av personliga erfarenheter, även utanför nationen. Flyttarna hänvisar till ett, som de upplever, annorlunda (och ibland också bättre) samhällsklimat på grund av ett upplevt öppet samhälle med utåtriktade människor. De säger själva att de känner sig främmande i Finland och det finländska. För en del blir denna upplevda kulturgräns mellan det svenska och det finska någonting som bidrar till att de känner sig mer hemma i sitt nya hemland. Gränsdragningen görs bortom dem själva, mot det finska Finland.

Carina: Ja, kulturen... Ja alltså, när jag bodde i Finland så ansågs jag vara ganska svensk i mitt sätt.

I: Hurdå?

Carina: Kanske lite mera öppen än gemene finlandssvensk, kanske lite mera rakt på sak. Jag sa ofta vad jag tyckte och det var kanske inte så, jag vet inte, vanligt. Och så sysslade jag med konstiga saker som att äta vegetarisk mat och tycka att kärnkraft är dumt. [...] Det fanns ju som en grej, att man på något sätt var mera svensk. (SLS 2309:2016.)

Men sen när Carina väl flyttat till Sverige visar det sig att upplevelsen av gränsen delvis blev en annan. Hon var kanske inte så »svensk» som hon hade känt sig. I en studie av finländare i USA i början av 2000-talet konstaterar Kiriakos (2011) att många, som hon kallar det, »global professionals» talar om sig själva som atypiska eller annorlunda på ett eller annat sätt. En av de tydligaste självpresentationerna som hon stötte på var den »otypiska finnen» som tar avstamp i en välkänd stereotyp föreställning om finnar som blyga, tysta, reserverade, allvarliga och timida. Hennes informanter kunde säga sådant som att de var för pratsamma för Finland och därför måste de flytta, något som känns igen i materialet för den här undersökningen. I upplevelsen av att vara finlandssvensk i Finland finns en upplevelse av ett utanförskap för många av mina informanter. De berättar hur de sökt sig till Sverige delvis på grund av en idé om att de inte passar in i Finland (se t.ex. Filippa IF mgt 2017/079).

Kulturgränsen mellan det finska och det svenska upplevs dock inte alltid fånga in finlandssvenskarna på den rikssvenska sidan, det beror på vilka drag de unga migranterna tar fasta på och identifierar sig med. Den performativa gränsen mellan det svenska och det finska, mellan Sverige och Finland, dras upp genom föreställningar och situations- och platsbundna upplevelser och erfarenheter.

Allt har sina sidor och de erfarenheter som nås i det här materialet handlar om enskilda individers upplevelser och berättelser om dessa. I mötet med det nya landet, och därmed också nya livet, finns säkerligen många förväntningar på hur det borde vara, och det är förstås inte alltid som dessa infrias.

Förväntningar på gränser som borde finnas eller inte borde finnas styr också migranternas tolkningar. Samtidigt är de unga vuxna i en period av livet där deras egen identitetsbild är starkt formbar och den upplevda kulturella gränsen kan sedan bli något positivt – något som bekräftar att Sverige är det rätta stället för dem, eller något negativt som kan förklara varför det inte riktigt blev så bra som de hade tänkt sig.

Det tycks också finnas en utbredd uppfattning om och upplevelser av det »internationella Sverige», eller i vissa fall det internationella Stockholm. Det finns fler möjligheter överlag och Sverige är »närmare resten av Europa än vi i Finland» skriver en person som också menar att hennes bransch erbjuder bättre jobb i Sverige (SLS 2306). I det internationella ingår en känsla av globalisering och flera, speciellt de som är bosatta i Stockholm, poängterar att de därför känner sig hemma – de är ju också en del av globaliseringens ökade rörelse mellan nationer. De svenskspråkiga i Finland har en bild av sig själva som mer toleranta och därför också mer internationella (se t.ex. Backa 2017).

Det internationella inslaget bidrar i sin tur till att göra gränserna porösa. Unga globala medborgare kan känna sig hemma var som helst i världen på grund av dessa utsuddade gränser (Goulbourne 2010). Men trots detta finns det finländska ändå kvar som en ingrediens (Hovi et al. 2021). Antti Paasi (2001) har konstaterat att det lokala inte försvinner i och med globaliseringen, utan kanske snarare förstärks.

Att hamna mitt emellan

Hur mycket de unga migranterna än ser sig som globala medborgare, eller en del av det svenska språkområdet, finns det situationer och platser där de känner av gränser som de inte tillåts, eller kan, överskrida. Deras utanförskap i det svenska samhället kan lyftas fram, av dem själva eller andra, genom allt från språkbruk till byråkratiska svårigheter i att skaffa svenskt telefonabonnemang eller bankkonto. I vissa situationer blir de trots allt invandrare med annan nationalitet än majoritetsbefolkningen.

Marja Ågren (2006 s. 53) beskriver hur barn till finska invandrare (som själva har finskklingande namn) inte »tillåts», eller tillåter sig, kalla sig själva svenska, trots att de talar bättre svenska än finska, är födda, har gått i skola och arbetar i Sverige och har svenskt pass och svenskt medborgarskap. Andra människor accepterar inte deras identitet som svenskar, vilket även är fallet för andra nordeuropeiska andra generationens invandrare i Sverige (se t.ex. Runfors 2019 ms.). På liknande sätt upplever de finlandssvenska migranterna att deras »svenskhets» inte »duger» – gränsen mellan det svenska och det finlandssvenska är tydligare och mer oförlåtande än de trott. Detta gäller framför allt språket där så gott som ingen av de intervjuade har undgått kommentarer om sin svenska och framförallt mötts av ett oförstående för vad det innebär att vara svenskspråkig finländare.

Samtidigt är de unga finlandssvenskarna inte det minsta tveksamma i sitt medborgarskap – de är finska medborgare, de röstar i presidentval i Finland och de hejar på Finlands landslag i ishockey (ett exempel som även de minst hockeyintresserade kan ta upp). Det är distinktionen mellan det finska, det finlandssvenska och det rikssvenska som de saknar när de talar om förutfattade meningar och språklig förbistring i mötet med den svenska majoritetsbefolkningen. Studier visar att 83 % av utlandsfinlandssvenskarna (inte bara i Sverige utan även i andra länder) idag känner samhörighet med Svenskfinland, vilket visar sig genom handlingar som att rösta i finska val och årliga Finlandsbesök, men också i intresse för vad som händer både lokalt och inom till exempel politiken (Himmelroos, Harjula & Vento 2020). Men jämfört med äldre generationer tycks de ha mindre behov av att söka sig till finska eller finlandssvenska sammanhang i Sverige (jfr Henriksson & Österlund-Pötzsch 2024). Få av informanterna är engagerade i de många föreningar för finlandssvenskar som finns i Sverige, än färre tycks söka sig till sammanhang där det uttalat finska fungerar som förenande faktor.

Trots det gemensamma hemlandet skiljer sig den finska och den finlandssvenska emigrantgruppen på avgörande punkter från varandra. Finlandssvenskarna har haft det lättare att integreras i det svenska samhället och präglas sannolikt inte av samma typ av utanförskap och segregation som andra invandrargrupper i Sverige, men som Anne-Marie Ivars (1986) och Charlotta Hedberg (2006) påpekar kan de emigrerade finlandssvenskarna trots allt uppleva ett utanförskap, eller t.o.m. »identitetsförlust» (Ivars 1986 s. 22). Vissa av dem identifierar sig varken med det gamla eller med det nya hemlandet och inte heller med de finskspråkiga emigranterna i Sverige. På samma sätt beskriver Miika Tervonen och Inka Jeskanen hur en på många sätt annorlunda grupp som finländska romska migranter i Sverige delar samma känsla som de här undersökta unga finlandssvenskarna, nämligen att de inte riktigt känner sig hemma i någotdera landet (Tervonen & Jeskanen 2012). Känslor av främlingskap träder fram i berättelserna om den egna migrationen. Molly kallar sig själv en »mellansak», hon är inte »svensk och inte heller finne». Hon har flyttat från ett utanförskap, som språklig minoritet, till ett annat utanförskap: »man ändå är nån form av främling» (IF mgt 2017/081).

Samtidigt som det finns en känsla av kulturell samhörighet, kan det bli en överraskning när man inte automatiskt får bli en del av det svenska, trots språk och kunskaper om kulturella koder. Flera unga flyttare har drivits av känslan av att inte höra hemma i sitt eget land, men konstaterar att de kanske inte heller gör det i Sverige. De befinner sig någonstans mitt emellan. Så här säger till exempel Stella och Emma när vi samtalar (IF mgt 2018/004):

Stella: Men, man har ju lite den bilden av att svenskar är mest öppna och sen kommer finlandssvenskar... [småskrattar]

Emma: Ja men precis.

Stella: ... och sen finnar. Att vi är som ett mellanting, såhär... Ja, typ den bilden har jag. Men det är säkert jättestor skillnad från person till person.

Som finlandssvensk utflyttad till Sverige kan det hända att man upplever sig vara varken svensk eller finsk, varken rikssvensk eller finlandssvensk (jfr Kepsu & Hedberg 2003). För andra intervjuade finns i stället känslan av att hamna på »rätt» sida om gränsen när de beskriver hur de har »hittat hem». De känner sig hemma i det svenska samhällsklimatet och njuter av att få leva på svenska (jfr Felicia IF mgt 2018/006). I andra fall är upplevelsen mer ambivalent och huruvida man tycker sig passa in beror på situation och plats. Denna ambivalens påverkas säkerligen också av att informanterna är unga och befinner sig i en experimenterande fas av livet där allt ännu inte fallit på plats (Arnett 2004).

Österbottningen Felicia är över lag ett talande exempel på hur komplexa gränser kan te sig. Felicia talar under stora delar av intervjun om hur mycket bättre hon trivs i Sverige än på de olika platser hon bott på i Finland och hur hon tilltalas av de öppna människorna. Samtidigt kan hon absolut inte se sig som svensk, utan hon definierar sig som finlandssvensk och finländare. Trots ett visst avståndstagande från det rikssvenska kan hon absolut inte se sig i Finland i framtiden. Hon är hemma i Stockholm där hon redan bott i fyra år: »här känner jag mig hemma». För andra flyttare är relationen till de båda länderna mer ambivalent och flera av dem talar om att ha två hem, där det finns olika människor, platser och andra fenomen som skapar trygghet och tillhörighet (jfr Povrzanović Frykman 2015).

Felicia jämför sig med andra invandrare i Sverige, som hon menar att hon annars inte har något gemensamt med: »Men så kan man ju säga ja men, jag kommer ju int från, vi är ju int härifrån. Det är ju det» (IF mgt 2018/006). Det som definierar Felicia i Sverige är med andra ord att trots att hon hör hemma där så kommer hon inte därifrån ursprungligen. Något slags gräns finns trots allt.

Slutligen slås man i dessa levnadsberättelser av det paradoxala i att som ung vuxen svensktalande finländare flytta till Sverige. Det är ett äventyr som är spännande men ändå tryggt, nytt men ändå bekant, utomlands men ändå så nära, bekant språk och kultur, men ändå inte riktigt. Det är en rörelse från en minoritetsspråkstillvaro till en tillvaro på majoritetsspråket, men riktigt svenskspråkig (i den rikssvenska bemärkelsen) blir man inte förrän man förändrat sitt uttal, sitt ordförråd och sin grammatik. Och trots att man tycker sig veta det mesta om svensk populärkultur kan det alltid hända att det kommer situationer när ens finländska identitet tar plats, om det så gäller festtraditioner som lillajul (Filippa IF mgt 2017/079), samtalskoder eller maträtter (Ellen IF mgt 2018/002). Sonja sammanfattar sin upplevelse så här:

Jag tänker att som finlandssvensk så har man, så har jag alltid känt att jag är både en del av det finska samhället, men också att jag alltid har stått utanför på något sätt. Jag tänker att [det faktum] att jag alltid har känt mej lite utanför, gör det lättare för

mej kanske också att bo i ett annat land. Ja... Man är liksom alltid mittemellan på något sätt. (IF mgt 2017/078.)

För de unga migranterna i materialet är nationsgränsen mellan Sverige och Finland många gånger inte den mest tydliga eller svårforcerade gränsen. Finland och Sverige ligger på ett slags kontinuum där de själva befinner sig i ett flytande tillstånd mellan det finska och det svenska. Detta gör att det kan bli lättare att bli en del av det svenska samhället, men även att känslan av utanförskap finns oavsett var man befinner sig.

Källmaterial

Åbo, Åbo Akademi, Kulturvevetenskapliga arkivet Cultura:

Fältdagböcker och intervjuer:

Agnes IF mgt 2017/077 kvinna, Kimito, ÅB

Amanda IF mgt 2018/007 kvinna, Ekenäs, NY

Ellen IF mgt 2018/002 kvinna, Vasa, ÖB

Emma & Stella IF mgt 2018/004 kvinna, Ekenäs, NY & kvinna, Solf, ÖB

Felicia IF mgt 2018/006 kvinna, Vasa, ÖB

Filippa IF mgt 2017/079 kvinna, Korpo, ÅB

Iris IF mgt 2018/008 kvinna, Esbo, NY

Julia IF mgt 2018/010 kvinna, Grankulla, NY

Linda IF mgt 2017/080 kvinna, Ekenäs, NY

Molly IF mgt 2017/081 kvinna, Ekenäs, NY

Robert IF mgt 2018/009 man, Mariehamn, ÅL

Signe IF mgt 2018/003 kvinna, Åbo

Sonja IF mgt 2017/078 kvinna, Ekenäs, NY

Helsingfors, Svenska litteratursällskapets arkiv:

Frågelistan Tur och retur SLS 2306

Intervjuer:

Anton SLS 2307:140 man, Korpo, ÅB Asta SLS 2308:144 kvinna, Karleby, ÖB

Bastian SLS 2309:151 man, Åland

Carina SLS 2309:2016 kvinna, Jomala, ÅL Elisa SLS 2308:147 kvinna, Jakobstad,

ÖB Hilma SLS 2305: 127 kvinna, Kristinestad, ÖB Måns SLS 2305:130 man,

Korsholm, ÖB

Otto SLS 2307:148 man, Pargas, ÅB Rosa SLS 2307:149 kvinna, Pargas, ÅB Ruben

SLS 2307:139 man, St Karins, ÅB

Simon & Louise SLS 2308:146 man, Kronoby & kvinna, Pedersöre, ÖB Vilma SLS

2309:155 kvinna, Grankulla, NY

Litteratur

Ahlbäck, Ragna, 1945: *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Helsingfors.

Allardt, Erik & Christian Starck, 1981: *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*. Stockholm.

- Arnett, Jeffrey Jensen, 2004: *Emerging Adulthood. The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford.
- Backa, Andreas, 2017: Tolerans som ideologi och hanteringsstrategi. Två finlandssvenska organisationers tal om tolerans. I: S.-E. Klinkmann, B. Henriksson & A. Häger (red.), s. 277–300.
- Berghäll, Camilla, 2016: Nya språkrav för sjukskötare som vill arbeta i Sverige. *Svenska Yle* 2016-06-27. [Webbadress: <https://svenska.yle.fi/artikel/2016/06/27/nya-sprakkrav-sjukskotare-som-vill-arbeta-i-sverige>. Hämtad 2020-01-27.]
- Björklund, Krister, 2012: *Suomalainen, ruotsalainen vai ruotsinsuomalainen? Ruotsissa asivat suomalaiset 2000-luvulla*. Turku.
- Bolton, Ruth N., A. Parasuraman, Ankie Hoefnagels, Nanne Migshels, Sertan Kabadayi, Thorsten Gruber, Yuliya Komariva loureiro & David Solnet, 2013: Understanding Generation Y and their use of social media: a review and research agenda. I: *Journal of Service Management* 24: 3, s. 245–267.
- Boverket, 2013: *Ungdomars boende – lägesrapport 2013*. Karlskrona. [Webbadress: <https://www.boverket.se/globalassets/publikationer/dokument/2013/ungdomars-boende-lagesrapport-2013.pdf>. Hämtad 2021-11-2.]
- Edlund, Lars-Erik, 1997: Kulturgräns norr: Förändringsprocesser i tid och rum. Presentation av forskningsprogram jämte en uppsats om tvärvetenskap. I: L.-E. Edlund (red.) 1997, s. 7–24.
- Edlund, L.-E. (red.), 1997: *Kartan i kulturforskningens tjänst. En artikelsamling*. Umeå.
- Eriksen, Thomas Hylland, 1997: Kultur, kommunikasjon og makt. I: T. Hylland Eriksen (red.) 1997, s. 57–72.
- 1997b, Identitet. I: T. Hylland Eriksen (red.) 1997, s. 36–56.
- Eriksen, T. Hylland (red.), 1997: *Flerkulturell förståelse*. Oslo.
- Fjellström, Phebe, 1997: Mentala kartor i gränsland – belyst av människors livsmönster i det forna Tornedalen. I: L.-E. Edlund (red.) 1997, s. 52–59.
- Frykman, Jonas, 1993: Nationella ord och handlingar. I: B. Ehn, J. Frykman, & O. Löfgren (red.), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm. S. 112–202.
- Frändberg, Lotta, 2015: *»Året utomlands» och det unga vuxenlivets geografi. En studie av utlandsflyttningar, vuxenblivande och transnationell rörlighet bland unga*. Göteborg.
- Fägerborg, Eva, 2011: Intervjuer. I: L. Kaijser & M. Öhlander (red.), *Etnologiskt fältarbete*. Lund. S. 85–112.
- Goulbourne, Harry, 2010: *Transnational families. Ethnicities, identities and social capital*. London.
- Hedberg, Charlotta, 2004: *The Finland-Swedish wheel of migration. Identity, networks and integration 1976–2000*. Uppsala.
- Hedberg, Charlotta, 2006: Finlandssvenska »ansikten». Migrationskulturer och livsbanor. I: M. Junila & C. Westin (red.) 2006, s. 149–185.
- Hedberg, Charlotta & Kaisa Kepsu, 2003: Migration as a cultural expression? The case of the Finland-Swedish minority's migration to Sweden. I: *Geografiska Annaler* 85B: 2, s. 67–84.
- Hedberg, Charlotta & Bo Malmberg, 2008: *Den stora utmaningen. Internationell migration i en globaliserad värld. Underlagsrapport nr 18 till Globaliseringsrådet*. Västerås.

- Heikkilä, Elli & Marko Alivuotila, 2019: Finn's Contemporary Emigration Abroad, Their Profile and Willingness to Return Migrate: A Special View of Their Human Resources. I: *Transnational Finnish Mobilities: Proceedings of FinnForum XI*. Turku. S. 185–200.
- Henriksson, Blanka, 2022: 'I had to move somewhere.' Leaving Finland to study in Sweden. I: D. Cairns (ed.), *Palgrave Handbook of Youth Mobility and Educational Migration*. 2nd edition. S. 155–168. [DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-99447-1>. Hämtad 2024-04-26.]
- Henriksson, Blanka, 2017: »Snusförbudet är ett hån mot vår finlandssvenska kultur!!!»—framställningar av minoritet, tradition och region i finlandssvensk snusdebatt 2008–2011. I: S.-E. Klinkmann, B. Henriksson & A. Häger (red.) 2017, s. 167–199.
- Henriksson, Blanka & Susanne Österlund-Pötzsch 2024: »Sverige känns inte som utomlands utan mer att man bara byter ort». Sverige som ett förlängt finlandssvenskt rum. I: L. Marander-Eklund, B. Henriksson & S. Strandén (red.), *Hemma, borta, bortom. Vardagens föränderliga rum under 1900-talet*. Helsingfors–Stockholm. S. 167–199.
- Himmelroos, Staffan, Mikael Harjula & Isak Vento, 2020: Den finlandssvenska diasporan. *Politiikasta.fi*. [Webbadress: <https://politiikasta.fi/den-finlandssvenska-diasporan>. Hämtad 2021-11-2.]
- Hovi, Tuomas, Tervonen, Miika & Heidi Latvala-White, 2021: *Muuttuva ulkosuomalaisuus: Kyselytutkimus maastamuutosta ja ulkosuomalaisuudesta*. Turku.
- Häggström, Nils, Annette Rosengren & Lars-Erik Borgegård, 1990: *När finlänarna kom – migrationen Finland-Sverige efter andra världskriget*. Gävle.
- Ivars, Anne-Marie, 1986: *Från Österbotten till Sörmland. En undersökning av emigration och språklig tillpassning*. (Studier i nordisk filologi 66.) [Helsingfors.]
- Jalamo, Taisto & Reijo Rüster, 1983: *Sverigefinnar förr och nu*. Stockholm.
- Junila, M. & C. Westin (red.), 2006: *Svenskt i Finland – finskt i Sverige. Om migration, makt och mening. 2. Mellan majoriteter och minoriteter*. [Stockholm.]
- Kepsu, Kaisa, 2006: Finlandssvenska flyttningsmönster och språkgränser. I: M. Junila & C. Westin (red.) 2006, s. 124–148.
- Kepsu, Kaisa, 2016: *Hjärnflykt eller inte? En analys av den svenskspråkiga flyttingen mellan Finland och Sverige 2000–2015*. (Magma-pamflett 2.) Helsingfors. [Webbadress: <http://magma.fi/wp-content/uploads/2019/06/95.pdf>. Hämtad 2024-04-26.]
- Kepsu, Kaisa & Blanka Henriksson, 2019: *Hjärnflykt eller inte? 2. Svenskspråkig ungdomsflyttning till Sverige: trender och drivkrafter*. Helsingfors. [Webbadress: <http://magma.fi/wp-content/uploads/2019/06/118.pdf>. Hämtad 2024-04-26.]
- King, Russel, 2002: Towards a New Map of European Migration. I: *International Journal of Population Geography* 8, s. 89–106. [DOI: <https://doi.org/10.1002/ijpg.246>.]
- Kiriakos, Carol Marie, 2011: Finns in Silicon Valley: motivations and identities in relation to place. I: E. Heikkilä & S. Koikkalainen (eds.), *Finns Abroad. New Forms of Mobility and Migration*. (Migration studies C21.) Turku. S. 103–126.
- Klinkmann, Sven-Erik, 2011: *I fänrikarnas, martallarnas och dixietigrarnas land. En resa genom det svenska i Finland*. Helsingfors.
- Klinkmann, Sven-Erik, Blanka Henriksson & Andreas Häger, 2017: Introduktion. I: S.-E. Klinkmann, B. Henriksson & A. Häger (red.) 2017, s. 9–25.

- Klinkmann, S.-E., B. Henriksson & A. Häger (red.), 2017: *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Helsingfors.
- Korkiasaari, Jouni, 2001: *Suomalaisten Ruotsiin suuntautuneen siirtolaisuuden yhteiskunnalliset syyt 1900-luvulla*. Turku.
- Korkiasaari, Jouni & Kari Tarkiainen, 2000: *Suomalaiset ruotsissa*. (Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3.) Turku.
- Kuosmanen, Jari, 2001: *Finnkampen. En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Göteborg.
- Lalander, Philip & Thomas Johansson, 2007: *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. 3. uppl. Lund.
- Madison, Greg, 2006: Existential Migration. I: *Existential Analysis* 17:2, s. 238–260.
- Nordiska ministerrådet, 2015: Fortsatt politiskt stöd för ökad studentrörlighet. 5 November. [Webbadress: www.norden.org/sv/news/fortsatt-politiskt-stod-okad-studentrorlighet. Hämtad 2019-9-30.]
- Nyberg, Björn, 2016: Positiv grundton låter lockande. *Österbottens tidning* 2016-5-12.
- Nylund Skog, Susanne, 2005: Hisnande historier och talande tystnader. I: C. Hagström & L. Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod*. Lund. S. 149–168.
- Nyström, Rebecca, 2017: Flyger till Finland i jakt på lärare. SVT Nyheter 2017-3-20. [Webbadress: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vast/flyger-till-finland-i-jakt-pa-larare>. Hämtad 2019-1-16.]
- Opetushallitus, 2018: Suomalainen tutkinto-opiskelu ulkomailla. [Webbadress: www.cimo.fi/palvelut/tutkimus-_ja_selvitystoiminta/suomalaisten_tutkinto-opiskelu. Hämtad 2019-9-30.]
- Paasi, Antti, 2001: Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing ‘regional identity’. I: *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 93:2, s. 137–148. [DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00190>.]
- Palmehag, Anna, Sofie Eriksson, Amanda Koverberg, Carl Hassellöf & Fredrik Nilsson, 2018: *Mentala gränshinder. En studie av hur norska och svenska företagare erfar och uppfattar arbete över gränsen*. Malmö. [Webbadress: <https://www.gransmojligheter.com/wp-content/uploads/2018/02/Mentala-gr%C3%A4nshinder.pdf>.]
- Palmenfelt, Ulf, 2017: *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*. Stockholm.
- Parkvall, Mikael, 2009: *Sveriges språk – vem talar vad och var?* (Rapporter från Institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet.) Stockholm.
- Povrzanović Frykman, Maja, 2015: Att höra hemma både »här» och »där»: transnationella familjer och materiella praktiker. I: Laboratorium för folk och kultur. [Webbadress: <https://bragelaboratorium.com/2015/05/27/att-hora-hemma-bade-har-och-dar-transnationella-familjer-och-materiella-praktiker/>. Hämtad 2024-04-26.]
- Pripp, Oscar, 2011 [1999]: Reflektion och etik. I: L. Kaijser & M. Öhlander (red.), *Emologiskt fältarbete*. Lund. S. 65–84.
- Rumford, Chris, 2014: *Cosmopolitan Borders*. Basingstoke.
- Runfors, Ann, 2019 ms.: Wanted and unwanted invisibility. Experiences of racialization among descendants of polish migrants in Sweden. [Manuskript.]

- Saukkonen, Pasi, 2011: *Mikä suomenruotsalaisissa ärsyttää? Selvitys mediakeskustelusta Suomessa*. (Magma-studie 1/2011.) [Webbadress: <http://magma.fi/wp-content/uploads/2019/06/63.pdf>. Hämtad 2024-04-26.]
- Snellman, Hanna, 2005: *The Road Taken – Narratives from Lapland*. Inari.
- Soares, DSA (ed.), 2014: *Pluricentricity*. Berlin–Boston.
- Statistiska centralbyrån, 2022: Befolkning efter födelseland och ursprungsland, 31 december 2022, totalt. [Excel-fil, 2023-03-22. Webbadress: <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/>. Hämtad 2024-1-12.]
- Svanberg, Ingvar & Mattias Tydén, 1992: *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*. Stockholm.
- Svensson, Birgitta, 1997: Livstid. Metodiska reflektioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering. I: G. Alsmark (red.), *Skjorta och själ. Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund. S. 38–61.
- Tervonen Miika & Inka Jeskanen, 2012: Satumaa vai umpikuja? Suomen romanien siirtolaisuus Ruotsiin. I: S. Saaritsa & K. Hänninen (red.), *Työväki maahanmuuttajana*. Helsinki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. S. 183–200.
- Tolgensbakk, Ida, 2014: *Partysvensker; GO HARD! En narratologisk studie av unge svenske arbeidsmigranter nærvær i Oslo*. Oslo.
- Wyn, Johanna & Rob White, 1997: *Rethinking Youth*. London.
- Zackariasson, Maria, 2001: *Maktkamper och korridorfester. En etnologisk studie av kulturella processer och gruppinteraktion i två studentkorridorer*. (Etnolore 23/Skrifter från etnologiska avdelningen.) Uppsala.
- Ågren, Marja, 2006: »Är du finsk, eller...?» *En etnologisk studie om att växa upp och leva med finsk bakgrund i Sverige*. Göteborg.
- Övergaard, Linn, 2016: Flyttvåg till Sverige oroar Henriksson. *Vasabladet* 2016-5-9.

Högtidsstunder i Ulvaboda

Om Ivar Andersson och hans berättarkonst

Av Bengt af Klintberg

Abstract

This article aims to depict a storyteller in the province of Blekinge in southern Sweden, Ivar Andersson (1899–1987), and his storytelling language. A part of his voluminous repertoire of stories and accordion music was documented in March 1970 by the current author and his colleague. Ivar Andersson answered a call regarding local legends from Bengt af Klintberg who was working at Radio Sweden at the time. A meeting was arranged to collect material for a radio programme and a series of folk music records. The article begins with a short biography of Ivar Andersson, primarily based on books by ethnologist Lynn Åkesson and Swedish emigration specialist Ulf Beijbom. The language in seventeen of Ivar Anderson's stories is then analysed. All stories belong to those recorded during the meeting in Ulvaboda and they are rendered unabridged at the end of the article. The language used is characterised by a rich vocabulary, a frequent use of dialogue, repetitions of dramatically important elements, linguistic features aiming at establishing contact with the listeners and a conscious use of names of people and places in the stories. Recurring topics in the seventeen stories are encounters with a ghost called the Knight of Ebbeboda and stories about a local character, the former navvy Snus-Henrik (Snuff Henrik).

Keywords: Ivar Andersson, folklore documentation, storyteller, narrative style, legend, ghost story, Swedish-American, navvy, Blekinge, Kyrkhult.

När berättaren och spelmannen Ivar Andersson gick ur tiden den 2 juni 1987 hade han genom sina framträdanden i radio och TV gjort sig känd som en framstående berättare. Min nekrolog i *Dagens Nyheter* den 26 juni avslutades med en förhoppning om att exempel på hans berättarkonst skall kunna ges ut i bokform. Det är också vad som har skett. Inte mindre än fyra böcker har lämnat tryckpressarna.

Bengt af Klintberg, professor, Lidingö. bengt.afklintberg@telia.com

af Klintberg, Bengt, 2024: Högtidsstunder i Ulvaboda. Om Ivar Andersson och hans berättarkonst. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 47–72. – af Klintberg, Bengt, 2024: Memorable treats in Ulvaboda: On Ivar Andersson and his Art of Storytelling. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 47–72. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25708>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Forskningsartikel. Denna artikel har genomgått dubbelblind sakkunniggranskning. – Original research article. This article has undergone double-blind peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

Ivar är huvudpersonen i Lundaetnologen Lynn Åkessons doktorsavhandling från 1991, *De ovanligas betydelse*, en studie av sydsvenska bygdeoriginal. Avhandlingen innehåller en rik exemplifiering ur hennes bandinspelade och i efterhand utskrivna intervjuer med Ivar Andersson, uppteckningar som nu finns i Folklivsarkivet i Lund (LUF M 20673–20677). De berättelser som hon citerar har inte valts i första hand för att ge prov på Ivar Anderssons berättarkonst utan för att belysa hans roll som särling i lokalsamhället. De kommer därför inte att kommenteras närmare i den här artikeln, där fokus ligger på berättarrollen.

Året efter Lynn Åkessons avhandling utgav Svenska Emigrantinstitutets dåvarande chef Ulf Beijbom boken *Berättarkungen. Ivar Anderssons amerikahistorier* (Andersson 1992). Boken innehåller ett urval av historier om åren i USA som Ivar lämnade efter sig på ljudband och i manuskriptform. Den är försedd med en 48-sidig biografisk inledning där Ulf Beijbom redovisar sin forskning om Ivar Anderssons äventyrliga tillvaro i USA:s svenskbygder på 1920- och 30-talen. Historierna bärs upp av en frodig berättarglädje, men det muntliga berättandets speciella stildrag är borta. De har blivit folklivsskildringar, litteratur i skriftlig form.

Detsamma gäller de två böcker med efterlämnade berättelser som har utkommit genom Kyrkhults Hembygdsförenings försorg. Titeln på den första, utgiven 2014, är *Ivar i Ulvaboda. En av Sveriges främsta berättare*. I de flesta av berättelserna porträtterar Ivar med humor och medkänsla människor som han minns från sin uppväxt i Kyrkhult. Den följdes fyra år senare av *Ivar Andersson berättar. Jakt och jägare*. Innehållet i här berättelser som speglar ett av Ivars stora intressen i livet, jakt. Flera av berättelserna trycktes första gången i en tidskrift för jakt. Två av dem (»Arrowheads jätteälg», »Björnhistorier») ingår i Ulf Beijboms urval av Amerikahistorier från 1992.

Syftet med den här artikeln är att ge exempel på Ivar Anderssons muntliga berättarkonst, så som den speglas i utskriften av inspelningar gjorda våren 1970, då Ivar var sjuttio år. Vid mitt besök i stugan i Ulvaboda hade jag sällskap av den unge musikforskaren Gunnar Ternhag, som skötte om inspelningarna.

Inspelningsresan till Ulvaboda 1970

I slutet av december 1969 sände Sveriges Radio ett program där jag gav exempel på sägenberättandet i äldre tid. Avslutningsvis uppmanade jag lyssnare som kunde berätta sägner från sin del av Sverige att höra av sig. Uppropet resulterade i en relativt blygsam brevskörd, ett tjugotal brev. Det intressantaste kom från Ivar Andersson i Kyrkhult i Blekinge. Han återgav innehållet i en spökhistoria som fortfarande var känd av många i socknen, sägnen om Ebbemåla riddare. Brevet innehöll ytterligare ett par exempel på lokal sägentradition.

Mitt första brev till Ivar Andersson är daterat den 3 februari 1970. Där frågar jag honom om jag får besöka honom och spela in hans berättelser på band för att eventuellt kunna använda dem i ett kommande radioprogram om sägner.

Jag ber honom lämna personuppgifter om sig själv och vill också veta om han tidigare meddelat folktraditioner till något arkiv, t.ex. Folklivsarkivet i Lund.

Ivar Anderssons tre sidor långa svarsbrev från den 9 februari innehåller inledningsvis följande uppgifter:

Mycken tack för Edert brev. Det gläder mig mycket att Ni blev intresserad av Ebbemåla riddare. Jag medverkar gärna i en bandinspelning, och jag kan även skaffa fram andra personer som hört Riddaren och hans häst och som äro villiga att medverka.

Många andra sägner om både kloka gummor och gubbar känner jag till. Jag har till och med sådana bland mina förfäder. Jag är även i stånd att presentera en man som mött näcken. [– – –] Jag bor ensam, långt ute i skogen och har ingen telefon.

Jag är en gammal bygdespelman och har spelat in massor av låtar till arkivet i Lund. Berättat en del om emigrationen och överlämnat gamla emigrantbrev har jag också gjort. År 1958 medverkade jag i Sveriges Radio, i »Landskapsleken», en tävlan mellan Blekinge och Jämtland från Solliden på Skansen. År 1967 blev jag belönad för en berättelse i programmet »För oss äldre». År 1962 medverkade jag vid en kräftskiva i Bialitt tillsammans med Lasse Holmqvist, Bengt Sjögren och Sten Broman. Samma höst spelade Holmqvist med sällskap in en film här i min stuga, som benämndes »Mannen i skogen». Den visades två gånger, den 5 och 9 maj 1963.

I senare delen av brevet presenterar Ivar en person för vilken Ebbemåla riddare var en skrämmande realitet:

Den person jag nämnde, som var ättling till den släkt av vilken Riddaren tog emot mutor, och som trots att han levat ett mycket hårt liv som rallare och som sådan inte fick frukta varken Fan eller hans mormor, var dödsförskräckt för Ebbemåla riddare. Han var övertygad att hela syndaskulden vältrats på honom.

Manne Briandt, rallarhövding och förste baningenjör vid SJ har i sin bok »Banbrytare» ägnat ett par sidor med två fotografier till honom. Briandt skrev 1961 en artikelserie i *Levande Livet* om de färgstarkaste rallare han mött. Främst på listan var denne man. Hans namn var Henrik Bengtsson med rallarnamn Snus-Henrik. Han hade enorma kroppskrafter och var i storlek en jätte. I *Levande Livet* (29/8 1961) berättar Briandt om hans bravader. Denne man var diktare och skrev dikter kilometervis på gamla cementsäckar. Jag lät trycka en del, och ett ex. medföljer i detta kuvert. Den första dikten handlar om Ebbemåla Riddare. Jag tror ni kommer att gilla den.

Själv har jag varit rallare på de stora nordamerikanska järnvägarna. En del av de rallare som byggde de svenska järnvägarna reste över när arbetet här var färdigt. Med dem följde berättelser om Snus-Henrik. När jag omtalade att vi bott som grannar i Sverige, blev jag inte trodd.

Det 48-sidiga häftet *Snus-Henriks dikter* trycktes 1947 med en teckning av en åldrad kraftkarl på framsidan. Priset den gången var 2 kronor. I dag är *Snus-Henriks dikter* en raritet.

När jag senare i februari 1970 träffade folkmusikforskaren Gunnar Ternhag

på Svenskt visarkiv, visade det sig att visarkivet hade inspelningar där Ivar spelar tvåradigt dragspel och berättar historier. Vi lyssnade tillsammans på banden och kom överens om att tillsammans besöka Ivar Andersson. Gunnar skulle för visarkivets räkning göra kompletterande inspelningar av Ivars repertoar av dragspelslåtar och visor. Mina planer var i första hand att få material till ett radioprogram om Ebbemåla Riddare.

På eftermiddagen den 14 mars anlände vi med bil till Ivar Andersson i Ulvaboda. Boningshuset låg omgivet av snötäckta granar, och i en ladugårdsbyggnad intill stod kobåsen tomma, de enda kvarvarande husdjuren var hans höns. Vi togs emot mycket vänligt och redan innan vi hade hunnit komma in i huset fick vi höra den första berättelsen, hur det kom sig att han var utrustad med en örnnäsa som på pricken liknade Karl XIV Johans näsa. Han installerade oss i en vindschammare där en brasa brann i en sättugn.

Efter ett inledande samtal där vi bekantade oss med varandra satte inspelningen av hans berättelser i gång. Jag hade redan i hans brev fått veta huvud dragen i sägnen om Ebbemåla riddare, och före avresan hade jag läst en kort version av den som upptecknades av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, troligtvis år 1839 (Hyltén-Cavallius 1968 s. 106 f.). Nu fick Gunnar Ternhag och jag höra en betydligt utförligare version som följdes av flera berättelser om människor som råkat ut för Riddaren och blivit mycket rädda. En av dem var rallaren Snus-Henrik som han hade nämnt i sitt brev.

Så småningom tog vi en paus för att äta middag. Vi bjöds på stekta ägg från Ivars egen hönsgård, amerikanskt fläsk, köttbullar och kaffe, en meny som inte varierades under de tre dagar som vi var hans gäster. Under måltiden underhöll Ivar oss med berättelser som vi gärna hade haft på band, men tyvärr var bandspelaren avstängd. Den sattes åter på senare på kvällen, och klockan var över midnatt när vi gick till sängs. Då hade vi också fått höra Ivar spela på flera av sina dragspel.

Följande dag fortsatte inspelningsarbetet. Ivars förråd av historier föreföll outtömligt, och jag insåg att det bandade materialet skulle räcka till fler program än det om Ebbemåla riddare. Tillsammans med Ivar och hans jakthund pulsade vi i djup snö till Riddarehallen, den sten där det påstods att riddaren hade blivit ihjälslagen. När vi var tillbaka i stugvärmen fortsatte Gunnar att dokumentera Ivars dragspelsrepertoar, och vi fick höra häpnadsväckande historier om hans originella granne Snus-Henrik. På kvällen fick vi besök av vänner till Ivar, bonden Karl Eugen Svensson och bröderna John och Karl Vincent Svensson, båda skogsarbetare. De visade sig alla tre vara goda berättare, väl insatta i den lokala sägentraditionen. Även deras historier togs upp på band.

Den tredje inspelningsdagen var jag tvungen att åka till en bilverkstad i Kyrkhult för att få en trasig ventil i bilen lagad. Det gav Gunnar Ternhag tillfälle att under förmiddagen avsluta dokumentationen av Ivars musikaliska repertoar, både instrumental och vokal, och få hans kommentarer till de enskilda musikstyckena. Under resten av dagen spelade vi in ytterligare ett stort antal berättelser som nu främst handlade om hans vän Snus-Henrik. På

kvällen anslöt sig åter bröderna John och Karl Vincent Svensson som visade sig dela mitt intresse för folkliga svartkonstböcker.

På morgonen den 17 mars lämnade vi stugan i Ulvaboda med en last av ljudband som innehöll åtskilliga timmar av inspelat material. Ändå hade vi intrycket att vi långtifrån hade fått med oss allt som Ivar kunde berätta. På hemvägen stannade vi i Hovmantorp i Småland, där Gunnar Ternhag spelade in Edith Samuelssons ålderdomliga repertoar av visor. Flera av visorna, liksom flera inslag i Ivar Anderssons musikaliska repertoar, kom senare att ingå i Svenskt visarkivs serie av LP-skivor, Folk Music in Sweden på skivmärket Caprice. Edith Samuelsson är representerad på skivorna *Skämtvisor och polsktrallar* och *Visor i skillingtryck*, Ivar på skivorna *Munspel och handklaver* och *Sjömansvisor och rallarvisor*.

Själv hade jag under besöket i Ulvaboda blivit övertygad om att Ivars berättelser skulle räcka till två radioprogram, först ett om rallaren Snus-Henrik, senare ett om Ebbemåla Riddare. Programmet om Snus-Henrik blev 53 minuter långt och sändes i radio lördagen den 18 juli 1970. Skådespelaren Torsten Wahlund medverkade som uppläsare av några av Snus-Henriks dikter. En presentation av programmet, »Snus-Henrik, rallaren och poeten», var införd i Röster i radio-TV nr 30, 1970. Programmet »Ebbemåla Riddare» sändes mer än ett år efter vårt besök hos Ivar Andersson, annandag påsk den 12 april 1971.

Ivar Anderssons biografi

De tre första av de fyra böcker som finns nämnda i inledningen innehåller biografier över Ivar Anderson. Den som trycktes tidigast finns i Lynn Åkessons avhandling *De ovanligas betydelse* (1991). Ivar Andersson är bokens huvudperson och har fått cirka 50 sidor. Lynn Åkesson nöjer sig med en biografisk skiss, eftersom syftet med studien inte har varit att åstadkomma en biografi utan att låta Ivar Andersson stå som exempel för bygdeoriginalens särlingskap i lokalsamhället.

I början av avhandlingen (s. 10) slår hon fast att de personer som har blivit kallade original har varit marginaliserade personer med ett avvikande, excentriskt beteende. »Valet av Ivar Andersson är inget representativt val» medger hon själv (s. 73). Han var nykterist och levde ett ordnat liv, var ofta anlitad som spelman och underhållare. För att få Ivar Andersson att passa in i bilden av ett original har Lynn Åkesson fäst sig vid de sidor i hans personlighet som handlar om särlingskap. Hon lägger stor vikt vid hans berättelse om visseltytet (se s. 64 längre fram i artikeln) och hur folk i grannskapet påstod att han var en bortbyting, och hon redogör för hans misogyni och avståndstagande från den ofta inskränkta gammalkyrkligheten i lokalsamhället.

Min egen uppfattning är att etiketten original inte passar särskilt bra på Ivar Andersson. Han var inte större original än många andra personer som har gått sin egen väg på grund av ett litterärt och dramatiskt uttrycksbehov. Hans

Vännerna Henrik Bengtsson och Ivar Andersson i gröngräset. Okänd fotograf omkr. 1945. Bengt af Klintbergs privata arkiv.

medfödda älskvärdhet gjorde att han bemödade sig om att svara mot den bild Lynn Åkesson ville teckna av honom. Men egentligen var han en diktare och entertainer som delade Lynn Åkessons fascination för original. Två av de viktigaste personerna i hans liv var bonden Ryssa-Pelle och rallaren Snus-Henrik, som båda fyllde högt ställda krav på avvikande, excentrisk livsföring. Båda bidrog till att förlösa Ivars diktarbegåvning, men själv såg han till att inte bli ett original som de.

Benämningen särling passar honom bättre än original. Men då ska man komma ihåg att särlingskapet infann sig rätt sent i hans liv. Han växte upp som ett av elva syskon och bodde under Amerikaåren hemma hos syskon eller i manliga yrkeskollektiv. Det var när han under andra världskriget blev kvar i Kyrkhult som han valde att inte ge upp sin personliga frihet för att gifta sig och bilda familj. Priset han fick betala var ensamhet, en ensamhet som tillfälligt bröts när han underhöll likasinnade med sina berättelser.

Den hittills mest uttömmande biografen över Ivar Andersson står Ulf Beijbom för i sin inledning till den bok där Ivars Amerikahistorier finns samlade. Han kallar inledningen »Amerika i Ivar Anderssons berättarliv», men biografen innehåller också en redogörelse för tiden före och efter de femton åren i Amerika. De följande uppgifterna är ett sammandrag av Beijboms forskningsresultat.

Ivar föddes den 20 juli 1899 som den näst yngste i en syskonskara på elva, sex flickor och fem pojkar. Fadern Sven Andersson hade övertagit farfaderns lilla skogsgård i Ulvaboda, men var mer byggmästare och konstruktör än

lantbrukare. Han åkte runt i södra Sverige och uppförde sågverk, kvarnar och framför allt stärkelsefabriker (Aronsson 1987). Ivar beundrade sin far men hade ett sämre förhållande till modern. Hon var en praktisk handlingsmänniska som saknade fantasi och inte begrep sig på den yngste sonen.

Kyrkhult är en av de socknar i Sverige där flest människor utvandrade till Amerika. Samtliga de tio syskon i Ulvaboda som nådde vuxen ålder emigrerade. Ivar Anderssons familj räknade släktskap med August Melander, en Kyrkhultsbo som gjorde karriär i USA som järnvägsbyggare. När Ivar som den siste av syskonen år 1923 reste till Amerika, bodde han först hos brodern Sven som var förman hos Melander. I två år arbetade han som rallare i Minnesota, ett arbete som innebar långvarig isolering i banvaktstugor under vintrarna. För Ivar innebar det många tillfällen för dragspelsmusik, berättande och jakt.

1925 flyttade han till systrarna Selma och Emma i svenskstaden Galesburg, Illinois, men efter bara ett halvår med arbete i en verkstad flyttade han till Chicago där han i flera år arbetade som isbärare, *ice-man*. Kylskåp hade ännu inte blivit uppfunna, och folk behövde regelbunden påfyllning av is i de skåp där maten förvarades. Det var ett tungt men välbetalt jobb, som även innebar att isbäraren varje dag mötte människor ur alla samhällsklasser. På 1950-talet skildrade Ivar Andersson sina erfarenheter i en serie artiklar i *Karlshamns Allehanda* som han 1967 gav ut i den lilla skriften *Is i Chicago*, hans första framträdande i bokform.

Under sina femton år i Amerika framträdde Ivar vid flera tillfällen som musikanter på dragspel och som entertainer; bland annat var han en virtuos på att härma fågellåten med visslingar och knäppningar med fingrarna. Under några månader 1927–28 var han tillbaka i föräldragården för att ombesörja reparationer. När han återvände till Chicago fann han att kylskåpen hade gjort entré, vilket innebar minskade arbetstillfällen för en *ice-man*. Under depressionsåret 1929 och de närmast följande åren var han som så många andra periodvis arbetslös. På världsutställningen i Chicago 1933 försörjde han sig genom att klippa silhuetter av älgar.

Ivar återvände till systrarna i Galesburg och bodde tillsammans med dem under de återstående Amerikaåren. Han fick anställning som tankbilschaufför hos bolaget Shell och körde ut olja och bensin till mackar och farmer. 1938 återvände han ännu en gång till Ulvaboda, där hans mor nu var så gammal att hon behövde hjälp med skötseln av gården. Strax därefter bröt andra världskriget ut och gjorde det omöjligt för honom att återvända till Amerika som han hade planerat. Han var nämligen värnpliktig korpral, vilket innebar inkallelser till tjänstgöring vid Blekingekusten.

År 1946 reste modern, då 89 år gammal, ännu en gång till Amerika, men Ivar blev kvar i Ulvaboda till sin död. Det innebar ansvar för gården, där det fortfarande fanns kor, gris och höns. Vid sidan av gårdens skötsel ägnade han sig åt skogsarbete och jakt. De olika arbetena i Amerika hade gett honom en jänkfysik som han underhöll genom långdistanslöpning och cykling. Hans rykte som spelman och berättare spred sig i omgivningen, och han fick också

berättelser om upplevelserna i Amerika publicerade i ortspressen, jaktidskrifter och *Folket i Bild*. I Leif Beckmans bok *Jägarhumor* ingår Ivars skröna om ekorrjakt i Ozarkbergen, dock utan att berättaren nämns vid namn (Beckman 1962 s. 166).

Det som gjorde Ivar Andersson känd som berättare även utanför närmiljön var två TV-program av Lasse Holmqvist från början av 1960-talet. Rubriken på det andra var som redan har nämnts »Mannen i skogen», och det följdes av fler framträdanden i radio och TV, ofta med Stig Tornehed vid Sveriges Radios redaktion i Växjö som intervjuare. Ivar blev också inbjuden till spelmannsstämmor runtom i landet.

Ulf Beijboms biografi avslutas med en inkännande beskrivning av Ivar Anderssons livssyn. Han gav aldrig uttryck för någon gudstro och kände sig stå i opposition till den konservativa religiositeten bland majoriteten av Kyrkhults invånare. Däremot kände han sig delaktig i hembygdens föreställningsvärld såsom den kom till uttryck i de gamlas berättelser. Han tog inte ställning till om det finns spöken och andra övernaturliga ting, men han berättade gärna om dem. Alla som lärde känna honom kunde vittna om att han aldrig tröttnade på att berätta. Ett bevis bland många är de 63 kassetter som finns arkiverade i Utvandrarernas hus i Växjö.

Ivars berättarspråk

De flesta som hörde Ivar Andersson berätta sina historier reflekterade säkert inte närmare över hans berättarspråk. För dem var det tillräckligt att innehållet var dramatiskt och roande. Det är först vid en närmare analys som man upptäcker att det skiljer sig från vardagsspråket. De historier som Gunnar Ternhag och jag dokumenterade 1970 hade Ivar berättat många gånger innan vi fick höra dem. De hade genomgått en långsam förändringsprocess som lett till ökad åskådlighet och en alltmer avrundad form.

Ivar Andersson levde i Kyrkhult till sitt tjugofjärde år. Hans blekingska dialekt var säkert mer markerad i ungdomen än när han som äldre fick sin repertoar av berättelser dokumenterad. I bandinspelningarna från 1970 ingår också berättelser av Ivars grannar och släktingar Karl Eugen Svensson och bröderna John och Karl Vincent Svensson där de dialektala språkdragen är tydligare. Hos Ivar hörs de i enstaka ordformer som *ligget* i stället för riksspråkets *legat* och *nåna* i stället för *några*.

Det som karakteriserar Ivars språk är i stället det rika ordförrådet och förmågan att osökt växla mellan olika stilnivåer. I en av berättelserna om Ebbemåla riddare använder han till exempel den höglitterära frasen »ruvade på hämndplaner» utan att den upplevs som malplacerad, och den skämtsamma historien om Snus-Henriks förfäder Festamparna avrundas på ren byråkratsvenska: »Vederbörande myndigheter avslog hans begäran.» Av Ulf Beijboms biografi framgår att Ivar under åren i svenskstaden Galesburg läste och deklamerade

Kipling, Tennyson och Whitman och umgicks med studenterna vid Knox College (Beijbom 1992 s. 33). Antagligen hade han redan då författarambitioner som han inte talade högt om men som blev uppenbara efter hans död när de efterlämnade handskrivna manuskripten omhändertogs.

På senare år har intresset för muntligt berättande resulterat i två större studier av svenska folklorister. År 2017 utkom Ulf Palmenfelts *Berättade gemenskaper: Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*, och 2021 utgavs postumt Barbro Kleins undersökning av faderns berättarrepertoar, *I tosaforornas värld. Gustav berättar*. Jag har läst båda med intresse, men min studie anknyter inte direkt till någon av dem. Anledningen är att de båda gäller vardagligt berättande som i språkligt hänseende inte skiljer sig särskilt mycket från annat vardagligt tal. Ivar Andersson representerar enligt min mening en äldre typ av berättare vars historier fått sin form genom otaliga framföranden. För hundra år sedan var sådana berättare vanligare än nu. Den norske folkloristen Rikard Berge fick många tillfällen att lyssna på deras berättarspråk, och han publicerade mellan åren 1915 och 1931 en serie artiklar med den gemensamma rubriken »Norsk eventyrstil». I dem urskilde han två olika berättarstrategier. Den ena kännetecknas av att berättaren själv blir synlig under berättandet genom personliga kommentarer och inpass. I den andra kan berättaren sagorna utantill och berättar dem i stort sett identiskt från gång till gång. Typiskt för berättarstilen är den rytmiska, ibland ramsartade utformningen (af Klintberg 2016 s. 175).

Ivar Anderssons berättande hör till den första kategorin. Många av hans historier har bevarats i flera inspelningar, och en jämförelse mellan dem visar att själva handlingsmönstret är fast och att många partier i berättelsen kan vara ordagrant lika. Men han kan också göra utveckelser som verkar vara födda i själva berättarögonblicket och utelämnar detaljer när han vill öka tempot.

Ett vanligt stildrag i muntligt berättande är att de agerande personernas yttranden återges, ofta i form av en dialog mellan två aktörer. Det bidrar till att göra personerna levande; berättaren får möjlighet att karaktärisera dem genom deras sätt att tala. Sagoforskaren Sven Liljeblad, som utgav den småländske sagoberättaren Mickel i Långhults repertoar, noterar den viktiga roll som dialogerna har i hans sagor (Liljeblad 1981 s. 17). Bland berättelserna i slutet av den här artikeln är »Snus-Henriks frieri» ett fint exempel på hur ledigt och underhållande Ivar Andersson återger dialoger. Samtalspartnern är där Ivar Andersson själv, men det är inte han som är viktig i sammanhanget. Hans uppgift är att hålla samtalet i gång så att det inte förvandlas till en monolog.

Ett sätt för berättaren att höja dramatiken är att använda sig av gradvisa stegringar. När Ivar Andersson visade upp ett av sina dragspel för oss gav han ett vackert exempel på denna retoriska figur: »Jag har spelat på Drottningholms däck och på Gripsholms däck, jag har spelat för negrar och indianer, och jag har spelat för rallare och skogshuggare. Och jag har spelat på det för den store gangsterkungen Al Capone.»

Ett medvetet konstgrepp som bidrar till åskådligheten i Ivars berättelser är att han ofta upprepar en mening, fastän med delvis andra ord. Den som

läser en text behöver inte upprepningarna på samma sätt, eftersom orden inte försvinner vid läsningen. När man hör en berättelse bidrar de däremot till att förstärka bilderna för ens inre syn. I berättelsen om faderns svartkonstbok heter det: »Och prästen var en mycket hård gubbe, mycket hård karl var han.» I skränan om den visslande gäddan får lyssnaren veta att de som bodde vid sjön skrämdes av visslandet: »De blev rädda för sjön. Förbaskat rädda blev de, förstår ni.» När Ivar berättar den välkända sägen om pigan som harvade med nacken, så säger han som generationer av sägenberättare före honom att pigan ska ha ett löst knutet förkläde på sig när hon tar grimman av hästen. Men till skillnad från dem låter han lyssnarna också veta hur förklädet ser ut: »Men hon måste ha förklädet på sej, ett randigt förkläde.»

En del av magin i Ivar Anderssons berättande sammanhänger med hans förmåga att upprätta en nära kontakt med lyssnarna. Gunnar Ternhag och jag fick uppleva hur vi drogs in i handlingen genom att han hela tiden riktade sig till oss. Det skedde med orden »Ni förstår» som han flitigt strödde in i berättelserna. I berättelsen »Riddaren blev ihjälslagen» finner man det inledningsvis i »Ni förstår, det var på den danska tiden», och längre fram i meningen »Och hon hade en fästman, han tyckte inte om detta här, förstår ni». I berättelsen om hur han ärvde Karl XIV Johans örnnäsa summerar han: »Jag var inte med själv, förstår ni, men så har det sagts.» Liksom vi upplevde Lynn Åkesson under sina intervjuer med Ivar Andersson den förtroliga stämning som han lyckades skapa. I sin avhandling skriver hon att deras kontakt alltid var varm och vänlig och att Ivar ofta och gärna talade till henne som till en bundsförvant (Åkesson 1991 s. 116).

Författare har möjligheter att skapa pauser och betoningar i sina böcker med typografiska medel som indrag vid nytt stycke och kursivering. I Ivar Anderssons berättelser förekommer ofta ett ord som används på ett liknande sätt, det lilla ordet »Jaha», uttalat med stark betoning på senare stavelsen. Ibland verkar det ha funktionen att bekräfta det sagda, men oftast signalerar det att en episod i handlingen är avslutad och en annan tar vid. Lyssnaren kan uppleva att ordet förstärker berättarens auktoritet och skapar en atmosfär av trygghet.

Till auktoriteten och trovärdigheten bidrar också alla de namn på personer och platser som förekommer i historierna. De presenteras med en enkel direkt-het som kan föra tanken till de isländska sagorna. »Det var den här gumman, änkan Kerstin Håkans» – så börjar berättelsen om händelserna som ledde till att Ebbemåla riddare blev ihjälslagen. En annan berättelse, den om barnmorskan som förorsakade en barnsängskvinnas död, börjar lika kortfattat: »Det var Tora-Pella-Töre.» Alla historier som tillhör den lokala sägentraditionen innehåller uppgifter om de orter där händelserna utspelade sig: Jutanäs, Kåringbygd, Brännarebygd, Skjutsmåla, Henningsmåla, Abborremåla, Ringamåla, Kräftemåla, Långsmåla. Denna topografiska noggrannhet är ett typiskt drag i traditionellt muntligt sägenberättande, och det är också de fasta formler som ofta avslutar berättelsen: »så sa de gamle», »jag var inte med själv, men så har det sagts» och »det händer mycket konstiga saker i världen».

Ivar Andersson som hedersgäst vid Folkloristiska sällskapets årsmöte den 1 juni 1985. Ivar demonstrerar för Bengt af Klintberg och Ebbe Schön hur Spiskrokvalsen låter när den framförs visslande. Okänd fotograf 1985. Bengt af Klintbergs privata arkiv.

När man läser utskrifter av Ivars berättelser kan man hitta detaljer som Ivar verkar ha improviserat fram och som förhöjer komiken. I »Snus-Henriks frieri» säger Snus-Henrik åt den tioårige Ivar att se till att den åtrådda flickans mor Hanna inte kommer och stör under frieriet. Det kan han göra genom att tala om vädret; han kan till exempel säga: »Det är vackert väder i dag, och i morgon blir det nog ännu vackrare.» När Ivar möter Hanna upprepar han lydigt orden utan att Hanna hejdar stegen. Efteråt tillrättavisas han av Henrik: han skulle ha fortsatt att tala »om vädret och planeternas gång och solens gång och sådant där, om solförmörkelser – det är alla käringar intresserade av».

Vi kan vara säkra på att Snus-Henrik aldrig har sagt så, orden har kommit till när Ivar långt senare har berättat om frieriet. Det är naturligtvis också Ivars infall att Snus-Henrik lämnade efter sig spår i snön med sina bildäcksskor: »Goodyear – Firestone – Goodyear – Firestone». Det faktum att Henrik faktiskt gjorde sig ett par skodon av bildäck har satt i gång Ivars fantasi.

Några av de berättelser där Snus-Henrik uppträder verkar ha fantiserats fram gemensamt av Snus-Henrik och Ivar Andersson. Ibland innehåller de en detalj som ger en antydning om hur de kan ha uppstått. I historien »Karl XII och festamparna» ges en ledtråd i en liten bisats, »precis som i världskriget». Historien verkar ha kommit till medan andra världskriget ännu pågick. Man har suttit och samtalat hemma hos Ivar, och samtalet har kommit in på användningen av stridsgas i det pågående kriget. Det kan ha gett uppslaget till en skröna om soldater i Karl XII:s armé, förfäder till Snus-Henrik, som drev fienden på flykten med de gaser som producerades i deras egna magar.

Avslutningsvis kan det vara på sin plats att ställa frågan: på vad sätt skiljer sig Ivar Anderssons muntliga berättande från hans skrivna folklivsskildringar som har publicerats efter hans död? Det som främst faller i ögonen är att de skrivna berättelserna är mycket längre, i genomsnitt 4–5 trycksidor. Det innebär att de är betydligt detaljrikare, att de innehåller fakta, naturbeskrivningar och sidospår som inte är nödvändiga beståndsdelar i själva handlingsmönstret. De berättelser som finns återgivna på de följande sidorna är kortare och mer koncentrerade. Genom att de har berättats många gånger har ovidkommande detaljer slipats bort och detaljer som höjer dramatiken eller komiken lagts till. De har blivit muntlig berättarkonst, något som uppstår i samspel mellan berättaren och åhörarna.

Berättelserna

De följande sjutton berättelserna är bara en mindre del av alla de historier som spelades in i Ivar Anderssons stuga den 14–16 mars 1970. De har valts därför att de är representativa exempel på Ivar Anderssons berättarspråk. Merparten av dem, däribland sägnerna om Ebbemåla riddare, näcken och den döda barnsängskvinnan, tillhör den muntliga sägentradition som han lärde känna redan i unga år.

Berättelsen om när Ivar spelade dragspel för Al Capone får ensam representera berättelserna från Amerikatiden, som finns väl dokumenterade i Ulf Beijboms *Berättarkungen* (Andersson 1992). Där ingår en utförligare version av samma historia (s. 243–45). Tillsammans med »Flickan som slog efter myggen med en lövruska» belyser den dragspelsmusikens viktiga roll i Ivar Anderssons liv.

Ivars berättelser om Snus-Henrik, här representerade av fyra historier, verkar har blivit en del av Ivars berättarrepertoar först efter det att han återvänt till Sverige. Visserligen nämner Ivar i ett brev att Snus-Henrik var ett känt namn bland svenska rallare i Nordamerika redan tidigare (s. 49 ovan), men mitt intryck är att berättandet tog fart sedan han återknutit bekantskapen med Henrik efter hemkomsten till Sverige. Henrik Bengtsson hade då hunnit bli en känd gestalt i Kyrkhultsbygden (Simonsson 1965 s. 352).

Den avslutande berättelsen, »Flickan som la benen bakom nacken», hör till de frispråkiga historier som tidigare utgivare har valt att utesluta ur sina urval. Ivar Andersson skrev inte ner dem, och han berättade dem uteslutande för en manlig publik. Men historien förtjänar en plats i urvalet, eftersom helhetsbilden av hans repertoar annars skulle bli ofullständig. Hans sagesman är den originelle Ryssa-Pelle, en av Ivars främsta förebilder som berättare.

*

Ebbemåla riddare

Jag har flera gånger hört Ebbemåla riddare och hans häst. När man har kommit nerifrån vägen och gått hit opp, när man kommer till backen härnere där han enligt sägen ska ha blivit ihjälslagen, så kommer det en häst – ibland travar den, ibland går den, ibland galoppar den – och jag har hört den flera gånger, och många människor med mej. Jag har stannat och jag har undrat: vad fasingen nu, vad är detta här för nånting? Men det syns ingenting, man kan inte se ett dugg.

Det var en person som bodde här under de kalle krigsvintrarna, jag var mycket utkallad då och han skötte mina kreatur. Han var från Asarums socken, han hade aldrig hört talas om Ebbemåla riddare. På kvällarna så gick han ner till Karingbygd och spelade kort med pojkarna där. Och en kväll var jag hemma på permission. Då sa han: »Vad är där för en häst som springer härnere?» Då var det nysnö, det hade snöat ett par timmar förut. Detta här var vid tolvtiden på natten han kom. »Det var en häst som gick över vägen, jag har hört han flera gånger och det syns ingenting», sa han. – »Vi tar ficklampan och går ner, så får vi se om vi ser några spår.»

Och vi gick ner och lyste och lyste – fanns ingenting. Men han svor på hästen gick över vägen där nere, se. Där ridstigen en gång ska ha varit.

Riddaren blev ihjälslagen

Det var den här gumman, änkan Kerstin Håkans. Ni förstår, det var på den danska tiden, förrän denna här provinsen tillhörde Sverige. Hon lyckades att ta till sej två tredjedelar av Ulvaboda till Ebbamåla. Sen processa di i etthundrafemtio år om detta. Det är många, många, många generationer sen.

Gustav III skickade hit Fredrik Ribbing till att reda ut det här, så det blev fred och frid mellan byarna här nere. Men Fredrik Ribbing tog mutor och precis fastställde gränserna som Ebbamåla ville ha dem. Och han led av kalla fötter. Han måste ha en ung flicka i sängen varenda natt för han skulle kunna sova. Enligt sägen, se. Och de hade en vacker dotter i den norra gården i Ebbamåla, sägs det. Och hon skulle ju ligga jämte honom.

Och hon hade en fästman, han tyckte inte om detta här, förstår ni. Han ville ju helst ligget där själv (skratt). Ja, i alla fall, han ruvade på hämndplaner. Så enligt sägen så var Ribbing ute och red på sin vita häst, och härnere är en ridstig, han kom ridande på den. Drängen låg på lur vid den store sten härnere med en stor stake, och han slog honom i bakhuvudet så hårt han orkade med staken och slog ju ihjäl honom på fläcken, se. Han blev hängandes på hästen och hängde en hundrafemtio meter. Där föll han av, och där står stenen som påstås vara ett minnesmärke efter Ebbamåla riddare. Sen, för den här orättens skull, sägs det, så får han rida här i alla tider.

Måns Jude fick se riddaren

Många genom seklerna har sett den här riddaren. Och många, jag tror alla, har blivit förfärligt rädda för den. För längesen, kring 1890 kan vi säga det var, flyttade det hit en från Asarums socken som de kallade Måns Jude. Han hette Måns Jönsson, men han flyttade till Jutanäs, så fick han det namnet efter sej. Jude, Måns Jude. Han köpte gården utav en som hette Gisels Pelle, och i kontraktet så skulle Gisels Pelle ha två stadsskjutsar varje år, en vid midsommar och en vid jul. Till Karlshamn.

De hade varit vid Karlshamn, och det var midsommar och fint. Och de kom så där vid tolvtiden på natten hit ner till ett källarehus vid vägen. Där är en backe, där stannade de, vid gränsen mellan Ebbamåla och Jutanäs. De skulle ta sej en sup innan de kom hem. Då fick de se ut på mossen, där kommer det en som red på en vit häst. Rakt över diken och buskar gick det med en förfärlig fart, rakt ut mot vägen. Och när hästen hoppade över stängslet vid vägen, så gav den här ryttaren upp ett förfärligt ångestskri, ett jammerskri som skar genom märg och ben, sa Måns Jude. Och på den andra sidan vid vägen var det ett stängsel, och hästen han svävade över det och rakt ner mot Källsjön.

Nu gick icke hästen riktigt vid gränsen utan mitt emellan backen där och gränsen. Och där är den rätta gränsen, men det visste ju icke desse två. I alla fall så frågade Måns Jude Gisels Pelle vad det var för en galning som var ute och red mitt på natten på det sättet. Hästen alldeles flög ju, sa han. Ja, Gisels Pelle svarade inte, för enligt de gamle ska man aldrig tala om ett spöke samma dag man sett det, för det är farligt. Ni förstår, man ska vänta till nästa dag. Så nästa dag fick Måns Jude veta sanningen, att det var Ebbamåla riddare.

Karl XIV Johans näsa

(Bengt: Du har ett väldigt ovanligt utseende. Stor örnnäsa.)

Ja, det är Karl XIV Johans näsa jag har. Karl XIV Johan var kronprins och min morfars mor var piga eller uppasserska här ner på Elleholms hovgård har det talats om för mej. Och när han fick se den här unga, vackra flickan så sa han: »Den ska jag ha i sängen i natt.» Och det var ju detsamma som befallning. Det fanns ingen återvändo på det, förstår ni. Så så kom min morfar till världen.

Men de hade ju en särskild fond eller kassa som betalade ut till kungliga snedsprång, och prästen i Jämshög på den tiden, han gifte bort min morfars mor till en uti Erikstorp, en bondson eller nånting i den stilen. Och de fick en ganska rundlig penningsumma, så min morfar, han kunde köpa hela Skjutsmåla, det är ju en hel by det. Han köpte hela Skjutsmåla. Och en annan son som de hade där, han köpte en gård i Henningsmåla, och en tredje son – de hade tre söner – han köpte en gård ner vid havskusten. Det är därför jag har fått en sådan näsa. Så har det talats om för mej. Jag var inte med själv, förstår ni, men så har det sagts.

(Bengt: Har du några syskon som har de här släktdragen?)

Ja, jag hade en bror, han är död, han hade detsamma. Men de andra, de liknade inte... Men sen har jag kusiner. Det är många som härstammar från min morfar. Jag hade en kusin som bodde i Hätteboda i Urshult. Hon var bondhustru där. Hon blev sjuk och kom till Växjö lasarett och skulle opereras. Och hon opererades. Och en dag kom överläkaren in till henne. Så sa han: »Ni är icke svensk.» – »Jovisst är jag svensk», sa hon, för hon visste inte om det här.

»Nej, det är ni helt enkelt inte, för ni tillhör latinfolken», sa han. »Det kan jag tala om för er, det ser jag väl på huden när jag skär i den», sa han. »Ni är latinsk.»

Och det visste inte hon, så hon sa det till mej en dag, att läkaren däroppe i Växjö hade sagt till henne, han hade ju rentav förolämpat henne, tyckte hon. Så sa jag: »Det var sant som han sade, det var sant det, för du är inte svensk, för du härstammar från Bernadottarna. Ja, det är ingenting att göra åt det!»

Om en hund som talade julnatten

Vi vet ju alla att klockan 12 på julnatten så kan alla djuren tala. Det var en som bodde i Abborremåla i Ringamåla socken, han hette Olle. Han lever ännu. Han var ute och gick klockan 12, han hade varit på ett gästabud eller hos någon och tatt sej några skarpa gökar. När han gick hem mötte han en hund. Och hunden han sa till honom: »Jag har farit vilse. Kan du säga mej hur jag ska komma hem? Jag bor i Ryd», sa'n. »Jag har varit ute och ränt och kommit på fel håll, och jag vet rakt inte vad jag ska ta mej till.»

Ja-a, Olle sa han blev så rädd, han blev så rädd så han skakade, men han sa bara »fortsätt», och han räknade upp hurdant han skulle gå, och hunden han fortsatte, men Olle sa: »Hädanefter går jag aldrig ut klockan 12 en julnatt!»

Väldgästningen i Kräftemåla

Jo, det här hände under orostiderna. Blekinge hade precis blivit svenskt, men här var ju en förfärlig villervalla. I Kräftemåla på en gård kom ett stort beridet följe, sade de gamle, en kväll och fordrade mat och logi, annars skulle de slå ihjäl alla i huset och bränna ner det. Men jag kan inte garantera om det var svenska knektar eller det var snapphanar. Det kunde lika gärna va det ena som det andra, för de var precis lika bra allesammans. Jaha.

De ställde till mat därnere, och bondkäringen hon fick opp några drängar däropp på andra våningen. Där var också eldstad. Och där kokte de vatten, en jäkla massa vatten. Och bonden han gav dessa här så mycket brännvin, eller de tog helt enkelt allt de fann i huset. Och de var druckna.

Och när de skulle gå, så välte de [gårdens folk] – för det var en trång pas-sage ut genom dörren – där välte de allt detta här vattnet och öste det på dom och skällade ihjäl allesammans, sade de gamle. Jag kan inte säga det var så, för jag var inte med, se.

Näcken i Brännarebygd

Det var en bonde i Brännarebygden i Kyrkhults socken som var ut och gick en dag längs med Björkefallaån. Där var en stor sten vid åkanten, och där på stenen låg en brokig, konstig häst och solade sej. Och Sören Bränn han såg ju genast det var ingen häst, utan det var näcken som hade krupit opp på stenen. Så sa han till honom: »Ligg där, medan jag går hem efter bössan, så ska jag skjuta dej.»

Och han gick hem efter bössan och sköt näcken. Och näcken stod på huvudet ner i ån och försvann, och ån blev full av blod. Och det gick en tid. Då hittade de ett skelett vid åkanten längre ner. Och det hade fullt av leder på vartenda ben, det var knappast annat än leder till hela skelettet. Och på revbenen var det fullt av leder, överallt bara leder. Sådant skelett har näcken, sa de gamle.

(Bengt: När hände det här?)

Detta hände nu på 1700-talet. Han hade en sonson, Sören Bränn, som kallades för Lassa Nisse. Han bodde också i Brännarebygd, på samma gård. Han var en stor trollkarl. Han kunde bota sjuka. Han kunde stämma blod på en hel svensk mils avstånd. Fick han bara veta var det blödde, så läste han bort blodflödet, stannade blod. Och botade alla svåra sjukdomar. Och hjälpte folk att hämnas på ovänner och sådant där, om de var mycket goda vänner med honom. Han läste bort sjukdomar var fasen som helst på folk.

Han också besvärades av näcken. Han hade hästar som gick i bete vid sjön, och näcken – för näcken var som en häst där, som en brokig häst – han betäckte det ene stoet, och stoet fick ett föl som hade hovarna bakvända, så i stället för att gå framåt som en häst med huvudet före så backade han jämt eller ryggade, som vi säger.

Han beslöt att straffa näcken för detta här. Han hade en piga, ett hårt fruntimmer. Och han och pigan de lyckades fånga näcken och sela honom. Och sen satte han pigan till att harva med näcken, till att harva mossarna, han hade stora mossar. Men hon måste ha förklädet på sej, ett randigt förkläde.

Och det sa han till henne när han gick ifrån henne på morgonen, att »nu innan du släpper hästen, så ta och lossa förklädesbanden, för annars följer du mä'n i sjön». Jaha, det gjorde pigan. Hon harvade om hela byn Brännarebygd, alla åkrar och alla mossar. Det gick som fasen, och det brann som en eld under harven, sa di, folket som var med på den tiden.

På kvällen så körde hon ner till sjön där de hade fångat näcken och lossade förklädsbanden och selade av hästen. Och precis som han fick selen av sej, så högg han förklädet och hoppade i sjön. Det var ju meningen att han skulle slitit pigan med sej då, förstår ni, men hon kom undan.

Det var berättelsen om när pigan harvade med näcken i Brännarebygden.

Om faderns svartkonstbok

Jo, min far han hade fått Lassa-Nissas svartkonstbok, han i Brännarebygden, trollgubben, för han ville inte ge den till sina söner, för hans äldste son var

en stor horkarl och den yngste han var för lättsinnig, han bara spelade fiol, sa han. Så far fick den. Han skulle gift sej med hans dotter, men hans dotter dog, så han kunde inte gifta sej med henne. Jaha.

Vi hade en gammal dalaklocka, och i den hade svartkonstboken sitt gömställe. Vi bodde då där borta där ladugården står. Och en vacker dag så kommer prästen, Rönbeck hette han. Detta var ju på 1800-talet, omkring 1880, före 1890. Min far var inte hemma, han var borta på sina arbeten, men min mor var hemma. Och prästen var en mycket hård gubbe, mycket hård karl var han. Han kom in. Så sa han: »Jag har hört att Sven Andersson här, han har en svartkonstbok. En sådan bok tillåter jag inte någon i min socken att ha. Får jag se den!»

Min mor hon hade vördnad för präster, hon var ju av gammal bondsläkt. Se, far min hade han inte fått nån bok av. Hon räckte honom boken. Han tog boken och körde. Han kom hit med hästskjuts och stal boken och körde iväg. Och vad han sen gjorde med boken, det vet jag inte, men han använde den tydligt när han läste ner den här som de hade läst upp på kyrkogården här borta som de inte kunde få ner sen.

(Bengt: Den historien ska vi ta och spela in också. Kan du berätta den med en gång?)

Den döda barnsängskvinnan som lästes upp ur graven

Ja män. Det var Tora-Pelle-Töre. Ni förstår, vi hade en barnmorska här på den tiden. Hon var mycket... var av storbondesläkt, och hon var mycket hård mot de som skaffade sej barn utom äktenskapet, torparefolk och såna. Och det var en torparedotter här nere som hade fått ett barn, och barnmorskan skulle ju hjälpa till. Och hon var så hård, sägs det, mot denna här och barnet, så de dog båda två. Så är berättelsen om det, se. Jaha.

Det sista hon sade innan hon dog, den här torparedottern, så sa hon: »Det ska du få betalt för!» sa hon. »Du ska få lida lika mycket som jag har lidit.» Och en tid efteråt det här, så började barnmorskan få födelsevåndor, som om hon skulle föda barn. Och hon jämrade sej och hon skrek, och det gick om sen om några dar. Då kunde hon inte sköta nånting, då låg hon i sin säng och skrek. Så gick det år efter år.

Och hon visste sej ingen råd på något sätt, utan hon sökte en klok gubbe som hette Långsmåla Harald, han bodde här i Härlunda nånstans vid den tiden, men han var kommen från Långsmåla, och han sa till henne: »Det bästa och det enda är att man får bedja henne om ursäkt. Det är det enda sättet att slippa detta elände.»

Ja, då var hon bliven så spak, så då sa hon: »Det går jag med på.» Så de samlades där, Långsmåla Harald och barnmorskan och några stycken till, klockan tolv en natt, en särskild natt; om det var en skärtorsdagsnatt eller något i den stilen. Och Långsmåla Harald, han målade en kriting runtom ikring graven, så hon inte skulle kunna springa ut när hon var uppkommen. Sen började han att läsa. Och hon kom opp ur graven i sin likklädsel.

Men barnmorskan blev så ilsk, när hon fick se att hon kom upp ur graven, så hon spottade henne i ansiktet och sa: Tvi, din lea kona, som har förorsakat mej så mycket lidande! Och skulle klippa till henne. Och när hon slog till henne, så hoppade hon över ringen, och de började slåss båda fruntimrena, slåss nåt så förbaskat så Långsmåla Harald kunde inte skilja dem knappast åt. Och sen kunde han inte få ner henne förrän han fått henne utom ringen, utan de måste tillkalla prästen. Och då antagligen använde prästen min fars svartkonstbok när han läste ner henne, för han lyckades läsa ner henne.

Men barnmorskan fick sina födslovändor lika mycket efteråt som före. Hur länge, det vet jag inte, för hon dog ju långt förrän jag föddes. Men jag har talat med gamla gummor som kom dit på besök, vänner till henne, när hon hade detta här. Och de garanterade för det var sant, absolut! Hon skrek som ett fruntimmer som ska få barn, hade de där plågorna. Hon dog sen, jag har glömt året. Men det var före 1900-talets ingång.

Ivars vissellyte

Jo, den här visslingen som jag gör och har gjort mycket i min dag – jag har uppträtt ganska mycket både i Sverige och i Amerika med den – den har jag aldrig lärt, den är medfödd. Som litet barn var jag ett stort problem, för när jag låg i vaggan gjorde jag inte som andra barn, låg och kved och jämrade mej. Jag visslade, stack fingrarna i munnen och visslade har de talat om för mej. Och det var ett stort problem det där, för folket trodde jag var förtrollad på nåt sätt eller att det var ett lyte. Och många kom och skulle titta på den här ungen som visslade i vaggan.

Så de tog mej till en klok gumma i Härlanda socken i Småland. Hon hette Anna. Hon skulle kunna bota allt ont och bota lyte. Och hon fick höra mitt visslande. »Jaha», sa hon, »detta här, det är nånting som är mycket svårt att bota. Det finns endast ett sätt att bota det och misslyckas det, så finns det inte någon bot i världen för detta.»

»Ni ska fånga en gädda», sa hon. »Och denna gädda ska ni ta hem i en spann vatten, så den inte blir det minsta skadad. Sen ska ni stöta ungen tre gånger på hakan med denna gäddan. Sen ska ni kasta gäddan tillbaka i sjön mycket varsamt, så inte den skadas. Då får den lytet, om det inte misslyckas. Men misslyckas det, så kan jag inte råda nån annan bot för detta», sa hon.

Ja, min far fångade en gädda och min mor stötte mej tre gånger på hakan med denna gädda, och sen bars den mycket varligt ner till en sjö härnere. Men jag visslade lika bra (skratt). Men det var inte det värsta. Det värsta var att gäddan började vissla också, förstår ni (skratt). Folk som färdades förbi på vägen och som bodde vid sjön, de fick höra det vissla nere vid sjön. De blev rädda för sjön. Förbaskat rädda för sjön blev de, förstår ni.

Och åren gick, och jag blev lite större, och en vacker dag så var det en bonde

som fångade en stor, fin gädda i sjön. Och den vägde kanske ett kilogram när de stötte mej på hakan med den, men nu vägde den sex eller sju kilogram. Bonden kom hem med den och la den på köksbordet och sa till sin gumma att hon ska rensa den och koka den till middag, för det var ju mycket fint kött att få. Jaha.

Gäddan, förstår ni, låg på bordet och kippade efter andan, och hon gick efter spiskroken och skulle slå den i huvudet med, så att den skulle dö innan hon började rensa den. Men då fick hon sitt livs största överraskning. Gäddan stack – Spiskroksvalsen hade blivit populär rätt då, förstår ni – gäddan stack stjärten i munnen och började på så här (sticker två fingrar i munnen och visslar Spiskroksvalsen). Och gumman hon blev alldeles dödsförskräckt. Hon hade hört talas om den här gäddan. Och där var den!

För några år sen var det en som påstod han hörde gäddan vissla nere vid sjön. Men jag har icke hört den nån gång. Ja, det hörs galet ut, men ni vet, det händer mycket konstiga saker i världen.

Flickan som slog efter myggen med en lövruska

Ja, detta här, det är ett tvåradigt Jena-dragspel. Jag köpte detta så jag fick det till midsommarafton 1916, och jag betalade 148 kronor för det. Det var en oerhörd summa för en ung pojke att betala ut, jag hade arbetat i många år för att kunna spara ihop till ett tvåradigt dragspel. Fastän nu är det utslitet.

Jag spelade då på en dansbana i Kyrkhult den midsommaraftonen, och myggen var förfärligt stygga. Man kunde inte spela, för att de bet ju sönder ansiktet. Det var en liten flicka, en tolvåring, som hade smitit ut, naturligtvis utan sina föräldrars löfte eller samtycke, och hon fick fatt i en lövruska och slog över ansiktet hela tiden när jag satt och spelade.

Det var midsommars afton 1916. Midsommars afton 1965 satt jag i Holje hembygdspark och spelade samma vals som då 1916 var populär. Då kom en äldre dam fram te mej – hon var välklädd – och hon sa: »Remember du mig?» sa hon. Jag tittade på henne, så sa jag: »Nej, det gör jag sannerligen inte.» – »Jo», sa hon, »det var jag som kesade away moskiterna från ditt fes midsommars afton 1916 på Kyrkhults dansbana.» – »Jaså», sa jag, »då kommer jag ihåg dej som liten flicka då.» – »Jaa», sa hon, »jag har vatt i Amirka nu i 45 år, och det är första gången jag är hemma. Jag bor i Seattle Washington. Och jag har hummat de stycken du spelade, den där valsen du spelade, hela tiden mitt liv där i Amirka», sa hon. – »Jaså», sa jag.

Och då ville hon ha den inspelad på band, så när hon reste tillbaka så hade hon en 40, 50 kanske, melodier inspelade på band från den tiden, och nu sitter hon i Seattle och behöver inte humma – det betyder gnola – längre på någon melodi. Nu ska jag spela den valsen på detta gamla spel som jag spelade på 1916 på Kyrkhults dansbana och som denna här damen i Seattle aldrig glömde (*spelar*).

När Ivar spelade för Al Capone

Detta här spelet har jag haft med mej i Amerika över Atlanten. Jag har spelat på Drottningholms däck och på Gripsholms däck, jag har spelat för negrar och indianer, och jag har spelat för rallare och skogshuggare. Och jag har spelat på det för den store gangsterkungen Al Capone.

Det hörs ju ganska konstigt ut, men han var inte så konstig, Capone, han var inte ett dugg konstigare än någon av oss. Han hade *speakeasies* i alla amerikanska städer, och jag var *ice-man*, jag bar is. En *speakeasy* är en lönnkrog, den var gömd bakom en annan liten inrättning mot gatan till, där de sålde läskedrycker, karameller och glass och sådant där, och slickepinnar. Sen gick man in genom en dörr – det var ju under förbudstiden. Där kunde man köpa vad som fanns att dricka i världen där inne, se. Och en gång jag var inne med is där, så fick jag se det var ett tvåradigt dragspel som låg där. Jag tog det och spelade lite på det.

Så kom det en till mej och sa: »Du kan ju spela bra.» – »Ja», sa jag, »jag har spelat mycket.»

Ja, sen hade de talat om det för, som de sade, *the chief*, chefen, och en lördag jag kom dit med is så sa föreståndarn att »chefen vill tala med dej, han vill höra dej spela dragspel», sa han, »för han är så intresserad av alla sorters folkmusik». Och jag gick dit och spelade för honom, och han tyckte mycket om en del av mina stycken. Jag tittade på honom. Han var så fruktansvärt välklädd, och han hade ett långt ärr på den vänstra kinden, och han hade kråsnålar med diamanter i, och såg så fin ut som en julgran. Det var ju Al Capone.

(Gunnar: Vill du spela valsen som du spelade för Al Capone då?)

Ja, den han tyckte om. Han var alldeles förtjust i den. Det är ett av Jularbos stycken, den heter Bilbol-valsens. Jag har inte hört den spelas på femti år, men jag ska försöka spela den. Detta är ett annat dragspel, så det kanske går lite bättre (*spelar*).

Snus-Henriks frieri

Jag såg först Henrik Bengtsson eller Snus-Henrik när jag var fyra år gammal. Då kom han hit en gång med en bred, vid rallarehatt och en vaggande gång, en stor, ståtlig karl, den ståtligaste jag nästan hade sett, åtminstone då, och jag har inte sett många mycket ståtligare än han var.

Sen andra gången jag kommer ihåg honom; då kom han hit. Då kom han också med en stor rallarehatt på huvudet och såg riktigt ståtlig ut och frågade efter min far. »God dag, gosse!» sa han till mej. Jag var tio, elva år kanske, något så där, tio så där. »Är fader Sven hemma i dag?» sa han. – »Nej», sa jag, »det är han icke, han är inte hemma.» – »Det var sorgligt», sa han, »jag skulle hatt lite hjälp. Jag har blivit förälskad i Tilda häroppe.» Det var våra grannar här, på andra sidan myren. Det var en dotter som hette Tilda. – »Jag har blivit lite förälskad i henne», sa han. »Jag skulle vilja ha far din te å läsa henne full av kärlek, så jag kunde gifta mej med henne utan vidare.» – »Kan

han det?» sa jag. – »Ja, för faen», sa han, »han kan allt, han kan läsa kärlek i vilket fruntimmer han vill.» – »Ja», sa jag, »det var ju illa. Han är inte hemma.»

Ja, han var så förfärligt rädd med hennes mor, för de hade vatt i gräl en gång, och Henrik han ville inte gräla med folk, och särskilt arga fruntimmer var han dödsförskräckt för. Han vågade inte gå upp där. »Men», sa han, »jag ska inte va hemma så många dagar. Jag vill ha klart besked nu. Jag ska säga dej en sak. Du är din faders son», sa han, »du har fått något av detsamma i dej. Följ du med mej upp där», sa han, »medan jag friar. Det ordnar sej nog, om du bara är med», sa han.

Jag var en liten pojke. Jag sa: »Jag kan inte göra nåt sådant.» – »Jo, för faen», sa han, »det ligger i dej. Du vet inte själv. Det är dolda krafter inne i dej», sa han, »det ser jag på dej. Utan du följer med, och du går och pratar med Hanna sen.» Hanna hette flickans moder, det var en grann flicka, Tilda. »Och du pratar med henne, medan jag... så kör du så här med tummen mot... jag gömmer mej bakom ladugården. Sen går Tilda ut till mej, så ska jag fria till henne där.» »Ge henne mitt äktenskapsanbud» var det han sa. Jaha.

»Vad ska jag säga när jag kommer in då?» sa jag till Henrik. Barn de frågar ju alltid större hurdant de ska uträtta ett ärende. – »Jo», sa han, »tala om vädret! Alla människor bara talar och skriker om vädret, det är ingen som gör nåt för det», sa han, »utan det får va som det är precis, men de ska tala om det i alla fall. Säg: Det är vackert väder i dag, och i morgon blir det nog ännu vackrare. Det är en inledning till samtal, förstår du», sa han.

Jaha, jag gick med Henrik. Han gömde sej bakom ladugården, och jag stegade in. När jag kom på kökstrappan så kom Hanna, gumman, med två stora spannar, hon skulle ge grisarna. Och de, grisarna, var precis där Henrik stod på lur och vaktade på att Tilda skulle komma. När jag mötte henne på trappan sa jag: »Det är vackert väder i dag, och i morgon blir det nog vackrare.» – »Det begriper du dej inte på. Sådana ungar begriper inte nånting», sa hon, gick förbi mej och satte kurs på Snus-Henrik. Henrik iväg som en skenande ardennerhäst, hem hit.

Och när jag kom hem, så stod Henrik här. Så sa han: »Du var min själ en dålig karl te hjälpa till med nåna underrättelser och utföra ärenden», sa han, »du skickade ut käringen på mej i stället för dottern.» – »Ja», sa jag, »jag kunde inte stanna henne.» – »Stanna henne? För helvete, du skulle talat med henne», sa han, »du skulle börjat å intresserat henne för en sak, om vädret och planeternas gång och solens gång och sådant där, om solförmörkelser – det är alla käringar intresserade av», sa han. – »Ja, jag hade inte tid, hon sprang i alla fall.» – »Det var djävulen så misslyckat. Nej, jag får vänta nu tills fader Sven kommer hem.» Och så gick han.

Snus-Henrik var enögd

(Bengt: *Han blev ju enögd mot slutet av sitt liv?*)

Ja, han sköt ut ett öga med ett dynamitskott, sa de här. Jag var i Amerika

då, så jag såg inte det. Men han gick och arbetade med ögat hängandes utepå, sa folk. Så de tog honom med våld till Karlshamns lasarett och där förband de honom, ögat hängde ju ute, och sen åkte han till Lund. Och han kom ju precis i arbetskläderna, sådan han var.

Han gjorde sina skor av bildäck. På den tiden så var det inte gott om svenska ringar, utan det var Firestone och Goodyear. Han gjorde ett av Goodyear och ett av Firestone, så när han gick i snön så stod där Goodyear Firestone, Goodyear Firestone, Goodyear Firestone så långt han gick (skratt). Så frågade jag honom en dag, när jag var hemkommen: »Varför gör du dina skor av två olika bolag så där? Kan du inte hålla dej till ett märke?» – »Nej», sa han, »man måste vara lojal till båda bolagen, så har de ingenting att klandra mej för», sa han. Nehej.

Ja, han kom dit till Lund med detta här, förstår ni, och jag vet inte om detta är sant, men jag har hört talas om att han hade sytt byxor till sej själv av säckväv. Bakpå stod det »Extra prima superfosfat» och framtill stod det »Kalkkväve» eller nånting i den stilen. Jag kan inte garantera detta, men jag vet han sydde såna byxor, det vet jag för jag har porträtt av honom med såna byxor.

Jaha, han kom till Lund, och där skar de ju väck senorna och trådarna som höll ögat kvar, det måste ju väck. Och sen skulle han stanna några dagar. Så frågade han en utav läkarna där: »Finns det några sevärdigheter här i staden?» – »Ja», sa dom, »domkyrkan är en stor sevärdighet.» – »Ja, då går man ju dit», sa Henrik. Han var ju förbunden över ögat. Han gick dit. När han kom in i domkyrkan – för han påstod de hade en sjätte, sjunde och åttonde Mosebok där, den ville han studera, för han kunde biblen utantill, se. Det hade han inte funnit i den vanliga biblen. Jaha, när han kom dit, så var det turister, ett tyskt turistsällskap i kyrkan, och de hade en guide med sej. Och han förevisade ju vad som fanns där. Men när de fick se Henrik, sen brydde de sej inte om varken guiden eller nånting annat. De bara stod och glodde på denne man som kom in i kyrkan.

Karl XII:s festampar

Henrik härstammade på moderns sida från en plats i Småland, som förr i tiden kallades Festampalandet. Det heter inte så nu, men förr i världen hade de så konstiga namn på bygderna. Han var mycket stolt över detta namn. Han berättade för mej att hans förfäder på den linjen hade varit stora krigare i Karl den tolfte armé. Dessa kallades festamparna. Det var mycket storvuxna, kraftiga män och kvinnor väl också. Och de åt mycket och producerade massor av gaser naturligtvis, som kallas för fes.

Han påstod att det var de som vann slaget vid Narva. Karl den tolfte hade placerat ut en festamp här och där ibland soldaterna, de stod ju på linje, och så en trumpetare här och där också, så när de anföll de ryska ställningarna – ryssarna hade ju snön i ansiktet, för det snöade ju bra – så alstrade festamparna – de hade fått ett riktigt skrovsmål före slaget, så matsmältnings-

apparaten var kommen i gång – de alstrade en massa fes, och detta fes det flög rakt i nosen på ryssarna, precis som i världskrigen, se. De kunde inte uthärda detta här; sen hörde de trumpetstötar var de än tittade. Det blev fart på dem, en förfärlig fart, så Henrik han var övertygad om att festamparna vann slaget vid Narva.

Han var mycket högfärdig, som jag sade, över detta namn. Han försökte få antaga det som ett släktnamn. Han satt här en kväll och skrev på ett papper »Henrik Festamp». Han sa: »Något vackrare namn kan man väl inte gärna leta opp.» Men vederbörande myndigheter avslog hans begäran. Han fick inte heta Henrik Festamp.

Egyptens kungliga huvudskalleborrhare

Henrik var ju mycket egen och excentrisk. Han kom hit en kväll, och det var under kriget och vi hade ju ingen elektrisk belysning här på detta hållet då. Och fotogen fick vi inte köpa. Allt vi kunde klara oss med var karbidlamporna, och de var besvärliga.

Henrik kom hit och satte sej. Han sade: »Ja, det är besynnerligt med den här belysningen. Men,» sa han, »jag har i mitt huvud nu belysning till en hel by», sa han, »och en lykta för mej själv, varhelst jag än går, bara jag kunde få ut det.» – »Var har du det?» sa jag. – »Det har jag i huvudet här», sa han, »för jag har druckit så mycket sprit i mina dar. Om man borrade ett litet hål och satte dit en brännare, sådan som är på karbidlamporna, så hade jag en lykta varhelst jag gick och kunde lysa andra folk också», sa han.

»Men», sa han, »läkarna nu för tiden, de kan ju ingenting. Förr i världen i gamla Egyptien, där hade de huvudskalleborrhare, kungliga huvudskalleborrhare till och med, som borrade på kungarna när de fick ont i huvudet och släppte ut dessa här gaserna, för det trycker ju på hjärnan. Men här finns ju ingen som kan göra det.»

Där satt en del här och lyssnade. Bland dem var en ung pojke som hade varit i en automobilolycka, han hade ligget på Karlshamns lasarett i fyra månader. Sen hade han fortsatt hos en naturdoktor uppe i Billingsholm i Småland som hette Fjällberg. Där hade han varit i fyra månader för att bota det där benet, för det var illa sönderslaget. Han stack fram huvudet, så sa han: »Ja», sa han, »det kan jag borra om du vill», sa han. – »Borra, du borra, du är väl ingen läkare, du?» – »Jo, visst är jag läkare», sa han. »Är du läkare, pojke, hur har du kunnat studera till det yrket?» – »Jo,» sa han, »jag var fyra månader hos Rietz och fyra månader hos Fjellberg.» – »Har du varit både hos Rietz och Fjellberg», sa Henrik, »så är du förmodligen en riktig läkare.»

Han frågade mej om jag ville gå efter ett borrh, så skulle han [pojken] borra. »Men tag ett sådant borrh som är en stoppskruv på, så det inte går för långt ner, för då får man huvudvärk av det där», sa han. När jag kom med ett borrh, så sa han: »Nej, jag tror vi väntar till nästa gång. Du vet, jag är inte riktigt säker på det där borret, det ser ju ut te va lite för stort.» Så det blev inte borrh i huvudet

på Henrik. Men han fick sådan förfärlig respekt för den här pojken, för han trodde han var läkare eller doktor.

Flickan som la benen bakom nacken

Jo, den här bonden Per Svensson alias Ryssa-Pelle, han hade en dräng som han kallade det. Det var en person, han var inte fullt vetande. Och han var hälften dansk greve och hälften svensk torpare, för hans mor var en torpardotter här en gång. Hon hade varit i Danmark och blivit försatt i grossess, och han föddes här. Han var lika gammal som Pelle precis. Pelle tog hand om honom, han kunde inte klara sej själv. Han kunde räkna till fyra men inte längre. Och han hjälpte till lite här och där, Pelle hade honom bara för nöjes skull.

De satte potatis i Komperskulla, det gjorde de med häst och årder, som de gjorde på den tiden. Och Pelle hade fått dit en ung, grann flicka, sådär en 16–17 år gammal, som lade potatisen ned, för han lade gödseln, sådan här handelsgödsel. Och Pelle och Edla – det var hans hustru – de hade varit på en cirkus i Olofström, det var förut på söndan, detta var på måndan. Och där var en flicka som kunde lägga fötterna kring nacken. Upp kring nacken båda fötterna, och sen rullade hon. Och Pelle talade om det, hurdant hon gjorde. Och den här unga flickan, hon tänkte: det ska jag försöka nån gång. Hon gick i blåbyxor, det var varmt och hon hade inte något annat på sej än blåbyxor och en liten blus.

Så när de ätit middag så skulle Pelle sova middag. Det gjorde han alltid i två timmar. Alla som arbetade hos honom fick inte arbeta hårt, för det brydde han sej inte om, det var inte till nytta, se. Och medan Pelle sov middag, så gick flickan upp på höskullen och tänkte: nu skall jag försöka om inte jag kan lägga mina ben omkring nacken som han hade talat om. Hon tog av sej dessa här blåbyxorna, och då var hon ju naken om nedre delen av kroppen. Och hon fick verkligen båda benen upp ikring nacken. Men sen slog det lås, och hon kunde inte på något sätt få ner benen. Och hon hade lagt sej precis intill luckan nedifrån stallet, så hon låg med apparaten rakt mot luckan. Och det var ju halvmörkt där uppe på höskullen. Jaha.

Han hade lagt sej på soffan och skulle somna. Då kom han till att tänka på att hästen hade kanske inte nog hö därute, så han sa åt denna här medhjälparen Edvard: »Gack ut», sa han, »och ge märren lite hö!» – »Det är inget hö nere», sa Edvard, för han var lika bekväm av sej, han låg i en säng och skulle vila middag, han hade ändå inte gjort nåt vidare. – »Ja, gå upp på höskullen och riv ner lite då!» Jaha, han gick.

Han kröp upp på stegen, upp på höskullen, och precis som han fick huvudet över där så fick han se det här flickan hade mellan benen. Något så hemskt hade han aldrig sett i sitt liv. Han tittade ett tag, sen ner som en raket, för han såg bara detta, han såg ingenting annat. Ner som en jäkel, förskrämd, och in och la sej i sängen. Då vaknade Pelle, för han hade somnat till lite medan Edvard var ute, då vaknade han till och tittade opp med ena ögat. Så sa han: »Gav du

märren något hö?» – »Nähä», sa han. »Varför gav du inte märren hö?» – »Jag törs inte», sa han. – »Va? Törs du inte ta och ge märren lite hö?» – »Nä», sa han, »det ligger en svartnosader kalv däruppe, och han kränger med huvet mot mej.» – »Jaså», sa Pelle, »har det kommet en kalv opp på höslinnet, det kan jag då inte fatta», sa han. »Ja, då får väl jag gå dit och få fatt lite hö till märren.»

Pelle, han tog sin hundratjugo kilogram tunga, feta kropp och kröp opp för stegen. Precis som han satte huvudet ovanför där, så var det nära att han hade svimmat, för han stack ju nosen nästan in i den där kalvanosen. Han stannade på ögonblicket och tyckte genast det var en kalv som krängde nosen mot honom. Men han sa själv till mej: »Sen fick jag se vad det var, för jag hade tittat på sådant förr. Jag sa: lilla däka, sa jag, ligger du här på det viset?» – »Ja», sa hon, »jag har fått upp fötterna som du sa det där fruntimret på cirkusen hade fått, men jag får inte ner dom.» – »Ja, det ska jag med största glädje i världen hjälpa dej ned med dom», sa'n. »Och herregud, så grant det var. Och jag fick ner fötterna på'na med», sa han. »Men hade jag inte vart gift, så tror jag inte jag hade tatt ner fötterna på'na», sa han.

Källor och litteratur

Otryckta och fonogram

Kungl. biblioteket, Stockholm: Brev från Ivar Andersson till Bengt af Klintberg 1970–1987.

Svenskt visarkiv, Stockholm: Bandinspelningar hos Ivar Andersson 14–16 mars 1970. Kyrkhults Hembygdsförening, Kyrkhult: Bandinspelningar hos Ivar Andersson 14–16 mars 1970.

Tryckta

Andersson, Ivar, 1967: *Is i Chicago*. Karlshamn.

— 1992: *Berättarkungen. Ivar Anderssons amerikahistorier i urval och med inledning av Ulf Beijbom*. (Emigrantinstitutets vänners skriftserie 4.) Växjö.

— 2014: *Ivar i Ulvaboda. En av Sveriges främsta berättare*. Kyrkhults Hembygdsförening 2014. Kyrkhult.

— 2018: *Ivar Andersson berättar. Jakt och jägare*. Red. Marianne Skogsgårdh. Kyrkhults Hembygdsförening 2018. Kyrkhult.

Aronsson, Rune, 1987: Sven Andersson. En storbyggmästare från Kyrkhult. I: *Vår Hembygd*, s. 8–14.

Beckman, Leif (red.), 1962: *Jägarhumor*. Malmö.

Bejbom, Ulf, 1991: Ivar i Ulvaboda och andra original [rec. av Lynn Åkesson, De ovanligas betydelse]. *Smålandsposten* 15 juli.

— 1992: Amerika i Ivar Anderssons berättarliv. I: Andersson 1992, s. 7–54.

Bengtsson, Henrik, 1947: *Snus-Henriks dikter*. Karlshamn.

Hyttén-Cavallius, Gunnar Olof, 1968: Folksägnerna från Varend. Utgivna med inledning och kommentar av Nils-Arvid Bringéus. I: *Kronobergsboken*, s. 39–128.

Klein, Barbro, 2021: *I tosaforornas värld. Gustav berättar*. Stockholm.

- af Klintberg, Bengt, 1987: Ivar Andersson död. En märklig traditionsbärare. *Dagens Nyheter* 23 juni.
- 2016: *Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, »Sin and Grace», i muntlig tradition och litterära verk.* (Acta Academiae Gustavi Adolphi CXLIII.) Uppsala.
- Liljeblad, Sven, 1981: Inledning. I: *Svenska folksagor*. Andra bandet. (Facsimile-utgåva.) Stockholm.
- Ottosson, Jan, 1987: Ivar i Ulvaboda. En minnesteckning. I: *Vår Hembygd*, s. 43–46.
- Palmenfelt, Ulf, 2017: Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer. Stockholm.
- Simonsson, Helge, 1965: Förord. I: *Jubileumsskrift över Kyrkhult 1865–1965*. Karlshamn.
- Åkesson, Lynn, 1991: *De ovanligas betydelse*. Stockholm.

Baseboll för anarkister

Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900

Av Isak Lidström

Abstract

The aim of this article is to examine the emergence and establishment of the ball game 'brännboll' (lit. *burnball*) in Sweden. In doing so, it contributes to the knowledge of how sports have spread historically and how they have changed when established in new places. First of all, the existence of the concept of brännboll throughout history is examined. Although it can be traced back to the 17th century, the game we now commonly call brännboll is a modified form of the English game of rounders that was introduced to Sweden at the end of the 19th century. Unlike the closely related game of baseball, brännboll never developed into a modern sport with standardised rules, organisations and bureaucracy. This is seen in the study as a consequence of the fact that brännboll gained a foothold in the 'play movement' rather than in the modern sports movement, and that physical education was considered more important in brännboll than performance and results. As a result of this process of pedagogisation, the game developed into a simplified, stripped-down and more static game compared to its English predecessor.

Keywords: brännboll, baseball, rounders, baserunning games, bat-and-ball games, popular games, sports history, history of ball games, sportification.

En särpling bland svenska idrotter

Brännboll utgör en särpling bland svenska idrotter. De karakteristiska drag med vilka idrottshistorikern Allen Guttman operationaliserat begreppet *modern sport* – däribland byråkratisering, specialisering och rationalisering – rimmar illa med det sätt som brännbollen traditionellt blivit utövad i Sverige. Brännboll saknar idrottsförbund, föreningsliv och standardiserade regelverk och ter sig

Isak Lidström, fil. dr, lektor i idrottsvetenskap, Gymnastik- och idrottshögskolan. Forskare (Ragnar Holms postdoc), Kungliga tekniska högskolan. – PhD, Senior Lecturer in Sports Science, the Swedish School of Sport and Health Sciences. Ragnar Holm Research Fellow, KTH Royal Institute of Technology. isak.lidstrom@gih.se

Lidström, Isak, 2024: Baseboll för anarkister. Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 73–92. – Lidström, Isak, 2024: Baseball for anarchists: The establishment of 'brännboll' in Sweden at the turn of the 20th century. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 73–92. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25711>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Forskningsartikel. Denna artikel har genomgått dubbelblind sakkunniggranskning. – Original research article. This article has undergone double-blind peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

för en utomstående som en märklig svensk sedvana. Det framgår inte minst av att spelet upptagits i verket *Weird sports and wacky games around the world* och där givits benämningen »baseball for anarchists» (Williams 2015 s. 27; se även Curle u.å.).¹

Ändå är brännboll ett spel som nog de flesta i Sverige provat på och därmed har en relation till, alldeles oavsett om erfarenheterna är ljusa eller mörka. Spelet har satt djupa avtryck, inte bara hos de som med glädje vårdar minnena av barndomens frivarv och lyror, utan även bland sådana som med vanda återkallar nesan av att väljas sist till ett lag. I självbiografiska notiser dryftas gärna hågkomster av smått traumatiska eller obekväma händelser från barndomens brännbollspel. Det kan röra sig om ett personligt ansvar för det egna lagets misslyckade eller om den vanligt förekommande uppmaningen att slå med det platta »kärringträet» för att inte chansa (se t.ex. Larsson 2013, Nordström 2014, Magnusson 2017). De väl inarbetade och asymmetriska könsmönstren, jämte spelets rikliga förekomst under skolans obligatoriska idrottstimmar (Sandahl 2004 s. 56, 60), leder ofrånkomligt till slutsatsen att åtskilliga som spelat brännboll har varit nödda och tvungna därtill. Därför blir det svårt att inplacera brännbollen under en vanligt förekommande definition av lek som en frivillig handling vilken är åtskild från det egentliga livet och inte tjänar några andra ändamål än sina egna (Huizinga 1938/2004 s. 24 ff. Se även Caillois 1958/2001 s. 6).

Brännbollens historia är höljd i dunkel. *Nationalencyklopedin* (s.v. *brännboll*) uppger emellertid att spelet »är känt i Sverige sedan 1700-talet». I föreliggande studie kommer denna uppgift att vederläggas. *Brännboll* som begrepp förekom i vart fall på 1600-talet men det har rört sig om olika bollspel med inslag »bränning» (se nedan). Av denna artikel framgår att det spel som vi idag känner som brännboll, ett slag- och löpspel som spelas mellan två lag, är en förhållandevis ny företeelse och resultatet av en import från England under 1800-talets slutskede.²

Vid tiden för brännbollens insteg i Sverige var andra slag- och löpspel sedan länge etablerade i landet. Det vanligaste av dessa brukar gå under benämningen *långboll*, medan lokala varianter kallades *söt och sur* (södra Sverige) och *tre slag och ränna* (Uppsala och Mellansverige). Även om spelen i grund och botten är lika får långboll betraktas som ett betydligt mer sofistikerat spel än brännboll. Till avvikelserna hör att innelaget i brännboll löper runt en bana med fyra baser medan långboll endast har två baser, ett innemål och ett utemål. Brännbollen saknar även en så kallad uppgivare, motsvarande basebollens *pitcher*. I stället kastas bollen upp av slagmannen som efter en lyckad träff genast släpper slagträet och påbörjar sin löpning runt baserna. I långboll står

¹ Denna studie har tillkommit inom ramen för projektet Bollspel i det tidigmoderna Sverige, finansierat genom medel från Helge Ax:son Johnsons stiftelse och Stiftelsen PE Lindahls stipendiefond.

² För en definition av *slag- och löpspel* och vilka spel som räknas till denna kategori, se Särnbrink 2023.

en av utelagets spelare placerad precis intill slagmannen och gör ett underhandskast varpå innelagets slagman slår till bollen (se vidare Lidström & Bjärsholm 2019). Dessa skillnader kan tyckas marginella, men är samtidigt centrala för att kunna särskilja den importerade leken (brännboll) från den inhemska (långboll).

Syftet med denna artikel är att undersöka brännbollsspelets uppkomst och etablering i Sverige. Studien utgör därför ett bidrag till kunskapen om hur idrottslig spridning gått till rent praktiskt på mikronivå. I en diskussion om hur och varför spridning av idrotter äger rum konstaterar idrottshistorikern Jens Ljunggren (2013 s. 12) att det måste finnas »aktörer beredda att sända och ta emot det som avsänds». Vilka introducerade brännbollspelet och varför, blir en naturlig frågeställning att utgå ifrån. När, hur och av vilka utövades spelet under dess etableringsfas? Utifrån dessa frågeställningar analyseras brännbollens utformning och etablering i Sverige som resultatet av en interaktiv process mellan dels de aktörer som definierade spelets löst satta regler, dels de som formade och omformade spelet genom att utöva det i praktiken.

Sekelskiftet 1900 var en period då kroppskulturella omförhandlingar pågick. Den inhemska och tävlingsfria linggymnastiken utmanades av den anglosaxiskt präglade sporten som starkt betonade tävling och konkurrens. Gymnastiken var en idrottslig verksamhet med nationalistiska förtecken och en projektion av samtidens manlighetsideal. Dess funktion var att tukta och fysiskt mobilisera mannen (företrädesvis) i syfte att hantera de förändringar som samhällets modernisering och industrialisering gav upphov till (Ljunggren 1999). Brännbollens insteg måste därför betraktas i ljuset av konfliktytan mellan å ena sidan en manligt genuskodad och med gymnastik behäftad traditionalism, å andra sidan en internationell modern idrott vars framryckningar kunde te sig både löftesrika och avskräckande för den fysiska kulturens aktörer i Sverige.

Avsändar- och mottagarperspektivet fordrar ett källmaterial som belyser såväl de aktörer som introducerade brännbollen som utövarna av leken. Från 1800-talets mitt fram till 1900-talets början föreligger en rikhaltig mängd pedagogisk och kommersiell idrottslitteratur, det vill säga häften och böcker med beskrivningar av olika slags lekar, med och utan boll. Dessa har framför allt studerats på Gymnastik- och idrottshögskolans bibliotek samt på Kungliga biblioteket, båda i Stockholm. Ur källkritisk synpunkt kan konstateras att detta material fångar brännbollspelets normativa nivå – hur pedagoger och lekledare ansåg att spelet borde utövas, vilket inte nödvändigtvis överensstämmer med hur det de facto praktiserades. För att fånga interaktionen mellan normativ nivå och praktisk dito fyller uppteckningsmaterial en viktig funktion. Det har emellertid visat sig att svaren på Institutet för språk och folkminnsens frågelistor i Uppsala om idrottslekar inte innehåller särskilt många uppgifter om brännboll.³ Det finns visserligen gott om beskrivningar av bollspel, men det rör sig då om äldre lekar som långboll och »per i håla» (jfr Hellspong 2000 s.

³ Jag avser främst frågelistorna *Idrottslekar I* (1927) och *Idrottslekar II* (1932); se Lilja 1995.

65–84). Brännbollens frånvaro i svar på frågelistor är en tydlig indikation på att spelet är förhållandevis ungt i Sverige. När frågelistorna sändes ut var det alltså ytterligt få som hade erfarenheter av brännbollspel från barndomens idrottsliv. Belägg för brännboll har emellertid hittats i Nordiska museets excerptsamling som innefattar såväl svar på frågelistor som andra tematiskt sorterade excerpter.

I de fall folklivsmaterialet kommit till användning har även källkritikens närhetskriterium varit centralt att beakta. Minnena av barndomens idrottslekar är nedtecknade långt i efterhand, varför det inte kan uteslutas att termer och begrepp som förekommer i redogörelserna är anakronistiska. Samma försiktighet måste iakttas när man drar slutsatser utifrån självbiografisk och annan litteratur där lekbeskrivningarna nedtecknats på ålderns höst.⁴ Tidningsmaterial kan i viss mån kompensera för denna problematik. Den digitalisering av pressmaterial som ägt rum under det senaste decenniet har på ett markant sätt underlättat undersökningar av detta slag eftersom man genom specifika sökord kan göra slagningar i stora databaser, däribland Kungliga bibliotekets samling av digitaliserat tidningsmaterial. Utöver ovan angivna källtyper och hjälpmedel, med vilka brännbollspelandets utveckling kan spåras och rekonstrueras, har även annat material kommit till användning. Hit hör diverse etnografisk litteratur, SAOB samt förbudsskrifter och upplysningar som inhämtats från tidigare forskning.

Bollspel i historieskrivningen

Brännbollens svenska historia används i det följande som ett fallstudium av hur det historiskt gått till när enskilda idrotter spridit sig och förändrats sedan de blivit etablerade på nya platser. Därigenom lämnas ett bidrag till kunskapen om idrottshistoriska spridningsprocesser, vilka brukar fokusera på de mekanismer som opererar när enskilda idrotter transformeras från lokala folklekar utan fastslagna regler till globala sporter med internationella idrottsbyråkratier (Bale 2003). Idrottens utbredning i tid och rum har även engagerat historiker som inte primärt intresserat sig för globaliseringsprocesser. Livliga diskussioner har förts om bollspelandets ursprung och utveckling ska betraktas som en följd av evolution – oberoende av varandra utvecklar människor likartade bollekar – eller diffusion – bollspel uppstår på en given plats vid ett givet tillfälle och sprider sig därifrån. Evolutionisterna har inte dominerat dessa diskussioner (Craven 1978). Diffusionisterna är desto mer talrika och har pekat ut olika alternativ på platser varifrån bollspel uppstått och brett ut sig. Norden har lanserats som ett geografiskt centrum varifrån slag- och löpspel spridit sig över världen långt före vår tideräknings början (Maigaard 1941). Denna teori har dock inte åldrats väl sedan den första gången ventilerades på 1940-talet.

⁴ Detta slags litteratur har sökts fram via slagningar på ordet *brännboll* i databaser som Google books, Runeberg.org etc.

Desto större spridning fick den teori som på 1940-talet lades fram av Robert W. Henderson (1947/2001) vilken slog fast att bollspelandet en gång uppstod som fruktbarskriter i det forna Egypten och därifrån spred sig över världen. Teorin får betraktas som daterad, trots att den vunnit anhängare (däribland Simri 1969 och Beharry 2016). Dess fränaste kritiker, idrottshistorikern Heiner Gillmeister, har avfärdat teorin som spekulativ och helt i avsaknad av empiriska belägg (Gillmeister 2017 s. 4). Själv har Gillmeister lanserat en egen diffusionsteori med anspråken lägre satta än Henderson och med betydligt större källunderlag på fötterna. Utifrån en språkhistorisk metod spårar Gillmeister åtskilliga av dagens världsomspännande bollspel – däribland fotboll, tennis, cricket och golf – till Frankrike och högmedeltidens riddartorneringar. När han placerar dessa bollspels genesis i Frankrike är det inte utan en polemisk udd riktad mot de brittiska öarna som av många utpekats som åtskilliga bollspels födelseplats (Gillmeister 2009 s. 37). Inte minst har det från nordamerikanskt håll funnits ett omfattande intresse för att spåra basebollens rötter i äldre brittiska folklekar med boll och slagträ (Peterson 1973, Block 2005, Beharry 2016).

Oaktat Gillmeisters kritik av synen på England som bollspelens vagga, har de brittiska öarna utgjort en bas varifrån slag- och löpspel spridit sig över världen och tagit sig de mest olikartade uttryck. Medan cricket etablerades på de platser dit det brittiska imperiets tentakler sträckte sig gick basebollen en annorlunda utveckling till mötes. Dess väg mot en reglementerad tävlingsidrott blev i USA en, som Jens Ljunggren (2023 s. 520) konstaterat, »kulturpolitiskt laddad företeelse», eftersom den moderna nationens sinnebild nu fick möjlighet att odla en egen modern sport och på så sätt hävda sig mot den forna kolonialmakten. Långt in på 1900-talet vårdades därför myten om att basebollen var en helt igenom amerikansk uppfinning som konstruerats på 1830-talet av Abner Doubleday. De belägg som påvisade spelets engelska härkomst avvisades kategoriskt (Henderson 1939, Block 2005). Trots att det sedan 1800-talets slut gjorts försök att introducera baseboll i Sverige (se t.ex. Balck 1886, Yttergren 2018), dröjde det länge innan den fick fotfäste. Någon svensk publiksport har den aldrig blivit.

Såväl baseboll som cricket har utvecklats enligt strukturella globaliserings- och sportifieringsprocesser inom vilka enskilda aktörers påverkan på förloppet endast med svårighet kan skönjas. Men det finns exempel på andra slag- och löpspel som är rena skrivbordsprodukter. Det tydligaste exemplet utgörs av det finländska spelet boboll (fi. *pesäpallo*), som under det tidiga 1900-talet konstruerades av Tahko Pihkala med amerikansk baseboll och kungsboll (närbesläktad med svensk långboll) som förebilder (Meinander 2024, Hyvärinen 2017).

Av exemplen ovan framgår att uppkomsten, utvecklingen och spridningen av bollspel inte kan begripliggöras om man enbart åberopar antingen ett struktur- eller ett aktörsperspektiv. Enskilda individer och aktörer har haft ett påtagligt inflytande på vissa bollspels utveckling, men sådana initiativ sker inte i ett historiskt vacuum. För att förstå brännbollens historia måste tongivande aktö-

rens – idrottsledares och pedagogers – handlanden och göranden betraktas i ljuset av de samhälleliga och kroppskulturella kontexter där de verkade.

Brännboll fordomtida

Brännboll är ett begrepp med gamla anor. Det såvitt bekant äldsta belägget återfinns i en stadga från 1600-talets början där det slås fast att om någon gör »speleplatz aff kyrkiogård med skuthals skiutande med kloot och Jernlodt, med brennebål och kasebål böte 6 öra hwar therä» (Hall 1932 s. 15). Hur »kasebål» och »brennebål» spelades framgår inte. Det förra rör sig emellertid om en äldre variant av tennis (Lidström 2023). Nästa brännbollsbelägg härrör från 1700-talets första hälft och återfinns i Carl von Linnés *Dietetik* där ett antal populära svenska lekar anges, däribland »Brän bål» (von Linné 1907 s. 124). Utan att någon beskrivning av dessa äldre brännbollslekar lämnats åt eftervärlden kan man med visshet anta att det rörde sig om spel där ett av momenten handlade om att kasta bollen i syfte att träffa en motståndare. Ordet *bränd* utgår alltså från den smärta som kan uppstå vid en träff mot kroppen. Bland de dialektala motsvarigheterna till uttrycket kan nämnas *sticka*, *kodda* och *svida* (Balck 1886 s. 108, Tillhagen & Dencker 1949 s. 241). Hur brännandet kunde tillgå i början av 1800-talet framgår av författaren och ledamoten av Svenska Akademien Bernhard von Beskows hågkomster av barndomens »tre slag och ränna»: »Man drev bollen med ett slagträ så högt man kunde och sprang, varpå motståndaren sökte taga lyran och bränna (träffa) den springande, innan han hann i kvarter» (von Beskow 1928 s. 72). Att på detta sätt bränna sin motståndare i bollspel var ingalunda en exklusiv svensk eller nordisk företeelse utan förekom i samtliga de motsvarigheter till långboll som i tidigmodern tid spelades både inom och bortom Europas gränser (Lidström & Bjärsholm 2019).

Då som nu har aktiviteter förbundna med bollspel varit tydligt genuskodade. Det gäller inte minst de varierande sätt på vilka en boll kan kastas för att bränna en motspelare. I boken *Kroppsofvingar och lekar* (Falck Ytter 1868) omnämns några av de manliga idrottsdygder – och motsatser härtil – som var behäftade med bollslagning och bränning vid 1800-talets mitt. Citatet nedan är ett tidigt exempel på hur rörelser, för vilka blott enskilda kroppsdelar tas i anspråk vid kraftuttömningen och inte hela kroppen, kommit att kodas som något feminint (Falck Ytter 1868 s. 42; jfr Young 2009 s. 255 ff.):

Att bränna med bollen är att kasta den efter en motspelare för att träffa honom. Då den räta linien är den kortaste mellan två punkter, skall man kasta bollen så rakt – i så liten båge – som möjligt; den kommer då hastigast fram och går säkrast. Att kunna bränna är en nödvändig färdighet för en bollspelare. Han bör kunna kasta långt och med säkerhet. Nästan enhvar har sitt sätt att kasta, men det skall man dock lägga märke till, att den, som vid kastet häfver armen för högt (kastar som en käring) eller sträcker armen för mycket ut åt sidan, aldrig kastar hvarken långt eller säkert.

Brännboll kallades även en lek som är mer känd under namn som »per i håla» eller »peta kungshåla». I denna lek försöker en av spelets deltagare slå ned bollen i ett hål – kungshålan – något som övriga spelare vill förhindra (Hellspong 2000 s. 81, *Svenska lekar* 48). Även i Höbring i Estlands svenskbygder kallades denna lek »slå brännboll» (Danell 1934 s. 315). En snarlik benämning – »laika bränn-båll» – förekom även på Gotland (Gustavson & Säre 1948 s. 43) där bollen tillverkades av björkticka, en vanlig och enkel framställningsmetod före den moderna idrottens genombrott (Svanberg & Lidström 2019). Ordet *bränna* kunde även användas i bemärkelsen träffa ett föremål i farten, exempelvis en trilla eller en boll (Hellspong 2000 s. 201, ULMA 9204 s. 6).

Tydligt är alltså att *bränna* och *brännboll* i traditionellt svenskt idrottsliv var vanligt förekommande ord som inte var knutna till ett specifikt spel. Därmed aktualiseras behovet av en distinktion mellan (traditionell) brännboll som begrepp i äldre svenskt idrottsliv och det spel med engelsk bakgrund som vi idag känner som (modern) brännboll. Den senares insteg i Sverige ska hädanefter ligga i undersökningens blickpunkt.

Rounders, baseboll, rundboll

De bollspel som utövades på de brittiska öarna före den moderna idrottens genombrott avvek i hög grad från dem som bedrevs på det europeiska fastlandet. Två spel som ändå uppvisar tydliga likheter med det långbollspel som förekom i Sverige och övriga Europa var rounders och baseboll. Dessa utgör föregångare till det moderna basebollspel som började hitta sina organisatoriska former i USA under 1830-talet. I sin bok *Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes* gav den tyske pedagogen Johann Christoph Friedrich GutsMuths redan 1796 en ingående beskrivning av ett spel som kallas »Ball mit Freystäten (oder das Englische Base-ball)» i vilket konturerna av modern baseboll tydligt märks (jfr Block 2005 s. 275–278).

I England publicerades ett oräkneligt antal kommersiella lekböcker under 1800-talet. I dessa förekom under seklets första hälft olika varianter av det med baseboll snarlika spel som kallas *rounders*. I likhet med långboll går rounders ut på att innelaget strävar efter att bibehålla sin position medan utelaget försöker bränna ute motståndarna för att därmed erövra positionen som innelag. Spelplanens utseende varierar i olika beskrivningar. I *The Boy's Own Book* (Clarke 1829 s. 20) är den diamantformad där varje hörn utgör en bas som ska passeras av innelagets medlemmar. Innelaget håller till vid den första basen och därifrån slås bollen iväg. I *The Every Boy's Book* (Williams 1841 s. 23) utgörs planen av en femhörning, således med ytterligare en bas för innelagets medlemmar att passera. I båda dessa exempel är utelagets uppgivare placerad strax framför innelagets slagman vid den första basen. Spelet tar sin början genom att uppgivaren kastar bollen i riktning mot slagmannen som efter en lyckad träff inleder sin löpning runt planen. Under denna löpning

Ynglingar spelar rundboll, brännboll i sin tidigaste form, med det engelska spelet *rounders* som förlaga. Illustration av Ferdinand Stoopendaal i Viktor Balcks *Illustrerad idrottsbok* (1886–88 I s. 174).

försöker utemännen bränna, alltså träffa, slagmannen och dennes kamrater som springer mellan baserna. Vid baserna är innemännen emellertid fredade. De medlemmar av innelaget som träffas under löpningen får lämna planen och när samtliga innelagets medlemmar är brända är det utelagets tur att slå.

Detta spel utgör den moderna svenska brännbollens föregångare. För den läskunnige fanns en beskrivning av leken tillgänglig på svenska redan 1843. I boken *Gossar! Hvad skola vi roa oss med?* förekommer den under titeln »Engelskt bollspel» som en av 160 lekar och förströelser lämpliga för barn och ungdomar att ägna sig åt i en tid då folkskolan just hade blivit obligatorisk. Det rör sig om en ordagrann översättning av en beskrivning av *rounders* från *The Boy's Own Book* (Clarke 1829), publicerad halvtannat decennium tidigare. Utelagets uppgivare, som i den engelska varianten kallas »feeder» eller »pecker», har i den svenska texten fått benämningen »snapphanen» (*Gossar!* s. 40). I vilken utsträckning svenska barn och ungdomar började spela *rounders* efter denna publicering är oklart. Lika oklart är det eventuella genomslag som spelet fick efter att det ingående blivit beskrivet under namnet »rundboll» i Oluf Vilhelm Falck Ytters bok *Kroppsofvingar och lekar* (1868), vilken är en ordagrann översättning från norskan av *Ude og Inde* (1867). Rundboll beskrivs som »en här i landet [Norge] okänd lek. Den förtjänar dock bli bekant, ty den är en god lek, om än icke så god som långboll» (Falck Ytter 1868 s. 48).

Av ovanstående exempel framgår att den typ av lek- och idrottslitteratur som var vanligt förekommande i England under tidigt 1800-tal började sprida sig till Norden vid seklets mitt. Åtskilliga av lekarna var av engelsk härkomst

och beskrivningarna av dem kunde, som bekant, röra sig om ordagranna översättningar från engelska lekböcker som sålde bra och ständigt trycktes i nya upplagor (jfr Block 2005). I brist på andra förklaringar förefaller det som om detta slags litteratur började lanseras i Sverige av kommersiella skäl. Varken Gymnastiska centralinstitutet (GCI) eller någon annan pedagogisk organisation stod bakom utgivningen. Några indikationer på att rundboll började spelas i landet redan vid 1800-talets mitt finns dock inte.

En ny tid stod dock för dörren. Kroppskulturen skulle omstöpas radikalt när den moderna idrotten gjorde sitt insteg och på allvar utmanade såväl de gamla folklekarna som gymnastiken – varav den sistnämnda ju helt saknade tävlingsinslag. Ställda inför hotet från den engelska sporten började de ledande aktörerna vid GCI modifiera synen på gymnastikens totala dominans i ungdomens fysiska fostran. »Fria lekar» syntes nu som ett gångbart alternativ eftersom de erbjöd variation till de annars exercisliknande kroppsövningarna. Sålunda genomförde 1877 läraren vid GCI Lars Mauritz Törngren en tre månader lång resa till Tyskland och England för att studera ländernas inhemska gymnastik och fria lekar. På uppdrag av ecklesiastikministern utarbetades därefter en beskrivning av lekar som skulle kunna införlivas i undervisningen vid svenska skolor.

Törngrens resa har av Jan Lindroth pekats ut som en »märklig händelse» eftersom Sverige dessförinnan varit ett exportland vad kroppskultur och fysisk fostran beträffade. Ledstjärnan hade tidigare varit att omvärlden skulle lära av Sverige, inte tvärtom (Lindroth 1993 s. 116 ff.). I sitt förslag till ecklesiastikministern, vilket publicerades i *Fria lekar. Anvisningar till skolans tjänst* (1879), gav Törngren förslag på lekar som lämpligen kunde införas vid elementarläroverk och andra skolor. Att införa engelska lekar låg egentligen inte i Törngrens intresse, låt vara att denna ståndpunkt skulle komma att ändras. Fokus riktades i stället mot de befintliga inhemska lekarna, däribland gotländskt päckspel och långboll. Vissa lekar som Törngren kommit i kontakt med i England ingår också i förslaget. I anslutning till beskrivningarna av svenska slag- och löpspel nämndes även dessa lekars engelska motsvarighet (Törngren 1879 s. 68):

Dessa slag af bollspel likna något det engelska spelet 'Rounders', men i detta gälla icke tagna lyror, endast bränning. Innemännen hafva i detta spel endast ett slag och skola derefter springa omkring en femhörning, der hvarje sida kallas bas. Figurens vinklar äro hvilopunkter, hvarest de springande hafva fristad mot bränning. Uppgifvaren kallas 'feeder' och har sin plats midt i 5-hörningen.

Hos Törngren märks ett försiktigt intresse för engelska lekar av ovanstående slag. När han ett drygt kvartssekel senare utkom med boken *Lärobok i gymnastik för folkskollärare- och folkskolläraryrkesseminarier* (1905) hade han helt och fullt övertygats av de engelska lekarnas nytta för svenska skolbarn och -ungdomar. Rounders upptogs i boken, men kallades då *brännboll*. Därigenom

framträder också något av en uppluckring av gymnastikens hegemoniska position som svensk nationell identitetsmarkör vad kroppskultur beträffar.

Under det sena 1800-talet hade alltså de engelska bollspelen framtiden för sig. På 1880-talet utgav Viktor Balck, ofta kallad »den svenska idrottens fader», ut *Illustrerad idrottsbok* 1–3 (1886–88). Till skillnad från lingianerna var hans attityd till den moderna idrotten mycket positiv, varför han i sitt trebandsverk valde att introducera flertalet sporter med engelskt påbrå för en leksugen svensk läsekrets. Till dessa sporter fogades även ett flertal svenska folklekar vilka av beskrivningarna att döma framstår som betydligt mer reglerade och disciplinerade än de var när de praktiserades i verkligheten (jfr Hellspong 2000 s. 213 ff.). Om rundboll skriver Balck (1886–88 1 s. 172):

Detta bollspel är ursprungligen engelskt; det har dock blifvit speladt i så väl Sverige som Norge samt derstädes vunnit mycket tycke. I England är det spelet särdeles populärt, äfvensom i Amerika. Rundboll, eller 'Rounders' som det heter på engelska, är ett förträffligt spel för gossar och väl förtjent att upptagas i ett urval af de bästa bollspelen.

Får vi tro Balck förekom spelet vid det laget inte enbart i lek- och idrottslitteratur, utan praktiserades även för fullt i Sverige. Liksom i Törngrens beskrivning utgjordes tävlingsplatsen av en femhörning, med uppgivaren placerad i fältets mitt. Den första basen i femhörningen, vid vilken slagmannen gör sig beredd att slå uppgivarens boll, utgörs av en cirkel som fungerar som friplats för innelagets medlemmar. Denna cirkel fyller också en viktig funktion när blott en person återstår i innelaget och de andra blivit brända. Balck införlivar nämligen en detalj i spelet som återfinns i vissa varianter av rounders i England (Williams 1841), och i den tidiga variant av baseboll som GuthsMuths beskrev i slutet av 1700-talet. Om blott en medlem ur innelaget återstår kan denne begära »Tre ärliga slag för omgången!» varpå uppgivaren kastar bollen till slagmannen som har tre försök på sig att få en god träff och sedan springa runt samtliga baser och tillbaka till friplatsen. Om så sker, får de brända lagkamraterna åter komma in i spelet. Om utelaget däremot lyckas fånga bollen och kastar in den i friplatsen innan slagmannen hunnit dit, blir hela laget bränt varpå sidbyte äger rum (Balck 1886–88 1 s. 173). Detta inslag är värt att notera eftersom det ger en fingervisning om hur bränningsproceduren kom att förändras i takt med att leken etablerades i Sverige.

Mot slutet av 1800-talet hade framstötarna för rundboll resulterat i att den fått genomslag bland barn och ungdomar i Sverige. Att den verkligen blev praktiserad framgår av svar på frågelistor i Nordiska museets etnologiska undersökning. I Brunnby i Skåne spelades på 1890-talet rundboll, men tillvägagångssättet avviker från det som beskrivits i den leklitteratur som presenterats ovan. Spelplanen var rektangulär och utelagets uppgivare var, precis som seden bjöd i det traditionella spelet långboll, placerad bredvid slagmannen och inte vid spelplanens mitt. Inte heller brändes innelagets löpare genom att träffas

av bollen vid löpning mellan baserna. Proceduren tillgick så, att alla löpande från innelaget blev brända när utelaget kastat in bollen i innelagets friplats (Tillhagen & Dencker 1949 s. 250).

Genomslaget för rundboll inföll vid sekelskiftet 1900 och under de följande decennierna blev spelet ordentligt etablerat i Sverige. Att så skedde kan tillskrivas den nya typ av pedagogisk idrottslitteratur, utgiven av lek- och idrottssällskap, nykterhetsorganisationer eller på folkskolors uppdrag, i vilken rundboll beskrivs som en lek med stor potential för svensk ungdom. I takt med att rundbollen etablerades går det också att skönja något av en transformationsprocess där engelsk rounders så småningom blir svensk brännboll. Ett tecken härpå är att den första basen i femhörningen omvandlas till den punkt på spelplanen varifrån utelaget bränner innelagets medlemmar, brännplattan. Till en början sker detta genom att någon ur utelaget kastar bollen mot, och träffar, brännplattan. Så småningom utses i stället en särskild brännare i utelaget, som ropar »bränd!» när han eller hon har bollen i sin hand och samtidigt vidrör brännplattan. Orsaken till införandet av en särskild brännare framgår av en fotnot i beskrivningen av rundboll i boken *Friluftss lekar för barn och ungdom* (Hammarlund 1900 s. 28), i vilken brännplattan ännu kallas för »innemålet»: »Att bränna innemålet genom att kasta bollen på detsamma vållar mera besvär för utemännen».

Av leklitteraturen framgår att utelagets uppgivare kvarstod i leken en bit in på 1900-talet, en period då litteratur med beskrivningar av boll- och idrottslekar tilltog markant. I lekbeskrivningar från 1900-talets första decennium har emellertid utelagets uppgivare flyttats till innemålet där även brännaren och slagmannen står (Hammarlund 1900 s. 26; *Stockholms folkskolors lekserie* s. 11; Törngren 1905 s. 296). Spelet har tydligt efterapat den uppgivningsprocedur som tillämpas i långbollsspelet och därmed förenklats. I en lekbok utgiven av Sveriges godtemplares ungdomsförbund 1915 beskrivs uppgivningen också på ett sådant sätt. I slutet av beskrivningen presenteras emellertid också en »svårare form av denna lek (f. ö. den ursprungliga)» i vilken uppgivaren »står i lekfältets mitt» (Rydén 1915 s. 30). Av detta tillägg framgår att avvikelserna från den ursprungliga uppgivningsregeln, tillika anpassningen efter långbollens dito, motiverades av att spelet behövde förenklas för att bli meningsfullt för dess utövare. I beskrivningarna från 1910-talet och framåt framträder även en ny tendens: uppgivaren och brännaren är samma person (Waldén 1912 s. 61; Rydén 1915 s. 28 f.). Även i uppteckningsmaterialet förekommer beskrivningar av att uppgivaren fungerar som brännare (Lekt. 1941: Mo i Hälsingland). Det är ett långsamt skifte som äger rum; den engelske uppgivaren är på väg bort medan den inhemska innovationen – brännaren – vinner terräng.

Små anpassningar efter långbollsspelet framträder även i de termer som förekommer i uppteckningsmaterialets beskrivningar. I södra Sverige kunde lagen, som brukligt var även i den lokala långbollsvarianten, benämnas *söta* och *sura* (Lekt. 1941: Höganäs i Skåne). I en beskrivning av rundboll från Hälleberga socken i Småland (Lekt. 1941) används ordet *mätare* som benäm-

ning på baserna ute på spelplanen. *Mätare* är bildat till det latinska ordet *meta* 'mål, målpelare; gränsmärke', vilket förekom i äldre svenska och europeiska varianter av långboll (Lidström & Bjärsholm 2019 s. 1616 f.).

Likaså äger ett namnbyte på leken rum under 1900-talets två första decennier, något som framträder vid en översikt av den leklitteratur som gavs ut under perioden. *Rundboll* kallas leken i *Friluftsslekar* (Hammarlund 1901), likaså i Sällskapet för Friluftsslekar i Göteborgs bok med samma namn, utgiven 1906. *Brännboll* som benämning förekommer i ett häfte i *Stockholms folkskolors lekserie*, betitlad *Boll-lekar*. 26 år efter att han utgivit sin bok *Fria lekar*, i vilken rounders nämndes i förbifarten, kallade som bekant även Lars Mauritz Törngren leken för *brännboll* (Törngren 1905). Så gjorde även O. H. Waldén i sin samling av *Friluftsslekar från Näs* (Waldén 1912), Albin Rydén (1915) i Sveriges godtemplares ungdomsförbunds häfte om boll- och springlekar och B. E. Littorin (1919) i *Pojkarnas friluftsslekar*. Även om *rundboll* som benämning kvarstod på sina håll under lång tid framöver blev *brännboll* småningom den vedertagna benämningen. Vid det laget hade även uppgivaren försvunnit. Slagmannen kastade, som brukligt är även numera, upp bollen på egen hand. Spelplanen var då rektangulär, med fyra baser och en brännplatta.⁵

Att uppgivningsproceduren slopades kan betraktas som ett led i spelets förenkling. Här kan ändå nämnas att uppgivarens vara eller icke vara blivit diskuterad redan av Falck Ytter i *Kroppsofvingar och lekar* (1868 s. 47):

Understundom tillåtes spelaren sjelf att gifva upp. Detta är ett dåligt bruk. Bollgifvaren är en vigtig person i spelet, och en god del af sin skicklighet att bränna och passa på får han icke göra bruk af, ifall spelaren (den som skall slå) sjelf får lof att taga bollen i handen.

Osportifierat bollspel, ofri lek

Som tävlingsform etablerades brännbollen i Sverige under en mycket formativ period i idrottens historia. Till skillnad från fotbollen och andra bollekar som snabbt utvecklades till regelstyrda och byråkratiserade moderna idrotter, blev det aldrig någon organiserad sport av brännboll. Något enhetligt och officiellt antaget regelverk har aldrig synts till varför sätten att spela brännboll på har varierat från plats till plats över tid. Det hindrar inte att framstötter i sportifieringens tecken verkligen gjorts. Under det sena 1900-talet fanns ett brännbolls-förbund verksamt som arrangerade turneringar i södra Sverige och ansökte om medlemskap i Riksidrottsförbundet – dock utan framgång (TT 1993).

Brännbollen har alltså inte följt den så kallade sportifieringsteorins gängse utvecklingslinje, enligt vilken idrotter tenderar att förändras utifrån ett förut-

⁵ I uppteckningsmaterialet förekommer emellertid också beskrivningar av en triangulär spelplan, med ett innesmål och blott två ytterligare baser ute på planen (EU 5659 s. 336).

sägbart mönster mot alltmer sofistikerade, regelstyrda och specialiserade tävlingspraktiker (Guttmann 1978, Yttergren 1996). I det avseendet utgör basebollen brännbollens antites. Den tillställning som tydligast satt brännbollen på kartan är utan tvivel den årliga Brännbollsryan i Umeå som dock, typiskt nog, inte är något renodlat idrottsevenemang utan en kombination av musikfestival och brännbollscup. Även om åtskilliga lag uppvisar en hög nivå av seriositet, avviker spektaklet med sin festprägel från den vanliga sortens idrottsevenemang i Sverige (Andersson 2016 s. 409, Brånfelt 1998, Om Brännbollsryan).

Unikt för brännbollen är att denna idrott, efter sitt insteg i Sverige, genomgått en förenkling i så måtto att raffinerade och dynamiska inslag blivit bortskalade efter hand. Hit hör förändringen av bränningsproceduren: från bränning mot kroppen till den symboliska bränningen på brännplattan (Hellspong 2005 s. 389). Framför allt har slopandet av bollens uppgivning bidragit till spelets förenkling, liksom att de ur innelaget som blivit brända ska lämna spelet. Hur dessa förändringar av spelet kom till stånd framgår inte fullt ut av källmaterialet. Förändringarna ter sig avsiktslösa; ingen tongivande aktör har aktivt drivit frågor om regeländringar av det enkla skälet att inga fasta regler funnits som man kan ändra på. Snarare tycks det som om anpassningar gjorts successivt för att göra spelet meningsfullt.

Särskilt tydlig blir brännbollens förenklade spelprocedurer för den som är uppvuxen i England och van vid att spela rounders och som plötsligt konfronteras med den svenska motsvarigheten. Simon Linter (2015 s. 212 f.) skriver mycket träffande härom i sin bok *How I learnt to stop missing England and love the herring or – A decade in Sweden*:

Now, imagine if you will, the game of rounders minus a bowler, minus that caught out rule and minus the base-keeping rule. If you can imagine all that, you have the Swedish counterpart of brännboll, which translated means burnball. You might be under the impression that brännboll is a really violent version of rounders, after all, it is call brännboll. It is a ball that is bowled so fast, it can actually burn you if it hits you and not your bat? Do they set balls on fire and then use them? No. Brännboll is a game where you bowl the ball to yourself by throwing it up into the air and the[n] hitting it. Now your opposing team may get another fielder out of this but it has always felt odd to bowl the ball to myself when playing. Call me a traditionalist but a bowler just feels natural to a game like this one. Could you imagine baseball having the same rule? There would be home runs aplenty but would be painfully boring to watch. Once you have pelted the ball as hard as you can, you won't be out of the game if the fielders catch it without it hitting the ground. You won't be out if the fielder return the ball to a brännare (burner) and to a base (called kon in Swedish) before you reach it. When I first played the game, I actually wondered if anyone actually loses because as far as I could see, if nobody could be caught out of the game and keep batting, the Swedes really would be sticking to their nobody loses rule.

För den som är van att spela rounders blir brännbollen en uppenbart meningslös aktivitet. Saknaden blir påtaglig över de finesser som gått förlorade (uppgivningen och bränningen mot kroppen) samtidigt som de nya inslagen ter sig udda och märkliga.

För att förstå brännbollens etablering och det sätt på vilket leken kom att utvecklas decennierna kring sekelskiftet 1900 måste dess förankring i lek- rörelsen belysas. Som Lindroth påpekat går det att tala om uppkomsten av en lekrörelse i samband med att huvudstadsbaserade Sällskapet för befräm- jande av skolungdomens fria lekar bildades 1883. En västsvensk motsvarig- het till denna lekrörelse etablerades något senare med Nääs skola som bas (Lindroth 1993 s. 185–186). Detta ökade intresse för lek förklarar också den rikliga utgivningen av pedagogisk idrottslitteratur som så flitigt blivit citerad i denna studie. På Nääs bedrevs, utöver den i utlandet så välkända pedago- giska slöjden, även en lekledarutbildning. Av de friluftsslekar som lärdes ut stod bollspelen i centrum. Som framgick ovan fanns brännbollen upptagen på repertoaren. Den västsvenska lekrörelsens ideolog J. W. Åkermark drevs av ett civilisationskritiskt patos med udden riktad mot det moderna samhället och stadskulturen som ansågs ligga bakom befolkningens förslappning och fysiska degeneration. En ny form kroppskultur behövdes. Åkermark kallade den »friluftsslek» vilken, med Lindroths (1993 s. 189) ord, var »en självständig storhet i mittzonen mellan en gedigen men något förbenad gymnastik å ena sidan, en förkastlig tävlingsidrott å den andra».

Det är just i egenskap av »friluftsslek» – som den västsvenska benämningen löd – eller »fri lek» – huvudstadsbenämningen – som brännbollen blev bekant under de första åren på 1900-talet. När leken omnämndes i dagspress var det i samband med uppvisningar på lekfält där skolbarn spelade under lekledares och lärares överinseende (*Aftonbladet* 1900, B. R. 1901, *Arboga tidning* 1902, *Karlskoga tidning* 1903, *Öresundsposten* 1903, *Dagens Nyheter* 1904). För- ankningen i en löst organiserad lekrörelse utgör måhända den faktor vilken kan förklara varför brännboll aldrig blev en modernt organiserad idrott. Den togs om hand inte av tävlingsidrottens banérförare utan av lekledare och pedagoger som i brännbollen såg en aktivitet väl lämpad för att säkra det uppväxande släktets fysiska bildning. Av lekbeskrivningarna i den pedagogiska idrotts- litteraturen tycks det onekligen som om brännboll är en lek avsedd för barn, något som förstärks av en anmärkning efter att spelet beskrivits: »Leken tages på tidigt stadium» (Rosqvist, Qvist, & Börjeson 1920 s. 51). Vad brännbolls- spelandet beträffade var alltså den fysiska fostran överordnad det agonala, d.v.s. kampen och tävlan som lekens drivkraft (jfr Caillois 2001 s. 14–17).

Utifrån denna rangordning kan vi också bättre förstå spelets förändrade prak- tik under dess insteg i Sverige. Betraktad utifrån inflytelserika lekdefinitioner av Huizinga och Caillois framstår den stockholmska lekrörelsens begrepp »fri lek» som en smula missvisande av den enkla anledningen att det rör sig om vuxenstyrd verksamhet snarare än aktivitet som barn ger sig hän åt av egen fri vilja. Lek och spel, menar kultursociologen Johan Asplund, är improduktiva

aktiviteter vars motsats utgörs av nyttan (1987 s. 55). Här avviker brännbollen genom att historiskt ha brukats just för nyttoändamål, nämligen fysisk fostran. »[D]en rena lekhållningen», anser Johan Huizinga, går »förlorad då leken alltmera disciplineras och systematiseras» (2004 s. 238). Som ett led i en fysisk fostran har brännbollen därmed förlorat något av den spontanitet och sorglöshet som gav spelet dess prägel medan den ännu hette rounders. Det rör sig förvisso om en lek, men en »domesticerad» sådan, för att tala med lekforskaren Brian Sutton-Smith (1989 s. 37). Leken präglas av en påbjuden spontanitet, snarare än av en frivillig sådan.

Eftersom fostran mer än fri vilja utgjorde den grundläggande orsaken till barns deltagande i brännboll, gick spelets glädje och attraktion delvis förlorad (jfr Caillois 2001 s. 9). Det framstår därmed som en logisk följd att modifieringar och anpassningar av spelet måste komma till stånd för att även inkludera sådana individer som inte var hugade till lek: bränning mot kroppen upphör för att undvika allt för hårda och potentiellt skadliga träffar, och för att inkludera dem som saknar bollkänsla eller träffsäkerhet försvinner också uppgivningsprocessen.

För att fånga det diskussionsklimat som omgav lekens roll i det sena 1800-talets fysiska fostran laborerar Ljunggren med en skala mellan hårt och mjukt. Den mjuka lekens förfäktare hörde hemma såväl inom den civilisationskritiska lekrörelsen kring sekelskiftet 1900 som inom den filantropiska rörelsen, för vilken GuthsMuts varit en centralgestalt ett sekel tidigare. Här värnades barnets behov av att fantisera och röra sig fritt.

Den hårda leken företrädde i stället av patriotiskt sinnade och tävlingsinriktade aktörer som i den moderna sporten såg ett lämpligt medel för att åstadkomma »en hård uppfostringsskola som underblåser behovet av hårdning och tukt» (Ljunggren 1999 s. 214). Föga förvånande var Viktor Balck en anhängare av den hårda leken, vilket framgår som allra tydligast när han i *Illustrerad idrottsbok* försöker disciplinera den kanske mest otyglade av alla bollekar – snöbollskriget – en sysselsättning som enligt Balck (1886–88 1 s. 116) »förlorat något af sin ursprungliga krigiska anda». Balck presenterar ett minutiöst krigsreglemente och understryker att »disciplinen och den militära eller gymnastiska indelningen äro grundvillkor, för att leken må erhålla verkligt värde och ej likna hvarje annan tillfällig snöbollskastning» (s. 116). Handgemäng mellan småpojkar uppmuntras, givet att det sker »under vissa strängt föreskrifna och öfvervakade regler» (s. 116 f.).

Om snöbollskriget oavkortat uppfyller den hårda lekens idealtyp, vätter Balcks beskrivning av rundboll desto mer åt den mjuka motsvarigheten. Rundboll framstår som en harmlös lek, »ett mycket enkelt och lättlärdt bollspel, som passar för pojkar». På så sätt avviker det markant från »det manliga bollspelet 'Base-ball'», som är »allt annat än en lek för gossar» (s. 176). Bakom synen på rundboll/brännboll som en mjuk lek, lämplig som introduktion till mer avancerade äventyr med boll och slagträ, tycktes med andra ord såväl den militära tävlingsideologin som lekrörelsens mer filantropiska ideologi kunna sluta upp.

Brännbollens uppkomst i blyxtbelysning

Brännbollens etablering i Sverige skedde i en dynamisk period. På det kroppskulturella området utmanades den svenska gymnastiken av en global modern idrottsrörelse som utgick från England. Där odlades också sedan gammalt en vital lekkultur liksom en omfattande kommersiell idrottslitteratur som inbegrep ett större antal bollekar, däribland rounders. Under 1800-talets mitt gjordes liknande försök att på kommersiell basis publicera böcker bestående av allsköns lekar för barn. Genom sådana böcker introducerades rounders för en svensk publik för första gången. Det skulle dock dröja ett bra tag innan rundboll, som den svenska översättningen löd, blev ordentligt etablerad i Sverige. Så skedde först när pedagoger vid GCI började snegla åt England och den bollspelskultur som förekom därstädes. Från att ha närt en ytterst skeptisk attityd till allt vad engelsk kroppskultur hette, började pedagoger med öppet sinne betrakta örikets bollekar som godtagbara alternativ till den strikta gymnastiken. Den lekrörelse som började organiseras vid sekelskiftet tog även den rundbollen till sitt hjärta.

Ur ett korstryck mellan anglosaxisk modern idrott och inhemsk gymnastikundervisning etablerades alltså rundboll som en lek i den fysiska fostrans tjänst. Och som en följd av den dynamiska relation som framträdde mellan den vuxenvärld som i leken såg en god fostringspotential och det uppväxande släkte som därigenom sattes att praktisera den, uppstod ur rundboll en ny lek: ett förenklat, avskalat och mer stillastående spel vars namn småningom blev *brännboll*. De former som leken tog sig efter dess insteg i Sverige kan på detta sätt betraktas som resultatet av en pedagogiseringsprocess, snarare än en sportifieringsprocess.

Brännboll representerade allt annat än det militärt konnoterade manlighetsideal som linggymnastiken behäftades med. Lika fullt fanns utpräglade genuskoder med från början. Det var ett, till skillnad från fotboll och baseboll, harmlöst spel för småpojkar, även om flickor inkluderades i leken. »Kärringkast» och »käringslag» är väl inarbetade företeelser som av allt att döma kvarstått till denna dag när brännboll praktiseras på skolgårdarna.

Små anpassningar efter det redan befintliga långbollspelet går att skönja när leken blev inplanterad. Tydligt är ändå att brännbollen aldrig lyckats frigöra sig ur den limbo som var dess födelseplats: mellanrummet mellan den tävlingskritiska gymnastiken och den tävlingsbejakande moderna sporten. För många utgör brännboll sinnebild av den ofria leken, för andra är spelet en »outsider» i det svenska idrottslandskapet vilken lyckats överleva utan att etableras som en fullvärdig tävlingsidrott.

Otryckta källor

Excerptsamling, Nordiska museets bibliotek

EU 5659

Lekt. 1941: Hälleberga i Småland

Lekt. 1941: Höganäs i Skåne

Lekt. 1941: Mo i Hälsingland

Lekt. 1941: Uppvidinge i Småland

ULMA 9204

Litteratur och övriga källor

Aftonbladet, 1900: Uppvisningar i friluftsslek. 9/10.

Andersson, Torbjörn, 2016: »Spela fotboll bondjävlar!» *En studie av svensk klubbkultur och lokal identitet från 1950 till 2000-talets början*. 2. Stockholm–Höör.

Arboga tidning, 1902: En dag på Nääs. 1/8.

Asplund, Johan, 1987: *Det sociala livets elementära former*. Göteborg.

Balck, Viktor, 1886–1888: *Illustrerad idrottsbok. Handledning i olika grenar af idrott och lekar*. 1–3. Stockholm.

Bale, John, 2003: *Sports Geography*. London.

Beharry, Seelochan, 2016: *The Prehistories of Baseball*. Jefferson.

von Beskow, Bernhard, 1928: *Levnadsminnen*. Stockholm.

Block, David, 2005: *Baseball before We Knew It. A Search for the Roots of the Game*. Lincoln.

B. R., 1901: Friluftsslek med Stockholms folkskolebarn. *Tidning för idrott*, 26/9.

Brånfelt, Björn, 1998: Brännbollsyrar – en fullträff för Umeå. *Expressen*, 30/5.

Caillois, Roger, 2001: *Man, play and games*. Urbana & Chicago.

Clarke, William, 1829: *The boy's own book. A Complete Encyclopedia of All the Diversions, Athletic, Scientific, and Recreative, of Boyhood and Youth*. London.

Coakley, Jay J. & Pike, Elizabeth, 2014: *Sports in society. Issues and controversies*. London.

Craven, D. H., 1978: *The evolution of major games*. Stellenbosch.

Curle, David, u.å: Brännboll: Baseball for anarchists. [Webbadress: <https://www.accum.se/~widmark/java/chock/brannbol.html>. Hämtad 2023-02-08.]

Dagens Nyheter, 1904: Danska skolbarn gästa Malmö. 12/9.

Danell, Gideon, 1934: *Nuckömålet*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B:33.) Stockholm.

En uppfriskande syn. *Öresundsposten*, 9/6 1903.

Falck Ytter, Oluf Vilhelm, 1867: *Ude og Inde. Om Legemsøvelser og Leg*. Christiania. — 1868: *Kroppsöfningar och lekar*. Örebro.

Friluftsslekar. Ett urval af de bästa friluftsslekarne till skolans och den offentliga idrottens tjänst. Göteborg 1906.

Gillmeister, Heiner, 2009: On the Origin and Diffusion of European Ball Games. A Linguistic Analysis. I: *Studies in Physical Culture and Tourism* 16: 1, s. 37–46.

— 2017: *Tennis. A cultural history*. Bristol.

Gossar! = Gossar! Hvad skola vi roa oss med? Eller lättfattlig anvisning att lära sig 160 lekar, spel och konststycken, som stärka och utveckla kropps- och själskrafterna hos ungdomen. Stockholm 1843.

- Gustavson, Herbert & Per-Arvid Säve (red.), 1948: *Svenska lekar*. 1. *Gotländska lekar*. Uppsala.
- Guttmann, Allen, 1978: *From ritual to record. The nature of modern sports*. New York.
- Hall, B. Rudolf., 1932: *Folkpedagogiska stiftsstatuter*. 2. *Påbud inom det nutida Sveriges gränser*. Lund.
- Hammarlund, Jul., 1900: *Friluftss lekar för barn och ungdom*. Lund.
- Hellspong, Mats, 2000: *Den folkliga idrotten. Studier i det svenska bondesamhällets idrotter och fysiska lekar under 1700- och 1800-talen*. Stockholm.
- Hellspong, Mats, 2005: *Idrott och lekar*. I: J. Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria*. 2. *Renässansen*. Lund.
- Henderson, Robert W., 1939: *Baseball and Rounders*. New York.
- Henderson, Robert W., 1947/2001: *Ball, bat, and bishop. The origin of ball games*. Urbana.
- Huizinga, Johan, 2004. *Den lekande människan*. Stockholm.
- Hyvärinen, Mikko, 2017: Pesäpallo, Baseball Finnish style. I: G. Gmelch & D.A. Nathan, *Baseball beyond our borders. An international pastime*. [Sine loco.] S. 411–421.
- Karlskoga tidning*, 1903: Lekens uppfostrande betydelse. 4/9.
- Larsson, Elin, 2013: Bränn den förbannade bollen! STT [Svenljunga Tranemo tidning], 5/6.
- Lidström, Isak 2023: Kungarna gjorde Sverige till en tennisation. *Svenska Dagbladet*, 30/6.
- Lidström, Isak & Daniel Bjärsholm, 2019: Batting, Running, and “Burning” in Early Modern Europe. A Contribution to the Debate on the Roots of Baseball. *The International Journal of the History of Sport* 17–18, s. 1612–1624.
- Lilja, Agneta, 1995: *Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor 1914–1994*. Uppsala.
- Lindroth, Jan, 1993: *Gymnastik med lek och idrott. För och mot fria kroppsövningar i det svenska läroverket 1878–1928*. Stockholm.
- Linné, Carl von, 1907: *Linnés dietetik*. På grundvalen af dels hans eget originalutkast till föreläsningar: *Lachesis naturalis quæ tradit diætam naturalem* och dels lärjunganteckningar efter dessa hans föreläsningar: *Collegium diæticum* på uppdrag af Medicinska fakulteten i Uppsala ordnad och utgifven af A. O. Lindfors. Uppsala.
- Linter, Simon, 2015: *How I learnt to stop missing England and love the herring or – A decade i Sweden*. Vällingby.
- Littorin, B.E., 1919: *Pojkarnas friluftss lekar*. Stockholm.
- Ljunggren, Jens, 1999: *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt*. Stockholm–Stehag.
- Ljunggren, Jens, 2013: Historien om det svenska innebandyundret. *Svensk idrottsforskning* 4, s. 8–12.
- Ljunggren, Jens, 2022: *Idrott*. I: K.-G. Karlsson, (red.), *Natur & Kulturs globalhistoria*. 1. Stockholm. S. 499–534.
- Stockholms folkskolors lekserie*. 1. *Boll-lekar*. Stockholm 1901.
- Magnusson, Adina, 2017: Jag vill inte spela i erat lag längre. *Nya Kristinehamns-posten*, 31/5.
- Maigaard, Per, 1941: Battingball Games. *Genus* 1, s. 57–72.
- Nationalencyklopedin*. [Nätupplaga. Webbadress: www.ne.se. Hämtad 2024-04-15.]

- Meinander, Henrik, 2024: Finnish pesäpallo. The modernization and indigenization of a Northern European bat-and-ball game. I: M. Vaczi & A. Bairner (red.), *Indigenous, Traditional, and Folk Sports. Contesting Modernities*. London.
- Nordström, Isabelle, 2014: Våga inte anta att jag är sämre för att jag är tjej. *Bohusläningen*, 4/7.
- Om Brännbollsyran. [Webbadress: <https://www.brannbollsyran.com/om-brannbollsyran>. Hämtad 2023-02-07.]
- Peterson, Harold, 1973: *The Man Who Invented Baseball*. New York.
- Rosqvist, Mabel, Anna Qvist & Siri Börjeson, 1920: *Lekar. 1. Boll-lekar samlade och omarbetade av Lek- och idrottsutskottet av F. F. F. Helsingfors*.
- Rydén, Albin, 1915: *Lek. 3. Boll- och springlekar för skolor, ungdoms- och nykterhetsföreningar*. Falun.
- Sandahl, Björn, 2004: Ett ämne för vem? Idrottsämnet i grundskolan 1962–2002. I: H. Larsson & K. Redelius (red.), *Mellan nytta och nöje. Bilder av ämnet idrott och hälsa*. Stockholm.
- Sextett söker RF-medlemskap. *Svenska Dagbladet*, 5/5 1993.
- Simri, Uriel, 1969: The Religious and Magical Function of Ball Games in Various Cultures. I: U. Simri (red.), *Proceedings of the First International Seminar on the History of Physical Education and Sport*. Netanya.
- Sutton-Smith, Brian, 1989: Children's Folk Games as Customs. I: *Western Folklore* 1, s. 33–42.
- Svanberg, Ingvar & Isak Lidström, 2019: "Viking games and Saami pastimes: Making balls of Fomitopsis betulina". I: *Ethnobiology letters* 1, s. 86–96.
- Svenska lekar. Vald samling af de mest roande gamla och nya lekar. 2. Lekar utom hus*. Norrköping 1884.
- Tillhagen, Carl-Herman & Nils Dencker, 1949: *Svenska folklekar och danser. 1. Idrottslekar*. Stockholm.
- Törngren, Lars Mauritz, 1879: *Fria lekar. Anvisning till skolans tjänst på offentligt uppdrag*. Stockholm.
- Törngren, Lars Mauritz, 1905: *Lärobok i gymnastik för folkskollärare- och folkskollärarinneseminarier*. Stockholm.
- Waldén, O. H., 1912: *Friluftsslekar från Nääs. Springlekar och Boll-lekar*. Stockholm.
- Williams, J. L., 1841: *The Every Boy's Book. A Compendium of All the Sports and Recreations of Youth*. London.
- Williams, Victoria, 2015: *Weird Sports and Wacky Games Around the World. From Buzkashi to Zorbing*. Santa Barbara.
- Young, Iris Marion, 2009: *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm.
- Yttergren, Leif, 1996: *Täflan är lifvet. Idrottens organisering och sportifiering i Stockholm 1860–1898*. Stockholm.
- Yttergren, Leif, 2018: Demonstrationssporterna och olympiska spelen – En analys av basebolls, glimas och gutnisk idrotts deltagande i Stockholmsolympiaden 1912. I: *Idrott, historia & samhälle. Svenska idrottshistoriska föreningens årsskrift* 2018, s. 120–137.
- Öresundsposten, se En uppfriskande syn.

Variation mellan kort- och långstavighet i finlandssvenskt talspråk

Av Sarah Wikner, Saara Haapamäki och Viveca Rabb

Abstract

The feature *kortstavighet*, i.e. a short vowel followed by a short consonant (VC) in two-syllable words, is one of the most salient patterns distinguishing Swedish spoken in Finland from Swedish spoken in Sweden. The VC feature is a common phenomenon both in the spoken standard language and the dialects in Finland Swedish. There is, however, still a lack of studies exploring VC in spontaneous speech by speakers from different regions. Based on sociolinguistic variation research, the study aims to investigate the VVC/VCC and VC variations in two-syllable words. The data consists of recordings from a total of 80 speakers across five different cities (Turku, Helsinki, Vaasa, Porvoo and Tammsaari). The speakers are of different genders and ages and have different social backgrounds in terms of level of education and occupational status. The results show large individual differences. The variation partly correlates with education level and occupational status as well as with regional background, while gender and age do not seem to be as significant. Regardless of their regional background, those with higher levels of education and higher occupational status use the variants in a similar way, i.e. more long vowel variants and fewer short vowel variants. This applies both to the frequency of different variants and to the type of words occurring in different variants. Those with lower levels of education and lower occupational status use more short vowel variants and fewer long vowel variants. However, there are some regional differences among these speakers in terms of the type of words occurring in different variants.

Keywords: Finland Swedish, indexicality, quantity, sociolinguistics, variation.

Sarah Wikner, FD i svenska språket, Åbo Akademi. – PhD in Swedish, Åbo Akademi University, Finland. sarah.wikner@abo.fi

Saara Haapamäki, professor i svenska språket, Åbo Akademi. – Professor of Swedish, Åbo Akademi University, Finland. saara.haapamaki@abo.fi

Viveca Rabb, FD, docent i svenska språket, Åbo Akademi. – PhD, Docent in Swedish, Åbo Akademi University, Finland. viveca.rabb@abo.fi

Wikner, Sarah, Saara Haapamäki & Viveca Rabb, 2024: Variation mellan kort- och långstavighet i finlandssvenskt talspråk. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 93–120. – Wikner, Sarah, Saara Haapamäki & Viveca Rabb, 2024: Variation in quantity in two-syllable words in spoken Finland Swedish. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 93–120. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25714>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Forskningsartikel. Denna artikel har genomgått dubbelblind sakkunniggranskning. – Original research article. This article has undergone double-blind peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

1. Inledning

I den nutida talade svenskan gäller följande kvantitetsregler i betonade stavelser: lång vokal måste följas av kort konsonant eller stå finalt i ett ord, och kort vokal måste följas av lång konsonant eller av två olika konsonanter. Stavelse-längden är alltså komplementär, och varje betonad stavelse måste innehålla ett långt ljud. I fornsvenskan antas det dock ha funnits även två andra längdtyper, d.v.s. lång vokal + lång konsonant och kort vokal + kort konsonant, och dessa är bevarade i de svenska dialekterna i Finland och i viss mån även i den finlandssvenska standardvarietet. Finlandssvenskan har alltså samtliga följande kvantitetstyper: VK, VVK, VKK och VVKK, medan sverigesvenskan endast har VVK och VKK. (Se t.ex. Elert 1964 s. 34, Reuter 1980 s. 222 f., Bruce 2010 s. 113, Helgason et al. 2010 s. 47.) Kombinationen av kort vokal och kort konsonant kallas *kortstavighet*. I den talade svenskan i Finland förekommer kortstavighet dels i dialektala ord som saknar en långstavig motsvarighet (t.ex. *trämas* 'trängas'), dels i standardspråkliga ord som har en långstavig och en kortstavig variant (t.ex. *speela* och *spela*).¹ Det är variationen mellan den kortstaviga (VK) och den långstaviga varianten (VVK, ibland även VKK) som står i fokus för föreliggande artikel.

Svenska är vid sidan av finska ett officiellt språk i Finland och talas som modersmål av knappt 290 000 personer eller ungefär 5,2 procent av befolkningen (Saarela 2021). Den varietet av svenska som talas i Finland kallas alltså *finlandssvenska*, och den inkluderar både en standardvarietet och en rad olika dialekter som traditionellt brukar delas in i fyra huvudgrupper, nämligen österbottniska, åländska, åboländska och nyländska dialekter (Ivars 2015). I skrift följer finlandssvenskan den sverigesvenska normen, men när det gäller det talade språket finns det flera uttalsdrag som skiljer finlandssvenskan från sverigesvenskan (t.ex. Reuter 2014). Av dem är kortstavigheten ett av de mest framträdande dragen, och följaktligen har den under en lång tid tilldragit sig forskarnas intresse.

De tidigaste beskrivningarna av kortstavigheten står Hugo Pipping (1893) och Hugo Bergroth (1922) för. Pipping (1893) ger en fonetisk beskrivning av kortstavigheten och påpekar att i de fall man kan uttala ett ord kortstavigt i den bildade finlandssvenskan, måste den korta stavelsen följas av en tonande konsonant (t.ex. *över*, *mina*). Om den däremot följs av en tonlös konsonant, resulterar kortstavigheten snarare i en dialektal och/eller vulgär form, såvida det inte är fråga om ett lånord. (Pipping 1893 s. 133 f.) Bergroth (1922) kompletterar denna beskrivning med en diskussion kring kortstavighetens spridning och stilvärde. Han noterar bl.a. att kortstavigheten är ett vardagligt drag som framför allt präglar de svenska dialekterna i Finland men i mindre utsträckning även ett mer standardnära talspråk, att kortstavigheten i det icke-dialektala talspråket endast berör ett fåtal ord som dock är högfrekventa

¹ Vi återger uttal av exempelord med standardortografi. Dubbelvokal eller -konsonant innebär långt ljud.

i språket och att den uppvisar stilistisk variation och är frånvarande t.ex. i föredragsstil och i scenspråk.

Kortstavigheten har också varit föremål för språkvårdsdiskussioner. Bergroth (1924 s. 59) beskriver kortstavigt uttal som ett av »de fulaste och vulgäraste dragen i vårt språk». Sedermera har språkvårdarnas inställning blivit något mer tolerant så att kortstavigheten t.ex. enligt Mikael Reuter (1993) kan accepteras »i spontant talspråk – också i radio». Reuter godkänner dock endast kortstavigt uttal av vissa ord, och t.ex. *göra* är enligt honom på gränsen till acceptabelt när det uttalas kortstavigt och *fara* definitivt över gränsen.

Redan Pipping (1883) och Bergroth (1922) påpekade att kortstavigheten är socialt laddad såtillvida att den inte hör hemma i vårdat och bildat talspråk. Detta har föranlett vissa forskare att studera hur kortstavigheten fördelar sig i olika socialgrupper. Reuter (1980) rapporterar en sådan studie som fokuserar på 20 helsingforsiska manliga talare som har olika social bakgrund. Resultaten visar att kortstavigheten är vanlig hos alla socialgrupper och att skillnaderna dem emellan är små men att den lägsta socialgruppen har fler förekomster av kortstavighet både när det gäller antal kortstaviga varianter totalt och antal olika ord i kortstavig variant.

Jenny Stenberg-Sirén (2015, 2018) har undersökt kortstavigt uttal i nyhetsuppläsningar under perioden 1970–2009. Hon fokuserar på 21 ord och har valt dem utgående från vilka ord som enligt Bergroth och Reuter förekommer kortstavigt i icke-dialektal finlandssvenska men som enligt språkvården borde uttalas långstavigt i radiospråk. Dessa ord är *bara*, *blivit*, *både*, *däremot*, *göra*, *hela*, *medan*, *morgon*, *någon*, *något*, *redan*, *sedan*, *sina*, *sådan(t)a*, *tagit(s)*, *vara*, *varit*, *våra*, *före*, *genom* och *över* (de tre sistnämnda även i sammansättningar). Stenberg-Siréns studie visar att kortstavigt uttal har ökat en aning under den undersökta perioden, vilket hon tolkar som ett tecken på att det kortstaviga uttalet har blivit mer neutralt och accepterat i takt med att det finlandssvenska standardtalspråket blivit mindre förankrat i huvudstadsregionens överklassuttal.

Sarah Wikner (2018) har undersökt variationen mellan kortstavigt och långstavigt uttal i samma ord som Stenberg-Sirén i ett material som består av helsingforsiska vardagliga samtal mellan talare som mestadels representerar högre socialgrupper. Hennes studie visar att kortstavigheten är ett vanligt fenomen, medan långstaviga varianter är rätt ovanliga och förekommer nästan uteslutande hos sådana informanter som är äldre än 60 år.

På grundval av tidigare forskning kan man alltså anta att variationen mellan kortstavigt och långstavigt uttal i viss mån kan hänga samman med situationens formalitetsgrad och med talarens sociala bakgrund och ålder samt att kortstavigheten med tiden blivit vanligare på bekostnad av långstaviga varianter, åtminstone gällande vissa ord. Det saknas emellertid studier som systematiskt granskar vilket samband växlingen mellan kort- och långstavighet i spontant tal har med olika icke-språkliga bakgrundsvariabler. Vår avsikt är att fylla denna forskningslucka genom att studera variationen mellan kort- och långstaviga varianter i ett inspelat samtals- och intervjumaterial med sammanlagt

80 informanter som har olika utbildningsnivå och yrkesstatus, är i olika åldrar och av olika kön samt kommer från fem olika städer i Svenskfinland: Åbo, Helsingfors, Vasa, Borgå och Ekenäs. Som framkommit ovan finns ett par studier av kortstavighet i Helsingfors (Reuter 1980, Wikner 2018), medan tidigare studier av kortstavighet i Åbo, Vasa, Borgå och Ekenäs saknas helt. Vi vill ta reda på om variationen mellan kort- och långstaviga varianter hos individerna i vår studie kan förklaras med hänsyn till deras bakgrund, och om den har en koppling till situationens formalitetsgrad.

2. Teoretiska utgångspunkter

Vår studie kan placeras inom sociolingvistisk variationsforskning, som ursprungligen introducerades av William Labov (1966, 1972). Med variationsforskningen delar vi utgångspunkten att språklig variation kan knytas till utomspråkliga faktorer på olika nivåer. Samband mellan språklig variation och utomspråkliga faktorer kan grovt sett undersökas ur två perspektiv: dels kan man utgå från informanternas bakgrund och studera språklig variation på gruppnivå, vilket har varit vanligt inom traditionell variationsforskning, dels kan man utgå från språkbruket och studera språklig variation på individnivå. Det förstnämnda perspektivet innebär att man på förhand delar in informanterna i grupper på basis av utomspråkliga faktorer, medan det sistnämnda innebär att man utgår från individernas bruk av olika varianter och relaterar dem till olika bakgrundsvariabler. Vår primära utgångspunkt i den här studien är den individcentrerade. I likhet med flera forskare (t.ex. Cameron 1990, Mæhlum 1992, Mendoza-Denton 2004, Coupland 2007) menar vi att det är problematiskt att på förhand dela in informanterna i grupper enligt bakgrundsvariablerna, eftersom det lätt leder till att man inte i tillräcklig mån beaktar den variation som finns inom grupperna och eftersom man inte på förhand kan veta vilka bakgrundsvariabler som är relevanta.

Till skillnad från de flesta dialektologiska och sociolingvistiska studier delar vi inte heller informanterna i grupper enligt en bestämd ort eller ett bestämt geografiskt område, utan ser den utomspråkliga variabeln hemort som likvärdig med de andra bakgrundsvariablerna. Vi försöker därmed frångå den fixering vid geografiska platser (och »autentiska» representanter för dessa platser) som enligt Mary Bucholtz (2003) och Barbara Johnstone (2004) karakteriserat dialektologin ända sedan dess början i det nationalromantiska idéklimatet på 1800-talet och som i stor utsträckning präglat även den sociolingvistiska forskningen. Eftersom både dialektologiska och sociolingvistiska studier i regel har tagit utgångspunkt i en enda ort eller ett enda område och studerat variationen där har den språkliga variationen alltså i första hand setts som geografisk och i andra hand som relaterad till olika sociala faktorer.

Det finns emellertid flera nyare teoretiska ansatser (t.ex. Agha 2003, 2007, Silverstein 2003, Johnstone 2004, 2010, Johnstone & Kiesling 2008, Eckert

2008, 2012) som framhåller att den språkliga variationen inte per automatik ska kopplas till geografiska platser men att den inte heller på ett enkelt sätt kan förklaras med hänvisning till andra sociala kategorier såsom ålder, kön eller utbildning. Snarare är det fråga om ett komplext nätverk av ideologiska kopplingar som konstituerar variationens sociala betydelsepotential. Individernas sätt att använda olika språkliga resurser kan alltså förstås med hänsyn till många olika faktorer som samverkar med varandra. Trots att vi i denna artikel relaterar variationen av kort- och långstavighet till s.k. traditionella bakgrundsvariabler tänker vi oss alltså inte att de på ett enkelt eller endimensionellt sätt kan förklara variationen.

Relationen mellan språkliga uttryck och den sociala information de kopplas ihop med kan även relateras till Labovs (1972 s. 179 f.) klassiska indelning av språkliga variabler i indikatorer, markörer och stereotyper samt till begreppet indexikalitet (t.ex. Silverstein 2003, Johnstone 2010). Indikatorerna, som kan avslöja talarens geografiska eller sociala hemvist, är sådana som talaren är omedveten om. De motsvarar Michael Silversteins (2003) första indexikalitetsgrad. Markörer är variabler som talaren är medveten om och som uppvisar stilistisk variation, medan stereotyper dessutom ger upphov till attityder. De motsvarar Silversteins andra och tredje indexikalitetsgrad. I ljuset av våra resultat relaterar vi variationen av kort- och långstavighet till Labovs (1972) indelning samt till Silversteins (2003) indexikalitetsnivåer.

3. Orter, informanter och material

Informanterna i denna studie kommer, som framgått, från Åbo, Helsingfors, Vasa, Borgå och Ekenäs. Dessa fem städer är regionalt spridda i Svenskfinland och gränsar inte till varandra. Av städerna ligger Borgå längst österut och Helsingfors näst längst österut vid sydkusten. Åbo ligger vid kusten i sydväst, och Ekenäs är beläget ungefär mittemellan Åbo och Helsingfors, vid sydkusten i Västnyland. Vasa ligger i mellersta Österbotten. Sett till antalet personer med svenska som modersmål är Helsingfors den största staden (med ungefär 37 000 svenskspråkiga av totalt 665 000 invånare, d.v.s. drygt 5 %). Därefter kommer Vasa (16 300 av 68 000 d.v.s. knappt 24 %), Borgå (14 500 av 51 000, d.v.s. drygt 28 %), Ekenäs (11 900 av 15 000, d.v.s. knappt 80 %) och Åbo (10 800 av 198 000, d.v.s. drygt 5 %) (Svenska Finlands Folkting 2006, Kommunförbundet 2023). Ekenäs var en egen stad fram till år 2009, men hör numera till storkommunen Raseborg. Orsaken till att vi fokuserar på Ekenäs är att de orter som sedermera blev Raseborg enligt den traditionella dialektindelningen har olika dialekter, och de inspelningar vi studerar är uttryckligen från Ekenäs (se nedan).

Den svenska som talas i Åbo och Helsingfors ligger nära det finlandssvenska standardtalspråket. I Vasa, Borgå och Ekenäs finns det betydligt mer variation så att vissa individer talar standardnära, medan andra talar mer dialektalt.

Vårt material består av intervjuer gjorda 2005–2007 inom ramen för *Spars talet*-projektet vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Ur denna korpus har vi valt korta utdrag från de ovan nämnda städerna. Vi kallar detta material för *S-materialet*. Vi har valt tio informanter per ort, d.v.s. totalt 50 informanter. Vid valet av informanter har vi fäst uppmärksamhet vid deras utbildningsnivå, yrke, kön och ålder. Av informanterna är 21 kvinnor och 29 män. Åldern varierar mellan 21 och 82 år, men 24 av informanterna är yngre än 35 år och 26 äldre än 50 år. Vårt mål har varit att hälften av informanterna från varje ort skulle ha lägre utbildning och yrkesstatus och hälften högre. Detta har inte varit möjligt för Åbomaterialets del där endast tre informanter saknar studentexamen och har utbildning från yrkeskola eller institut/yrkeshögskola. Därutöver finns det två som har avlagt studentexamen och studerat men inte avlagt någon akademisk examen. Man kan givetvis inte påstå att de har särskilt låg utbildning, men en av dem har vi på grundval av personens yrke klassificerat som en talare med lägre utbildningsnivå och yrkesstatus. Från Ekenäs var det endast möjligt att hitta två informanter med avslutad akademisk examen. De övriga tre som klassificeras som talare med högre utbildning och yrkesstatus har (med hänsyn till sin ålder) förhållandevis hög utbildning och också hög yrkesstatus. Uppgifterna om talarnas utbildning och yrke är tyvärr något bristfälliga i *S-materialet*. I de metadata vi har fått tillgång till anges i vissa fall annan utbildning och annat yrke än individerna anger i de inspelade intervjuerna. I sådana fall har vi utgått från det som informanterna säger i intervjuerna. Alla intervjuer innehåller dock inte diskussioner kring informantens utbildning och yrken, och då har vi fått lita på de uppgifter som finns i metadata. Det finns vidare ingen information om informanternas föräldrars utbildningsnivå och yrkesstatus, vilket förstås är beklagligt.

För att utreda om variationen mellan kort- och långstavighet har en koppling till situationens formalitetsgrad har vi från Åbo, Helsingfors och Vasa dessutom analyserat material som består av vardagliga samtal och som alltså har en lägre formalitetsnivå än *Spars talet*-inspelningarna. Dessa är hämtade från korpusen Urbana dialekter i Svenskfinland vid Åbo Akademi. Vi kallar detta material för *U-materialet*. Samtalen är inspelade under åren 2009–2017, och de är lediga, icke-arrangerade vardagssamtal där deltagarna känner varandra väl och där ingen utomstående är närvarande. Ur denna korpus har vi valt korta samtalsutdrag av tio informanter per ort, d.v.s. totalt 30 informanter. Informanterna från Vasa är även här valda så att hälften har lägre och hälften högre utbildningsnivå och yrkesstatus. Av informanterna från Helsingfors har sju akademisk utbildning och tre en yrkesinriktad utbildning. I Åbo har det inte varit möjligt att välja informanter som har lägre utbildningsnivå och yrkesstatus. Alla Åboinformanter i denna korpus har således akademisk utbildning, och många av dem har även föräldrar med akademisk utbildning. Av informanterna i denna korpus är 15 kvinnor och 15 män. Åldern varierar mellan 21 och 89 år, men hälften är yngre än 50 år och hälften är äldre än 50 år.

Det sammanlagda antalet informanter i det inspelade materialet är alltså 80.

Vi har lyssnat på samtliga inspelningar i deras helhet och sedan slumpmässigt valt ett utdrag på 500 ord för varje informant. Ett samtalsutdrag på ett visst antal ord per informant ger oss möjlighet att undvika att informanternas samtalstempo spelar in, som det t.ex. gör om man väljer utdrag utifrån en viss tid. Eftersom kortstavighet är ett frekvent drag i finlandssvenskt talspråk anser vi att 500 ord per informant ger ett tillräckligt omfattande material för vår studie. Det bör förstås beaktas att det är mer eller mindre slumpmässigt hur många och vilka ord som förekommer i kort- respektive långstavig variant, och att mängden och arten av varianterna bl.a. kan bero på samtalsämnet, men vi försöker utreda om det trots detta går att se mönster i materialet.

4. Excerpering och analysmetoder

Talspråksmaterialet analyseras med utgångspunkt i sociolingvistisk variationsanalys (t.ex. Labov 1972, Eckert 2012) med fokus på samband mellan kort- och långstavighet och olika utomspråkliga faktorer. Som vi redan nämnt utgår vi primärt från individernas bruk av olika varianter.

Vi fokuserar i denna studie på tvåstaviga ord av typen *bara*, *göra* och *smaka*, inklusive sammansättningar där förleden är tvåstavig (t.ex. *översätta*, *genomföra*). I de valda utdragen på 500 ord har vi excerperat alla ord som i hela materialet och enligt tidigare forskning (se ovan) uppvisar en variation mellan kort- och långstaviga varianter. Vi har inte excerperat finska lånord av typen *kiva* ('trevlig(t)', 'kul'), som visserligen uttalas kortstavigt men som inte kan uttalas långstavigt. Vi har inte heller excerperat dialektala ord som är bildade av två ord och som uttalas kortstavigt, såsom *sidu* (av *ser du*), och inte heller sådana dialektala ord som endast förekommer kortstavigt. Vidare har vi uteslutit egennamn. Vårt kriterium vid excerperingen har alltså varit att orden måste förekomma i standardfinlandssvenska och ha en långstavig och en kortstavig variant.

Förutom kort- och långstaviga varianter har vi i alla material dessutom excerperat varianter som är långstaviga men som utgör enstaviga förkortningar av ord som är tvåstaviga i standardsvenskan. Det är fråga om varianter som *baa* för *bara*, *faa* för *fara*, *jöö* för *göra*, *nåå* för *något* och *nåån* för *någon*. Därtill har vi excerperat apokoperade infinitiver och preteritumformer av sådana ord som också har en kort- och långstavig variant. Det gäller varianter som *jäär* för *göra*, *faar* för *fara*, *komm* för *komma* och *hadd* för *hade*. Exempelvis infinitivformen av verbet *fara* kan i vårt material alltså förekomma i fyra olika varianter: *faara*, *fara*, *faar* och *faa*. Också preteritumformen av verbet *ha* kan i vårt material förekomma i fyra varianter: *haade*, *hadde*, *hade* och *hadd*. De flesta orden har emellertid endast två varianter, d.v.s. en kort- och en långstavig.

För varje informant har vi räknat antalet kortstaviga varianter, antalet långstaviga varianter, antalet långstaviga förkortade varianter och antalet apokoperade varianter. För var och en av dessa kategorier har vi räknat både det

totala antalet belägg och antalet olika ord per informant. Vi har också undersökt vilka typer av ord som förekommer i kort- och långstavig variant hos olika individer. För att undersöka kopplingar mellan variationen av kort- och långstavigt uttal och informanternas bakgrund har vi grupperat informanterna på basis av antalet belägg på kortstaviga varianter. Således diskuterar vi var för sig vad informanter som uppvisar 0–9 belägg, informanter som uppvisar 10–19 belägg och informanter som uppvisar 20 belägg eller fler har gemensamt avseende bakgrundsvariablerna regional hemvist, utbildningsnivå och yrkesstatus, kön och ålder. Inom varje grupp diskuterar vi också vilka typer av ord som förekommer i kort- och långstavig variant. Gränserna är förstås godtyckliga, och grupperingen fungerar snarast som ett sätt att kategorisera och hantera data. Vi analyserar först S- och U-materialen separat och fokuserar på variationen av kort- och långstavighet på individnivå (avsnitt 5) och redogör för dess koppling till bakgrundsvariablerna (regional hemvist, utbildnings- och yrkesstatus, kön och ålder samt formalitetsnivå). I avsnitt 6 diskuterar vi betydelsen av varje bakgrundsvariabel för sig. Vad gäller den koppling som hemorten har med resultaten (avsnitt 6.1) fokuserar vi enbart på S-korpusen, eftersom den innehåller material från fler geografiska orter än U-korpusen. När vi diskuterar kopplingar mellan variationen av kort- och långstavighet och bakgrundsvariablerna utbildnings- och yrkesstatus (avsnitt 6.2) och kön och ålder (avsnitt 6.3) utgår vi däremot från båda materialen. När vi diskuterar betydelsen av situationens formalitetsgrad (avsnitt 6.4) fokuserar vi endast på informanterna från Åbo, Helsingfors och Vasa, eftersom dessa orter är representerade i båda korpusarna.

5. Analys av kort- och långstavighet på individnivå

Vi börjar med att redogöra för analysen av kort- och långstavighet i S-materialet och fortsätter sedan med U-materialet.

5.1. S-materialet

Det finns sammanlagt 20 informanter som har färre än 10 belägg på kortstaviga varianter. Dessa listas i tabell 1 nedan. I kolumnerna anges det totala antalet belägg på kortstaviga, långstaviga, förkortade långstaviga och apokoperade varianter och inom parentes anges antalet olika ord i kortstavig, långstavig, förkortad långstavig eller apokoperad variant hos enskilda individer. Informanterna är rangordnade enligt antal belägg på kortstaviga varianter (från färre till fler). I tabellen framgår även varje informants pseudonym, ålder, hemort samt utbildningsnivå och yrkesstatus (H=högre, L=lägre).

Man kan inledningsvis konstatera att majoriteten av dessa informanter kommer från Helsingfors (8) och Åbo (6). Tre informanter kommer från Ekenäs, två från Vasa och en från Borgå. Det finns något fler män (12) än kvinnor (8)

Tabell 1. Informanter med färre än 10 belägg på kortstaviga varianter i S-materialet. (»UN & YS» står för utbildningsnivå och yrkesstatus.)

Pseudonym (ålder)	Hemort	UN & YS	Kort- staviga (olika)	Lång- staviga (olika)	Förkortade långstaviga (olika)	Apokoperade
Lars (66)	Åbo	H	–	27 (20)	–	–
Vincent (21)	Helsingfors	L	3 (2)	12 (6)	4 (3)	–
Rolf (65)	Ekenäs	H	3 (3)	9 (5)	3 (2)	–
Karin (69)	Åbo	H	4 (3)	25 (13)	–	–
Laura (27)	Helsingfors	H	4 (3)	22 (10)	–	–
Robin (22)	Åbo	H	4 (1)	21 (11)	7 (5)	–
Hans (62)	Åbo	H	5 (4)	32 (14)	3 (2)	–
Julius (61)	Helsingfors	H	6 (5)	20 (9)	–	–
Linda (26)	Ekenäs	H	6 (5)	15 (11)	3 (2)	–
Nina (62)	Helsingfors	L	6 (5)	15 (10)	1 (1)	–
Hampus (27)	Helsingfors	H	7 (5)	33 (15)	–	–
Christoffer (22)	Åbo	L	7 (3)	26 (12)	3 (2)	–
Börje (82)	Helsingfors	H	7 (4)	24 (15)	–	–
Ulrika (33)	Åbo	H	7 (5)	22 (14)	1 (1)	–
Siv (71)	Ekenäs	H	7 (5)	9 (9)	3 (2)	4 (1)
Tove (27)	Vasa	H	8 (5)	11 (6)	–	1 (1)
Helmer (59)	Borgå	H	9 (9)	19 (13)	4 (2)	–
Jens (61)	Helsingfors	L	9 (7)	14 (11)	1 (1)	–
Sylvia (55)	Helsingfors	H	9 (4)	13 (5)	–	–
Henrik (66)	Vasa	H	9 (7)	9 (7)	–	–

och något fler äldre (12) än yngre (8). Majoriteten (16) har hög utbildning och yrkesstatus.

Om man fokuserar på de sju informanter som har fem belägg eller färre är majoriteten (4) av dem från Åbo. Också den enda informant i materialet som inte har något belägg alls på kortstaviga varianter är från Åbo.

När det gäller vilka ord som förekommer i kortstavig form finns en del skillnader i resultaten som har att göra med från vilken stad informanterna kommer. Informanterna från Åbo använder endast sju olika ord kortstavigt, nämligen *bara*, *före*, *göra*, *något*, *vara*, *varit* och *över*. Informanterna från Helsingfors använder sammantaget 16 olika ord kortstavigt, nämligen *bara*, *blivit*, *både*, *fara*, *före*, *genom*, *mina*, *morgon*, *något*, *sedan*, *sina*, *såna*, *vara*, *varit*, *våra* och *över*. Informanterna från Vasa, Borgå och Ekenäs uppvisar belägg på lite

färre olika ord, men antalet informanter från dessa städer är också lägre. Alla informanter, med undantag av Henrik från Vasa, använder uteslutande sådana ord kortstavigt som enligt Bergroth (1922), Reuter (1980) och Stenberg-Sirén (2015) är accepterade i standardfinlandssvenska.

Man kan notera att antalet långstaviga varianter uppvisar mycket stor variation men att alla informanter förutom Henrik har fler belägg på långstaviga varianter än på kortstaviga. Det finns en regionalt betingad variation när det gäller antalet långstaviga varianter. Flest sådana finns hos talare från Åbo (medeltal 26). Näst flest har Helsingforstalarna (medeltal 19), medan talarna från Borgå, Ekenäs och Vasa har betydligt färre långstaviga varianter. Exempel på ord som förekommer i långstavig variant hos talare från alla städer är *gammal, hade, komma, läser, mycket, sommar, talar* och *veckor*. En del av de ord som förekommer kortstavigt i Åbo och Helsingfors förekommer också långstavigt där. Lars, Karin, Hampus, Christoffer och Börje har sammantaget belägg på följande ord i långstavig variant: *blivit, göra, mina, vara, våra* och *över*. Henrik från Vasa uttalar *varit* långstavigt.

Över hälften av informanterna (11) har belägg på förkortade långstaviga varianter. Bland dessa finns ungefär lika många äldre som yngre, några fler män (7) än kvinnor (4) och några fler högutbildade (7) än lågutbildade (4). Varianterna *nåå* och *nåån* finns hos flera yngre och äldre informanter från Helsingfors, Åbo, Borgå och Ekenäs. Varianterna *baa, faa* och *vaa* förekommer mestadels hos yngre informanter från dessa städer. Informanterna från Vasa har inga förkortade långstaviga varianter. Endast två kvinnliga informanter, Siv och Tove, uppvisar belägg på apokoperade varianter av fokusvariablerna. Den ena av dem är en äldre kvinna från Ekenäs och den andra en yngre kvinna från Vasa.

Majoriteten av informanterna i denna grupp talar mycket standardnära och uppvisar inga dialektala drag. Undantagen är Helmer från Borgå, Rolf och Siv från Ekenäs och Tove från Vasa som uppvisar vissa dialektala drag.

Nu går vi över till de informanter som har 10–19 belägg på kortstaviga varianter. I S-materialet finns det sammanlagt 18 sådana informanter. Dessa listas i tabell 2 nedan enligt samma princip som ovan.

Informanterna i denna grupp kommer från Vasa (6), Borgå (5), Åbo (4), Helsingfors (2) och Ekenäs (1). Det finns några fler kvinnor (11) än män (7) och några fler äldre (10) än yngre (8). Det finns några fler lågutbildade (11) än högutbildade (7), men förhållandet mellan låg- och högutbildade är här betydligt jämnare än hos dem som hade få kortstaviga varianter.

Av dessa informanter har hälften fler belägg på långstaviga varianter än på kortstaviga och hälften fler belägg på kortstaviga än på långstaviga varianter. Det genomsnittliga antalet långstaviga varianter är dock lägre här än hos de informanter som behandlades tidigare. Majoriteten har belägg på förkortade långstaviga varianter och/eller apokoperade varianter.

Dessa informanter uppvisar sammantaget belägg på 45 olika ord i kortstavig variant. Det finns emellertid tämligen stor variation på individnivå. En

Tabell 2. Informanter med 10–19 belägg på kortstaviga varianter i S-materialet. (»UN & YS» står för utbildningsnivå och yrkesstatus.)

Pseudonym (ålder)	Hemort	UN & YS	Kort- staviga (olika)	Lång- staviga (olika)	Förkortade långstaviga (olika)	Apokoperade
Daniel (25)	Åbo	H	10 (4)	30 (18)	4 (1)	–
Lovisa (32)	Borgå	H	10 (8)	29 (13)	11 (3)	–
Lisbeth (63)	Vasa	H	10 (7)	20 (9)	–	1 (1)
Lisa (23)	Helsingfors	L	10 (7)	16 (9)	4 (2)	–
Kasper (21)	Helsingfors	L	10 (6)	6 (5)	11 (3)	–
Åke (67)	Vasa	L	10 (9)	1 (1)	–	4 (2)
Julia (24)	Borgå	L	11 (8)	29 (12)	3 (2)	2 (1)
Josefin (27)	Vasa	L	11 (5)	12 (8)	–	–
Ture (68)	Borgå	L	12 (11)	8 (6)	2 (1)	10 (4)
Jan (55)	Åbo	L	13 (8)	22 (14)	–	–
Etel (63)	Vasa	L	13 (8)	6 (5)	–	5 (2)
Björn (57)	Vasa	H	13 (8)	5 (4)	1 (1)	3 (1)
Carola (54)	Vasa	L	13 (7)	3 (3)	–	5 (5)
Noam (26)	Borgå	H	14 (3)	20 (9)	11 (5)	–
Britt-Marie (66)	Åbo	L	15 (7)	18 (13)	–	–
Cilla (58)	Borgå	H	16 (7)	14 (8)	–	–
Ulla (59)	Åbo	L	16 (8)	9 (7)	2 (1)	–
Peter (32)	Ekenäs	H	18 (15)	12 (6)	6 (3)	2 (1)

del informanter (10) uppvisar endast belägg på sådana ord som fanns även hos dem som hade under tio belägg på kortstaviga varianter och som enligt Bergroth (1922), Reuter (1980) och Stenberg-Sirén (2015) är accepterade i standardfinlandssvenskan. Dessa informanter är Daniel, Lovisa, Lisa, Kasper, Julia, Jan, Noam, Britt-Marie, Cilla och Ulla. De kommer från Åbo, Helsingfors och Borgå och talar mycket standardnära. De övriga informanterna (8) uppvisar däremot belägg på kortstavigt uttal av flera andra ord (t.ex. *annat, bära, gammal, komma, kunna, läser, leva, magen, papper, samma, säger, sitta, smaka, sommar, sätta, spela, trettio, vilja* och *äta*). Dessa informanter kommer från Vasa, Borgå och Ekenäs, och de använder även flera andra dialektala drag. Trots att informanterna har olika grad av dialektalitet uppvisar de ungefär lika många belägg på kortstaviga varianter. Graden av dialektalitet har emellertid ett samband med vilka kortstaviga varianter talarna använder. Exempelvis Peter (som har 18 kortstaviga varianter) talar mycket dialektalt och har belägg på kortstavigt uttal av ord som t.ex. *tala, kommit, mycket* och

sitter, medan Cilla och Ulla (som har 16 belägg på kortstaviga varianter) talar mycket standardnära och har endast belägg på sådana kortstaviga varianter som är accepterade i standardfinlandssvenskan.

De långstaviga varianterna uppvisar i stort sett samma mönster som hos de informanter som har färre än tio belägg ovan. Hos informanterna från Åbo och Helsingfors förekommer således en hel del ord endast i långstavig variant (t.ex. *dagar*, *mycket*, *samma*, *säga*, *talar*, *veta*), medan samma typ av ord uppvisar en variation mellan kort- och långstavigt uttal hos informanterna från de övriga städerna. Ett par ord (*göra* och *över*) uppvisar i sin tur en variation mellan lång- och kortstavigt uttal hos två Åboinformanter (Daniel och Ulla), men förekommer endast kortstavigt hos de övriga informanterna.

Förkortade långstaviga varianter förekommer hos tio informanter, och bland dem finns informanter från alla fem städer. Av dessa är sex män och fyra kvinnor, sju yngre och tre äldre, och sex lågutbildade och fyra högutbildade. Det är fråga om samma typ av ord som vi nämnde ovan. I alla städer förekommer varianterna *nåå* och/eller *nåån*, i Helsingfors och Borgå därtill *baa* och *vaa* och i Borgå dessutom *faa*.

Apokoperade varianter av fokusvariabeln används av åtta informanter, som är från Vasa (5), Borgå (2) och Ekenäs (1). Av dem är hälften kvinnor och hälften män, sex äldre och två yngre och fem högutbildade och tre lågutbildade. När det gäller användningen av förkortade långstaviga varianter och apokoperade varianter hos dessa informanter förefaller det alltså inte finnas något samband med kön, ålder eller utbildningsnivå. Däremot kan man konstatera att apokoperade varianter endast finns hos informanter från Vasa, Borgå och Ekenäs, medan sådana inte förekommer hos informanterna från Åbo och Helsingfors.

Slutligen går vi över till de 12 informanter som har 20 eller fler belägg på kortstaviga varianter. Dessa listas i tabell 3 nedan.

Man kan notera att dessa tolv informanter kommer från Borgå (4), Ekenäs (6) och Vasa (2). Ingen av dem är alltså från Åbo eller Helsingfors. Det finns fler män (9) än kvinnor (3) och fler yngre (8) än äldre (4) bland dessa informanter. Majoriteten av dem (9) har låg utbildning.

Alla dessa informanter har fler belägg på kortstaviga varianter än på långstaviga, och sammanlagt finns det många olika ord som förekommer i kortstavig variant. Man kan vidare notera att alla dessa informanter har flera andra dialektala drag. En del av informanterna från Borgå (Tony, Alec, Fabian) har dessutom belägg på trestaviga ord som uttalas kortstavigt (t.ex. *mäniska*, *arbete*), men dessa ingår inte i siffrorna i tabellen.

Dessa informanter uppvisar belägg på totalt 82 olika ord i kortstavig variant. Alla informanter har belägg på kortstavigt uttal av sådana ord som förekommer kortstavigt hos de två föregående informantgrupperna och i standardfinlandssvenska, t.ex. *bara*, *hela*, *någå*, *vara* och *över*. I motsats till de två föregående informantgrupperna uttalar de aldrig den här typen av ord långstavigt. Informanterna har dessutom belägg på många andra kortstaviga varianter av samma typ som hos föregående grupp.

Tabell 3. Informanter med 20 eller fler belägg på kortstaviga varianter i S-materialet. (»UN & YS» står för utbildningsnivå och yrkesstatus.)

Pseudonym (ålder)	Hemort	UN & YS	Kort- staviga (olika)	Lång- staviga (olika)	Förkortade långstaviga (olika)	Apokoperade
Stig (68)	Ekenäs	L	20 (14)	9 (9)	2 (2)	2 (1)
Nils (76)	Ekenäs	L	22 (17)	4 (4)	2 (2)	5 (1)
Tommy (28)	Vasa	H	22 (12)	3 (2)	–	6 (2)
Kerstin (56)	Ekenäs	L	24 (15)	14 (9)	1 (1)	–
Pinja (31)	Borgå	H	25 (9)	17 (13)	3 (2)	–
Bengt (68)	Ekenäs	H	25 (16)	11 (8)	1 (1)	9 (1)
Jenny (21)	Ekenäs	L	26 (11)	4 (2)	–	–
Mikael (28)	Vasa	L	32 (14)	–	–	6 (4)
Fabian (22)	Borgå	L	36 (22)	5 (5)	5 (5)	–
Alec (27)	Borgå	L	37 (17)	11 (6)	4 (4)	–
Andreas (26)	Ekenäs	L	38 (18)	5 (3)	3 (1)	–
Tony (21)	Borgå	L	39 (19)	6 (3)	1 (1)	2 (1)

Majoriteten (9) av informanterna har belägg på förkortade långstaviga varianter, och dessa informanter är både äldre och yngre. Två av dem är kvinnor och resten män och två är högutbildade och resten lågutbildade. Ingen av dem kommer från Vasa. De varianter som förekommer är *baa*, *faa*, *nåå*, *nåån*, *nååt* och *vaa*. Varianterna *baa*, *faa* och *vaa* finns återigen endast hos de yngre informanterna. Hälften av informanterna har apokoperade varianter av fokusvariablerna. Av dessa informanter är fyra lågutbildade, och alla är män. Det är framför allt *hadd* som förekommer apokoperat, men också exempelvis *kåmm* och *vill*.

5.2. U-materialet

Som vi nämnde i inledningen kan man på grundval av tidigare forskning anta att variationen mellan kortstavigt och långstavigt uttal har ett samband med situationens formalitetsgrad. Som framgick i kapitel 3 består vårt material av inspelningar med olika formalitetsgrad: inspelningarna från U-korpusen är lediga icke-arrangerade vardagssamtal, medan inspelningarna från S-korpusen är mer formella och asymmetriska. En jämförelse mellan kortstaviga varianter i de olika korpusarna ger oss därmed möjlighet att säga något om kortstavighet i relation till situationens formalitetsgrad.

Vi går nu vidare med att redogöra för analysen av kortstaviga varianter i

U-materialet. Samtliga 30 informanter listas i tabell 4 nedan, enligt samma princip som ovan.

Man kan inledningsvis notera att antalet kortstaviga varianter i medeltal är exakt detsamma i detta material som antalet kortstaviga varianter i medeltal för informanterna från Åbo, Helsingfors och Vasa i S-materialet, nämligen 10. Också antalet långstaviga varianter i medeltal är identiskt i båda materialtyperna, nämligen 16. Detta är anmärkningsvärt och tycks visa att formalitetsnivån i detta fall inte har betydelse för resultaten.

I övrigt kan man i det stora hela urskilja samma mönster i U-materialet som i S-materialet, vilket ger ytterligare stöd för att formalitetsnivån inte förefaller ha betydelse för resultaten. Tabellen visar, för det första, att det finns sammanlagt 19 informanter i U-materialet som har färre än 10 belägg på kortstaviga varianter. Dessa informanter kommer från Åbo (10) och Helsingfors (9), men majoriteten av dem (16) är också högtbildade. Ungefär hälften är kvinnor (10) och hälften män (9), och ungefär hälften är äldre (9) och hälften yngre (10). Ingen av Vasainformanterna har under tio belägg på kortstaviga varianter. Om man fokuserar på de tio informanter som har fem belägg eller färre är majoriteten (7) av dem från Åbo och högtbildade.

I tabell 4 framgår vidare att det finns åtta informanter som har 10–19 belägg. Sju av dessa informanter är från Vasa och en från Helsingfors. Hälften är kvinnor och hälften är män och de flesta (6) är äldre. Hälften har låg utbildning och hälften har hög utbildning. I U-materialet finns endast tre informanter som har fler än 20 belägg på kortstaviga varianter, och de är alla från Vasa. Det är två kvinnor och en man, och alla tre är yngre. Två av dem har låg utbildning och en hög.

Också när det gäller vilka ord som förekommer i kortstaviga varianter uppvisar U-materialet samma mönster som S-materialet. De informanter som har få belägg på kortstaviga varianter uttalar alltså enbart sådana ord kortstavigt som enligt Bergroth (1922), Reuter (1980) och Stenberg-Sirén (2015) är accepterade i standardfinlandssvenskan (t.ex. *bara, hela, genom, göra, sina, vara*). Dessa informanter uppvisar också belägg på en del av dessa ord i långstavig variant. De har även i övrigt rätt många belägg på långstaviga varianter. De informanter som uppvisar minst tio belägg på kortstaviga varianter och som är från Vasa har i sin tur en rad andra kortstaviga varianter av samma typ som vissa av informanterna i S-materialet, och de har få belägg på långstaviga varianter. Undantaget är Alice, vars belägg på kortstaviga varianter följer samma mönster som hos de informanter som har få belägg.

Liksom i S-materialet uppvisar kort- och långstavigheten även i U-materialet en komplementär distribution; ju färre kortstaviga varianter, desto fler långstaviga och omvänt. Vidare har de med hög utbildning och yrkesstatus fler långstaviga varianter (i medeltal 18) än de med låg utbildning och yrkesstatus (i medeltal 8). Denna skillnad har en regional koppling på så sätt att de informanter som är från Åbo har flest långstaviga varianter (i medeltal 27), medan de som är från Vasa har lägst antal långstaviga varianter (i medeltal 4). Den

Tabell 4. U-materialet. (»UN & YS« står för utbildningsnivå och yrkesstatus.)

Pseudonym (ålder)	Hemort	UN & YS	Kort- staviga (olika)	Lång- staviga (olika)	Förkortade långstaviga (olika)	Apokoperade
Holger (89)	Åbo	H	3 (2)	51 (14)	1 (1)	–
Emil (22)	Åbo	H	3 (2)	26 (15)	11 (3)	–
Mia (32)	Helsingfors	H	3 (3)	18 (12)	6 (3)	–
Anton (24)	Helsingfors	H	3 (2)	12 (6)	4 (3)	–
Carina (58)	Åbo	H	4 (4)	32 (15)	1 (1)	–
Lotta (22)	Åbo	H	4 (4)	20 (12)	9 (3)	–
Elisabet (83)	Åbo	H	4 (3)	17 (9)	1 (1)	–
Ann-Sofie (34)	Åbo	H	5 (3)	27 (16)	1 (1)	–
Kaj (54)	Åbo	H	5 (3)	22 (16)	–	–
Iris (84)	Helsingfors	H	5 (4)	21 (15)	–	–
Erik (70)	Åbo	H	6 (2)	28 (16)	1 (1)	–
Max (23)	Helsingfors	L	6 (4)	16 (9)	7 (3)	–
Niklas (26)	Helsingfors	H	6 (3)	10 (7)	5 (2)	–
Maj (33)	Åbo	H	7 (5)	16 (7)	3 (2)	–
Karl (88)	Helsingfors	L	7 (6)	30 (19)	–	–
Benjamin (22)	Åbo	H	7 (6)	30 (14)	14 (4)	–
Rosa (25)	Helsingfors	L	7 (5)	12 (9)	9 (3)	–
Anita (67)	Helsingfors	H	7 (4)	12 (7)	1 (1)	–
Elmer (79)	Helsingfors	H	9 (6)	12 (9)	–	–
Alice (89)	Vasa	H	10 (7)	12 (11)	–	1 (1)
Ellen (62)	Helsingfors	H	11 (5)	17 (11)	–	–
Elis (44)	Vasa	H	13 (9)	3 (3)	1 (1)	10 (4)
Evert (85)	Vasa	L	14 (9)	1 (1)	–	4 (4)
Elof (85)	Vasa	H	15 (11)	1 (1)	1 (1)	6 (1)
Sofia (21)	Vasa	L	15 (10)	1 (1)	–	16 (2)
Kurt (76)	Vasa	L	18 (11)	1 (1)	–	8 (5)
Berit (85)	Vasa	L	19 (14)	1 (1)	–	6 (4)
Per-Erik (44)	Vasa	L	20 (15)	1 (1)	–	8 (1)
Pernilla (25)	Vasa	H	21 (8)	11 (8)	3 (1)	8 (5)
Carolina (22)	Vasa	L	36 (19)	6 (6)	–	20 (3)

regionala och sociala bakgrunden är alltså här relaterade till varandra genom att alla Åboinformeranter har hög social status, medan det bland Vasainformeranterna finns både högre och lägre social status.

Förkortade långstaviga varianter förekommer i alla tre städer, men är van-

ligare i Helsingfors och Åbo än i Vasa. Därtill är de vanligare hos yngre än äldre informanter, såtillvida att de äldre informanterna uppvisar enstaka belägg (oftast *nåå* eller *nåån*), medan de yngre informanterna använder flera förkortade långstaviga varianter (t.ex. *baa*, *faa*, *jöö*, *nåå*, *vaa*). Apokoperade varianter förekommer i sin tur endast hos informanterna från Vasa, som alla uppvisar belägg på sådana.

6. Kort- och långstavighet i relation till bakgrundsfaktorer

I det här avsnittet diskuterar vi variationen av kort- och långstavighet i relation till bakgrundsfaktorerna hemort, utbildnings- och yrkesstatus, kön och ålder samt formalitetsnivå.

6.1. Hemort

I diskussionen nedan kommer vi dels att ta fasta på vilka generella tendenser resultaten uppvisar vad gäller kort- och långstavighetens koppling till informanternas hemorter, dels att reflektera över hur de geografiska skillnaderna relativiseras när man beaktar de individuella skillnaderna.

I tabell 5 ges en översikt av antalet kortstaviga varianter på individnivå i de olika städerna i S-materialet och i tabell 6 ges en översikt av antalet långstaviga varianter på individnivå i samma material.

Tabellerna visar framför allt att det finns stor individuell variation i materialet men också att det finns vissa skillnader mellan de olika orterna i materialet. Kortstaviga varianter är således mest sällsynta i Åbo- och i Helsingforsmaterialet, medan de övriga städerna har fler kortstaviga varianter. Mest förekommer de hos informanterna från Borgå och därefter Ekenäs och Vasa. Vad gäller långstaviga varianter är dessa i sin tur vanligast i Åbo- och Helsingforsmaterialet, men skillnaden mellan Helsingfors och Borgå är inte stor. Minst frekvent förekommer långstaviga varianter i Vasa och näst minst i Ekenäs.

I båda tabellerna framgår alltså också att det finns stora skillnader mellan olika individer i varje stad. De individer som har över 30 belägg på kortstaviga varianter kommer från Vasa (Mikael), Borgå (Tony, Alec och Fabian) och Ekenäs (Andreas), men bland Borgå-, Vasa- och Ekenäsinformanterna finns också sådana som har få belägg på kortstaviga varianter. I Åbo finns flera informanter som har under fem belägg på kortstaviga varianter, men också ett par informanter som uppvisar över 15 belägg. I Helsingfors finns en något mindre spridning bland informanterna, men medianen för kortstaviga varianter är trots allt den samma i Åbo och Helsingfors, och medeltalet för kortstaviga varianter är ungefär lika stort i båda städerna. De individer som har över 30 belägg på långstaviga varianter kommer från Åbo (Daniel och Hans) och Helsingfors (Hampus), men också i Borgå finns informanter som har många belägg på långstaviga varianter. I Vasa, Borgå och Ekenäs finns flera

Tabell 5. Antal kortstaviga varianter på individnivå i olika städer i S-materialet.

Ort	Kortstaviga varianter			Olika kortstaviga varianter	
	Spann	Medel	Median	Spann	Medel
Åbo	0–16	8	7	0–8	3
Helsingfors	3–10	7	7	2–7	5
Vasa	8–32	14	12	5–18	8
Ekenäs	3–38	19	21	3–18	13
Borgå	9–39	21	15	7–22	12

Tabell 6. Antal långstaviga varianter på individnivå i olika städer i S-materialet.

Ort	Långstaviga varianter			Olika långstaviga varianter	
	Spann	Medel	Median	Spann	Medel
Åbo	9–32	23	22	7–20	14
Helsingfors	6–33	18	16	5–15	10
Vasa	0–20	7	6	0–9	5
Ekenäs	4–15	9	9	2–11	7
Borgå	5–29	16	16	3–13	9

informanter som har under fem belägg på långstaviga varianter, men också flera som har rätt många belägg.

Detta betyder alltså å ena sidan att informanterna från ett och samma geografiska område inte nödvändigtvis liknar varandra vad gäller användningen av kort- och långstaviga varianter samt å andra sidan att informanter från olika områden kan likna varandra.

Det totala antalet olika excerperade ord som förekommer i kortstavig variant i de olika städerna i S-materialet fördelar sig på följande sätt mellan städerna: Åbo 15, Helsingfors 16, Vasa 39, Ekenäs 49 och Borgå 51. Det totala antalet olika ord som förekommer i kortstavig variant i vårt material varierar alltså rätt mycket mellan de olika städerna. Vi kan skönja ungefär samma mönster som gäller för antalet belägg ovan, d.v.s. att antalet olika ord i kortstavig variant är allra minst i Åbo och Helsingfors. Från dessa två städer är avståndet tydligt till de övriga städerna Vasa, Ekenäs och Borgå, som har betydligt fler olika ord i kortstavig variant och där framför allt de två sistnämnda utmärker sig som städer med mycket kortstavighet med avseende på de excerperade ordtyperna.

I analysen ovan har vi nämnt vilka ord som förekommer kortstavigt i olika städer. Man kan sammanfattningsvis konstatera att de ord som förekommer

Tabell 7. Antal förkortade långstaviga varianter och antal apokoperade varianter på individnivå i olika städer i S-materialet.

Ort	Förkortade varianter		Apokoperade varianter	
	Spann	Medeltal	Spann	Medeltal
Åbo	1–7	2	0	0
Helsingfors	0–11	4	0	0
Vasa	0–1	0	0–6	3
Ekenäs	0–6	2	0–9	2
Borgå	1–11	4	0–10	1

kortstavigt i Åbo och Helsingfors uteslutande är sådana som enligt Bergroth (1922), Reuter (1980) och Stenberg-Sirén (2015) är vanliga i standardfinlandssvenska. Flera av orden förekommer också långstavigt i Åbo och Helsingfors, men generellt dominerar den kortstaviga varianten. Också i Vasa-, Borgå- och Ekenäsmaterialet förekommer flera sådana kortstaviga varianter som är acceptabla i standardtalspråk, men i dessa städer är de långstaviga varianterna ovanliga. I Vasa-, Borgå- och Ekenäsmaterialet förekommer därtill en hel del andra ord i kortstavig variant. De mest frekventa orden som förekommer i kortstavig variant i hela S-materialet är *varit* (74), *något* (67), *bara* (55), *mycket* (41), *vara* (32), *eller* (31), *över* (26) och *hela* (22).

I tabell 7 ges en översikt av antalet förkortade långstaviga varianter och antalet apokoperade varianter på individnivå i de olika städerna i S-materialet.

Tabellen visar en ytterligare skillnad mellan orterna som å ena sidan gäller de förkortade långstaviga varianterna och å andra sidan de apokoperade varianterna. De förkortade långstaviga varianterna är typiska för Helsingfors och Borgå, där de flesta informanter uppvisar något belägg. Också där förekommer emellertid en rätt stor variation mellan olika individer. Vissa (yngre) informanter har över tio belägg, medan andra inte har något belägg alls eller endast enstaka belägg. I Åbo och Ekenäs är de förkortade långstaviga varianterna något mindre vanliga. I Ekenäs är det framför allt orden *nåå* och *nåån* som förekommer hos vissa informanter i förkortad långstavig variant, medan några av Åboinformanterna även har belägg på sådana förkortade långstaviga varianter som förekommer i Helsingfors och Borgå (t.ex. *baa* och *vaa*). I Vasa är de förkortade långstaviga varianterna ovanliga och påträffas endast enstaka gånger. De apokoperade varianterna är i sin tur typiska för Vasa, Borgå och Ekenäs, medan de inte alls förekommer i Åbo och Helsingfors. Vanligast är de i Vasa, där alla informanter utom två uppvisar belägg på apokoperade varianter. Detta är i linje med Viveca Rabbs studie (2014), där variationen av apokope i infinitiver och preteritumformer undersöktes hos 37 Vasainformanter som alla hade belägg på apokope. Andelen belägg varierade emellertid i relation till hur standardspråkliga eller dialektala informanterna var.

Resultaten visar sammanfattningsvis att variationen av kort- och långstavighet har en viss regional dimension, men att den under inga omständigheter enbart kan förklaras med hänsyn till geografi och att den interindividuella variationen inom varje stad är stor.

6.2. Utbildning och yrke

Den individuella variationen i det undersökta materialet gäller alla städer, både kort- och långstavigheten och både det totala antalet belägg och antalet olika ord. Minst individuell variation finns det i Helsingfors och näst minst i Åbo. Hos informanterna från de övriga städerna kan man däremot notera större individuella skillnader.

Analysen visade att variationen har ett samband med informanternas utbildningsnivå och yrkesstatus, precis som vi kunde vänta oss på grundval av tidigare forskning (t.ex. Reuter 1980). De som har få kortstaviga varianter har i regel högre utbildning och yrkesstatus, oavsett från vilken stad de kommer. De som har många kortstaviga varianter har i regel lägre utbildning och yrkesstatus, men de är också från Vasa, Borgå och Ekenäs, aldrig från Åbo eller Helsingfors. Skillnaden mellan individer med högre och lägre utbildning kan vara mycket stor vad gäller antalet kortstaviga varianter. Exempelvis i Borgåmaterialet finns i medeltal 15 kortstaviga varianter bland högre utbildade och i medeltal 27 bland lägre utbildade, i Ekenäsmaterialet i medeltal 12 bland högre utbildade och i medeltal 26 bland lägre utbildade och i Vasamaterialet i medeltal 12 bland högre utbildade och i medeltal 16 bland lägre utbildade. Dessa siffror gäller S-materialet. Till och med Åboinformanterna som i medeltal har få kortstaviga varianter uppvisar en social variation såtillvida att de (få) informanter som har lägre utbildning har fler kortstaviga varianter än de övriga. Också i Helsingfors har de informanter som har lägre utbildning fler kortstaviga varianter, men där är skillnaderna alltså rätt små.

Även antalet olika ord i kortstavig variant varierar socialt oavsett vilken stad det gäller, men särskilt när det gäller Vasa, Borgå och Ekenäs. De som har få kortstaviga varianter i dessa städer har sådana kortstaviga varianter som även förekommer i Åbo och Helsingfors, och som finns med på Bergroths (1922), Reuters (1980) och Stenberg-Siréns (2015) förteckningar över ord som kan accepteras i kortstavig form i standardfinlandssvenska. Dessa informanter har också i övrigt ett standardnära språk och hög utbildning och yrkesstatus. De informanter i Vasa, Borgå och Ekenäs som har många olika kortstaviga varianter använder kortstavighet i sådana ord vars kortstaviga variant inte hör hemma i standardfinlandssvenska. De här informanterna har även andra dialektala drag, och gemensamt för dem är därtill att de har låg utbildning och yrkesstatus.

Eftersom kort- och långstavigheten uppvisar en komplementär distribution innebär det som diskuterats ovan att de som har högre utbildning och yrkesstatus generellt också har fler långstaviga varianter, men som vi redan konstaterat är den regionala och sociala bakgrunden också här relaterade till

varandra. Man kan dock konstatera att långstaviga varianter av ord som är accepterade i kortstavig variant i standardfinlandssvenska snarast förekommer bland högutbildade (i Åbo och Helsingfors). Däremot har varken de förkortade långstaviga varianterna eller de apokoperade varianterna något tydligt samband med talarnas utbildningsnivå och yrkesstatus.

De i detta avsnitt rapporterade tendenserna visar alltså att de geografiska skillnaderna behöver nyanseras och relativiseras. Det finns talare som kommer från olika städer men som liknar varandra mer än vad de liknar andra talare som kommer från samma stad som de själva. Exempelvis högutbildade talar på ett mycket liknande sätt – alltså standardnära och med långstaviga snarare än kortstaviga varianter – oavsett från vilken stad de kommer. Lågutbildade talar i sin tur mer dialektalt och med kortstaviga snarare än långstaviga varianter, oavsett från vilken stad de kommer. Att utbildningsnivån har ett samband med dialektalitet har även konstaterats i en rad tidigare variationsstudier i olika språkgemenskaper (t.ex. Labov 1966, 1972, Reuter 1982, Trudgill 1974, Nuolijärvi 1986, Sundgren 2002, Gullmets-Wiik 2004).

6.3. Kön och ålder

Variationen mellan kort- och långstavighet i det undersökta materialet förefaller inte ha tydliga samband med talarnas kön. Medeltalet för kortstaviga varianter hos de manliga informanterna i S-materialet är 15 och hos de kvinnliga 12. I U-materialet är motsvarande medeltal 9 för män och 11 för kvinnor. Medeltalen för långstaviga varianter är i sin tur 14 för de manliga informanterna och 15 för de kvinnliga informanterna i S-materialet, och 17 för de manliga informanterna och 14 för de kvinnliga informanterna i U-materialet. Bland de relativt få informanter som uttalar de ord långstavigt, vars kortstaviga variant är accepterad i standardfinlandssvenska, finns sju män och fem kvinnor. Det finns heller inget samband mellan kön och användningen av förkortade långstaviga varianter och apokoperade varianter.

Generellt uppvisar de yngre informanterna något fler belägg på kortstaviga varianter och de äldre informanterna något fler belägg på långstaviga varianter. I S-materialet är medeltalet för kortstaviga varianter 16 för de informanter som är yngre än 35 år och 11 för de informanter som är äldre än 50 år. I U-materialet är medeltalet 10 för de informanter som är yngre än 50 år och 9 för de informanter som är äldre än 50 år. Medeltalen för långstaviga varianter är i sin tur 14 för de yngre informanterna och 24 för de äldre informanterna i S-materialet, och 14 för de yngre informanterna och 17 för de äldre informanterna i U-materialet. När det gäller förkortade långstaviga varianter förekommer *nåå* och *nåån* också hos äldre informanter, medan varianterna *baa*, *faa*, *jöö* och *vaa* nästan uteslutande finns hos yngre informanter (i Helsingfors, Åbo och Borgå). Här kan man dra vissa paralleller till tidigare studier. Exempelvis Stenberg-Siréns (2015, 2018) studie av kortstavighet i nyhetsuppläsningar 1970–2009 visade att andelen kortstaviga varianter ökade under den undersökta tidsperioden, och detta skulle kunna

betyda att yngre informanter har mer kortstavighet än äldre. Wikners (2018) studie av kort- och långstavighet i Helsingfors visade i sin tur att långstaviga varianter av de undersökta orden endast förekom hos äldre informanter, medan förkortade långstaviga varianter istället var typiska för yngre informanter. Dessa studier antyder alltså en förändring från mindre till mer utbredd kortstavighet och till fler förkortade långstaviga varianter, och sådana tendenser kan också skönjas i vårt material. Skillnaderna mellan åldersgrupperna är dock små, och oavsett ålder är den individuella variationen påfallande.

När det gäller användningen av apokoperade varianter finns inga entydiga samband med talarnas ålder. I S-materialet har visserligen något fler äldre informanter (10) än yngre (6) belägg på apokoperade varianter, men i U-materialet förekommer apokoperade varianter hos alla Vasainformanter oavsett ålder, och där har de yngre informanterna fler belägg per individ.

6.4 Formalitetsgrad

I analysen av U-materialet ovan konstaterade vi att det inte verkade finnas tydliga skillnader i resultaten som kunde bero på talsituationens formalitetsgrad. Här sammanfattar vi ännu skillnaderna mellan de båda materialen från Åbo, Helsingfors och Vasa. I tabell 8 framgår antalet kortstaviga varianter och i tabell 9 antalet långstaviga varianter hos olika individer i olika materialtyper.

Tabell 8 visar att användningen av kortstaviga varianter är ganska likartad i båda materialtyperna men att det finns en viss skillnad mellan städerna. I Helsingfors är siffrorna nästan identiska i båda materialen, både när det gäller antal kortstaviga varianter och antal olika kortstaviga varianter och både när det gäller variation på individnivå, gruppmedeltal och median. För Åbos del förekommer något större variation på individnivå i S-materialet än i U-materialet, vilket sannolikt beror på att det i S-materialet finns några informanter med lägre social status, medan alla informanter i U-materialet har hög social status. Ser man till antalet olika kortstaviga varianter är skillnaderna mellan materialtyperna trots allt marginella. I Vasa förekommer något mera kortstavighet i U-materialet än i S-materialet, och detta gäller både när man beaktar antal kortstaviga varianter och antal olika kortstaviga varianter. Såväl gruppmedeltal som median är högre i U-materialet. Av tabellen framkommer vidare att det förekommer minst kortstavighet i U-materialet från Åbo och mest i U-materialet från Vasa. Även de ord som förekommer i kortstavig variant uppvisar samma mönster i båda materialtyperna.

Tabell 9 visar att även användningen av långstaviga varianter är ganska likartad i båda materialtyperna, och att en större variation istället finns på individnivå och mellan de olika städerna. I Helsingfors är siffrorna mycket lika varandra i båda materialtyperna. I Åbo förekommer något fler långstaviga varianter i U-materialet än i S-materialet, medan det i Vasa förekommer något fler långstaviga varianter i S-materialet än i U-materialet. Mest långstaviga

Tabell 8. Antal kortstaviga varianter på individnivå i olika materialtyper.

Ort	Kortstaviga varianter			Olika kortstaviga varianter	
	Spann	Medeltal	Median	Spann	Medeltal
Åbo, S	0–16	8	7	0–8	4
Åbo, U	3–7	5	4,5	2–6	3
Helsingfors, S	3–10	7	7	2–7	5
Helsingfors, U	3–11	7	7	2–6	4
Vasa, S	8–32	14	12	5–14	8
Vasa, U	13–36	18	16	8–18	12

Tabell 9. Antal långstaviga varianter på individnivå i olika materialtyper.

Ort	Långstaviga varianter			Olika långstaviga varianter	
	Spann	Medeltal	Median	Spann	Medeltal
Åbo, S	9–32	23	22	7–20	14
Åbo, U	16–51	27	27	7–16	13
Helsingfors, S	6–33	18	16	5–15	10
Helsingfors, U	10–30	16	16	7–19	11
Vasa, S	0–20	7	6	0–9	5
Vasa, U	1–12	4	1	1–11	3

varianter finns i U-materialet från Åbo och minst i U-materialet från Vasa, vilket är omvänt förhållande i jämförelse med förekomsten av kortstaviga varianter.

Också när det gäller förkortade långstaviga varianter och apokoperade varianter är skillnaderna mellan materialtyperna marginella eller obefintliga. Det man kan notera är att de apokoperade varianterna är vanligare i U- än i S-materialet, vilket gäller såväl antal belägg hos enskilda individer som antal belägg i medeltal (9 i U-materialet och 3 i S-materialet).

I vårt material verkar det alltså inte finnas någon koppling mellan kort- och långstavigt uttal och situationens formalitetsgrad. Oavsett vilken korpus man betraktar finns det istället tämligen stora skillnader mellan olika individer från samma stad. Det bör dock framhållas att det endast finns en liten skillnad i formalitetsgrad mellan de olika materialtyperna. Även om det finns en viss asymmetri mellan intervjuaren och informanten i S-inspelningarna är många av dem ändå rätt lediga och informella och i vissa fall känner intervjuaren och informanten varandra från tidigare. I andra fall är intervjuaren och informanten däremot helt obekanta och samtalet har en mer formell prägel. Detta gör det förstås i

viss mån problematiskt att jämföra inspelningar från S-korpusen med varandra. För att mer exakt kunna säga något om variationen av kort- och långstavighet i relation till situationens formalitetsgrad kunde användningen av kortstaviga varianter med fördel undersökas i situationer vars formalitetsgrad skiljer sig mer från varandra. Dessutom kunde användningen av kortstaviga varianter hos en och samma individ i olika situationer gärna undersökas i ett annat sammanhang.

7. Diskussion

Vår ambition med denna studie var att utreda hurdan variation det finns mellan kort- och långstavighet vad gäller tvåstaviga ord i inspelningar med individer som kommer från olika städer, är av olika kön och i olika åldrar och har olika social bakgrund. Därtill representerar inspelningarna något olika formalitetsnivåer. Syftet var att undersöka hurdan koppling fokusvariabeln har till bakgrundsvariablerna.

Resultaten av vår studie visar att ingen av bakgrundsvariablerna ensam kan förklara den variation vi har noterat. Snarare kan variationen kopplas till ett komplext nätverk av bakgrundsvariabler. Den enskilda bakgrundsvariabel som kanske tydligast hänger samman med fokusvariabeln är utbildningsnivå och yrkesstatus, men även talarens hemort har en viss koppling till variationen. De som är högutbildade och har hög yrkesstatus liknar varandra vad gäller både mängden och arten av kortstaviga varianter (och deras långstaviga motsvarigheter), oavsett vilken hemort de har. De som har låg utbildning och yrkesstatus liknar varandra vad gäller mängden kortstaviga varianter och vad gäller närvaron av varianter som inte är accepterade i standardfinlandssvenska, oavsett från vilken ort de kommer, men det finns vissa geografiskt betingade skillnader i vilka kortstaviga (och långstaviga) varianter de uppvisar. Kön har mera sällan ett samband med fokusvariabeln, medan ålder i viss mån kan ha det, men då också tillsammans med social och regional bakgrund. Denna komplexitet kan ses i ljuset av de teoretiska perspektiv som vi nämnde i avsnitt 2 och som utgår från att språklig variation inte rätlinjigt kan kopplas till olika sociala kategorier, utan till flerdimensionella system av sociala och ideologiska betydelser (t.ex. Agha 2003, 2007, Silverstein 2003, Johnstone 2004, 2010, Johnstone & Kiesling 2008, Eckert 2008, 2012).

Förutom att de olika bakgrundsvariablerna samspelar med varandra, är det sannolikt att det finns andra omständigheter som vi inte har kunskap om som påverkar individernas användning av olika varianter. För variationsforskningen innebär detta att det är oklokt att på förhand bestämma sig för att variationen kommer att följa geografiska gränser eller att individerna på förhand ska sorteras enligt socialgrupp, kön eller ålder. Vi frångick ju medvetet ett sådant perspektiv och utgick i stället från de enskilda individernas bruk av olika varianter. Det finns sedan tidigare en del studier där ett liknande individperspektiv har tillämpats (t.ex. Rabb 2014, Wikner 2018), men de bakgrundsvariabler som

variationen relaterats till har – precis som i vår studie – oftast varit traditionella och rätt få till antalet. För att ett sådant individperspektiv skulle ge större utslag skulle det emellertid kräva att man hade mer detaljerade uppgifter om informanterna.

I tidigare variationsstudier där man har haft tillgång till vissa andra bakgrundsuppgifter har variationen kopplats till t.ex. flyttbenägenhet (t.ex. Vaatto-vaara 2009, Svahn & Nilsson 2014), socialt nätverk (t.ex. Milroy & Milroy 1985), livsstil (t.ex. Grönberg 2004) eller informanternas egna språkkuppfattningar (t.ex. Rabb 2016, 2017). Vi vet bl.a. inget om våra informanternas lokalförankring, livsstil eller deras sociala kontakter, d.v.s. vem de umgås med och vad dessa individer har för social status. Vi vet inte om dessa individer talar på samma sätt även i andra situationer och/eller om deras tal påverkats av inspelningssituationen. Slutligen vet vi inte hur individerna själva förhåller sig till den undersökta variationen – är de medvetna om den och har de attityder till den? Den här typen av information skulle vara nödvändig för att man ska kunna diskutera vilka sociala och ideologiska betydelser som är knutna till variationen mellan kort- och långstavighet – alltså för att kunna undersöka fenomenets indexikalitet.

Särskilt beklagligt är det att den information vi har om talarnas sociala status är så bristfällig, eftersom våra resultat, i likhet med tidigare forskning, antyder att den har en central roll i sammanhanget. Vi påtalade några brister med S-materialets sociala metadata redan i materialbeskrivningen. Som Nathan Joel Young (2023 s. 141) påpekar borde man i variationsstudier med fördel ha information om – förutom talarnas utbildnings- och yrkesnivå och deras föräldrars utbildnings- och yrkesnivå – sådant som exempelvis vilka skolor talarna har gått i och vilka postnummer de bott på, vad deras vänner har för utbildning och yrken och var de bott. Som Young (a.st.) också konstaterar skulle det vara viktigt att språkforskare sammanställer metadata ytterst noggrant, så att talspråkskorpusar – som är mycket tidskrävande att skapa – kan utnyttjas till sin fulla potential i olika sammanhang.

Vi menar emellertid att vår studie har kunnat röja sådana resultat som kan inspirera till en utvidgning och fördjupning av dem i fortsatt forskning. Jenny Nilsson (2023 s. 160) framhåller att risken med att ta hänsyn till en mängd olika bakgrundsfaktorer är att man enbart kommer åt att beskriva individers språkliga repertoarer, men inte lyckas blotta generella mönster. Sådana övergripande samband kan med fördel fungera som en språngbräda för att man ska komma in på mer komplexa förklaringsmodeller. De mönster vår studie har uppdagat bekräftar att växlingen mellan kort- och långstavighet har potential att utgöra ett framskjutet (salient) drag i finlandssvenskan (jfr t.ex. Trudgill 1986 s. 11). I relation till Labovs (1972 s. 178 ff) indelning i indikatorer, markörer och stereotyper samt till Silversteins (2003) indexikalitetsnivåer kan man konstatera att variabeln har uppnått en status som markör för social klass och plats (Silversteins andra indexikalitetsnivå). Det återstår att ta reda på i

vilken mån variabeln kan ses som en stereotyp och i vilken mening den kan fungera som resurs i indexikalisk användning på Silversteins tredje nivå. För att man ska kunna göra det behövs en analys av språkbrukarnas reflektioner av variabelns identitetsskapande funktioner och av deras metapragmatiska ställningstaganden. Med hjälp av sådana kan man komma till insikt om detta språkdrags sociala och ideologiska betydelsepotential.

Litteratur

- Agha, Asif, 2003: The social life of a cultural value. I: *Language & Communication* 23, s. 231–273.
- 2007: *Language and social relations*. Cambridge.
- Bergroth, Hugo, 1922: *Om kvantitetsförhållandena i den bildade finlandssvenskan*. (Studier i nordisk filologi 13: 1). Helsingfors.
- 1924: *Svensk uttalslära*. Helsingfors.
- Bruce, Gösta, 2010: *Vår fonetiska geografi*. Lund.
- Bucholtz, Mary, 2003: Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. I: *Journal of Sociolinguistics* 7: 3, s. 398–416.
- Cameron, Deborah, 1990: De-mythologizing sociolinguistics: Why language does not reflect society. I: J. Joseph & T. Taylor (red.), *Ideologies of Language*. London. S. 79–93.
- Coupland, Nikolas, 2007: *Style. Language Variation and Identity*. Cambridge.
- Eckert, Penelope, 2008: Variation and the indexical field. I: *Journal of Sociolinguistics* 12: 4, s. 453–476.
- 2012: Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. I: *Annual Review of Anthropology* 41, s. 87–100.
- Elert, Claes-Christian, 1964: *Phonologic studies of quantity in Swedish. Based on material from Stockholm speakers*. Uppsala.
- Ganuza, N., B. Melander & M. Thelander (red.), *Variationslingvistik i Norden – språkförändringsprocesser i dagens samhälle. Ett symposium till minne av Bengt Nordberg. Uppsala den 31 mars och 1 april 2022*. Uppsala.
- Gullmets-Wiik, Marie-Charlotte, 2004: *Backa och backe, glader och glad: Formväxling i talspråket i Jakobstad, Kristinestad, Ekenäs och Lovisa*. Helsingfors.
- Grönberg, Anna Gunnarsdotter, 2004: *Ungdomar och dialekt i Alingsås*. Göteborg.
- Helgason, Pétur & Catherine Ringen & Kari Suomi, 2010: Quantity in Central Standard Swedish and Fenno-Swedish. I: *Proceedings, FONETIK*, s. 47–50.
- Ivars, Ann-Marie, 2015: *Dialekter och småstadsspråk*. (Svenskan i Finland i dag och i går 1: 1.) Helsingfors.
- Johnstone, Barbara, 2004: Place, Globalization, and Linguistic Variation. I: C. Fought (red.), *Sociolinguistic Variation. Critical Reflections*. Oxford. S. 65–83.
- 2010: Locating language in identity. I: C. Llamas & D. Watt (red.), *Language and identities*. Edinburgh. S. 29–36.
- Johnstone, Barbara & Skott F. Kiesling, 2008: Indexicality and experience: Exploring the meanings of /aw/-monophthongization in Pittsburgh. I: *Journal of Sociolinguistics* 12: 1, s. 5–33.

- Kommunförbundet, 2023: *Tvåspråkiga kommuner och tvåspråkighet*. [Webbadress: <https://www.kommunforbundet.fi/kommuner-och-samkommuner/tvasprakiga-kommuner>. Hämtad 2023-11-8.]
- Mendoza-Denton, Norma, 2004: Language and Identity. I: J. K Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (red.), *Handbook of Language Variation and Change*. Oxford. S. 474–499.
- Milroy, James & Lesley Milroy, 1985: Linguistic Change, Social Network and Speaker Innovation. I: *Journal of Linguistics* 21, s. 339–384.
- Mæhlum, Brit, 1992: *Dialektal socialisering. En studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo.
- Nilsson, Jenny, 2023: Den fjärde vågen – mer variation i variationslingvistiken. I: Ganuza et al. 2023, s. 157–162.
- Nuolijärvi, Pirkko, 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Helsingfors.
- Labov, William, 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington.
- 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia.
- Pipping, Hugo, 1893: Om det bildade uttalet av svenska sproket [sic!] i Finland. I: *Nystavaren* 4: 3, s. 119–141.
- Rabb, Viveca, 2014: Dialektvariation i Vasa. I: J. Lindström, S. Henricson, A. Huh-tala, P. Kukkonen, H. Lehti-Eklund & C. Lindholm (red.), *Svenskans beskrivning 33. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning. Helsingfors den 15–17 maj 2013*. Helsingfors. S. 372–382.
- 2016: Från landsbygdsdialekter till Vasasvenska. Tecken på dialektutjämning och registrering av en stadsvarietet i fyra steg. I: *Språk och Stil. Tidskrift för Svensk Språkforskning* 26, s. 38–68.
- 2017: Hur varierar Vasasvenskan? En undersökning av Vasabors perception av språklig variation kontrasterad mot deras språkliga produktion. I: *Folkmålsstudier* 55, s. 117–142.
- Reuter, Mikael, 1980: Kortstavighet i Helsingforssvenskan. I: *Studier i nordisk filologi* 62. Helsingfors. S. 222–233.
- 1982: *Kvantitet i Helsingforssvenskan*. Helsingfors.
- 1993: Kortstavigt uttal. Reuters ruta 21/1. [Webbadress: https://www.sprakinstitutet.fi/sv/publikationer/sprakspalter/reuters_rutor_1986_2013/1993/kortstavigt-uttal. Hämtad 2023-8-14.]
- 2014: *Så här ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet*. [Sine loco.]
- Saarela, Jan, 2021: Finlandssvenskarna – en statistisk rapport. [Webbadress: https://folktinget.fi/Site/Data/1597/Files/Finlandssvenskarna%202021_statistisk%20rapport_Folktinget_KLAR.pdf. Hämtad 2023-28-11.]
- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. I: *Language & Communication* 23, s. 193–229.
- Sundgren, Eva, 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014: *Dialektutjämning i Västsverige*. Göteborg.

- Stenberg-Sirén, Jenny, 2015: Finlandssvensk kvantitet i etern. Standardspråket i nyhetsuppläsningar i Aktuellt och TV-nytt 1997–2009. I: M. Forsskåhl, M. Kivilehto, J. Joivisto & P. Metsä (red.), *Svenskan i Finland* 15. Tammerfors. S. 325–349.
- 2018: *Språk och språkideologier i radio och tv. Standardspråk och språkstandarder i finlandssvenska radio- och tv-nyheter*. (Nordica Helsingiensia 50.) Helsingfors.
- Lahti, Viveca & Johanna Sonck, 2006: *Språkfördelningen i Svenskfinland - befolkning enligt språk i svenska och tvåspråkiga kommuner i Finland 31.12.2005*. [Webbadress: https://issuu.com/folktinget/docs/2006_svenska_och_tvasprakiga_kommuner. Hämtad 2023-28-11]
- Trudgill, Peter, 1974: *The Social Differentiation of English in Norwich*. Cambridge.
- 1986: *Dialects in contact*. Oxford.
- Vaattovaara, Johanna, 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Helsingfors.
- Wikner, Sarah, 2018: Variation i svenskan i Helsingfors. Fonetisk kvantitet i förhållande till olika sociala variabler och kontexter. I: *Folkmålsstudier* 56, s. 137–167.
- Young, Nathan Joel, 2023: Ett skakigt läge för nordisk språkvariationsforskning – och några förslag för en ljusare framtid. I: Ganuza et al. 2023, s. 131–146.

Erkännande

Svenska litteratursällskapet i Finland har stött Sarah Wikners forskning med medel ur Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II.

Litteraturkrönika 2023

Av Lars-Erik Edlund, Erik Magnusson Petzell, Caroline Sandström, Mathias Strandberg och Lena Wenner

Vi börjar vår krönika i år med en dagboksutgåva av stort dialektologiskt och etnologiskt intresse. *Kågeträskdagboken* tillkom mellan 1891 och 1901 på Anten-Ors gård i norra Västerbotten. Den är skriven av de två systrarna Greta Dahlqvist (1859–1947) och Lovisa Dahlqvist (1862–1938), och hör till gruppen bondedagböcker. I dessa möter man beskrivningar av det dagliga livet på gården, med husfolkets utomhusarbete under vår, sommar och höst, och kvinnornas inomhusarbete under vinterhalvåret med vävning, stickning och andra aktiviteter. Mycket berättas också om det sociala livet med uppgifter om s.k. nattfrierier, giftermål, födslar och död. Det är kollektivet snarare än individerna som träder i förgrunden i texterna.

Lars-Erik Edlund, professor emeritus i nordiska språk, Institutionen för språkstudier, Umeå universitet. – Professor Emeritus of Scandinavian Languages, Umeå University. lars-erik.edlund@umu.se

Erik Magnusson Petzell, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – Docent of Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. erik.petzell@isof.se

Caroline Sandström, fil. dr i nordiska språk, huvudredaktör för Ordbok över Finlands svenska folkmål, Institutet för de inhemska språken. – PhD in Scandinavian Languages, Principal Editor, Institute for the Languages of Finland. caroline.sandstrom@sprakinstitutet.fi

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – PhD in Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. mathias.strandberg@isof.se

Lena Wenner, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – PhD in Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. lena.wenner@isof.se

Edlund, Lars-Erik, Erik Magnusson Petzell, Caroline Sandström, Mathias Strandberg & Lena Wenner, 2024: Litteraturkrönika 2023. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 121–136. – Edlund, Lars-Erik et al., 2024: Literature review 2023. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 121–136. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25717>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Litteraturöversikt. Redaktionellt material. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Literature review. Editorial material. This article has not undergone peer review.

© 2024 författarna. – © 2024 the authors.

I en volym utgiven 2022 och redigerad av Ann-Catrine Edlund, Lars-Erik Edlund och Ulf Lundström återfinns dagboken med tolkning och löpande textkommentarer; denna volym ska följas av en inledande del som ger en fördjupad presentation av det historiska och sociala sammanhang där dagboken tillkom samt av en vis- och gåtbok från gården. Ann-Catrine Edlund är arbetets huvudredaktör och har samordnat den redaktionella processen med textetablering, tolkning, kommentarer, bilder, kartor och stamtavlor. Lars-Erik Edlund har också arbetat med textetablering och tolkningar, men framför allt utarbetat ord- och sakkommentarer, medan Ulf Lundström identifierat de personer och orter som nämns.

Varje dagbokssida presenteras på ett uppslag där den radrätt återgivna transkriptionen finns på den högra sidan och tolkningen på den vänstra. Varje dagboksår inleds med en vinjett som kort sammanfattar några av de händelser som redovisas, och där återfinns också en konstabild som illustrerar något av det som berättas under året.

De dagboksskrivande systrarnas förstaspråk var Skelleftemålet. Talad rikssvenska mötte systrarna som uppläsningsspråk i mer officiella sammanhang, och under sin korta skolgång lärde de sig skriva svenska. Dagbokstexten utmärker sig av starka dialektala inslag samtidigt som det är uppenbart att skribenterna haft ambitioner att följa normen för det svenska riksspråket. Detta gör dagboken till ett intressant forskningsobjekt för skriftbruksforskare.

Dagboken uppvisar en rik variation av former av enskilda ord, men också beträffande morfemgränser och interpunktion. Vad gäller återgivning av dialektord är systrarna naturligtvis tvingade att göra självständiga val av ortografi, men detta gäller även ord ur standardspråket; för *pojkar/pojarna* återfinns sålunda 19 olika skrivformer, där stamvokalen representeras av ⟨a⟩, ⟨å⟩ och ⟨o⟩ och den följande konsonanten av ⟨-k⟩, ⟨-kk⟩, ⟨-ck⟩, ⟨-ckk⟩. Då det gäller ortnamnen återges de högfrekventa förhållandevis konsekvent, medan en namnled som *-roddet* i namn på rönjningar återges på varierande sätt: ⟨rode⟩, ⟨rodde⟩, ⟨roden⟩, ⟨rodde⟩, ⟨råde⟩, ⟨rådde⟩, ⟨råden⟩ och ⟨radder⟩.

I dagboken återfinns en stor mängd dialektord – för att ta några exempel – ⟨bäjsa⟩, ⟨bässa⟩, d.v.s. *bedsa*, i betydelsen 'tigga', även: 'fria, be om (handen)', ⟨hiske⟩, d.v.s. *hyske*, för 'avträde, »det lilla huset», ⟨storomme⟩, d.v.s. *storrummig*, i betydelsen 'utrymmeskrävande' (exempelvis om personer som tar stor plats på ett dansgolv) och ⟨qvä⟩, d.v.s. *kväd*, i betydelsen 'råmjölk som har en kådaktig (alltså trögflytande) konsistens', ett ord som ju egentligen hör samman med *kåda*.

Här möter former med initialt *br-* för äldre *wr-* i ⟨brensen⟩ för *vrensen* och ⟨bräka⟩ för *vräka* samt fornärvda diftonger i ord som ⟨gating stucke⟩ för *getingsstucken*, ⟨braid⟩ för *breda*, ⟨asretagen⟩ för *Östra tegan* och ⟨asttanola⟩ för *östnordan* ('nordostan'). Sekundära diftonger finns i några få fall, t.ex. ⟨spöj⟩ för *spy*. Itacismen (y > i) återfinns i exempelvis ⟨mira⟩ för *myra*, ⟨bin⟩ för *byn* och ⟨sinder⟩ för *synder*.

Bland andra dialektala drag finns bruk av dativ, efter prepositioner i ortnam-

nen <utta kusmarkken> 'uti Kusmark', <derra hålmom> 'på Holmen' och <järra träskkän> 'här på Träsket [d.v.s. Storkågeträsket]', liksom i fraser som <oppi tullom> 'i axändan' och <oppi stallom> 'uppe vid stallet'. Ett annat karaktéristiskt drag är användningen av prepropriell artikel framför personnamn: <en olof>, <en päll jan>, <a gammel sara> och <a mostter brit>. Dessutom återfinns pronomenet *dämm* också i subjektsställning i tredje person plural: <mamma och olof dem vor hemma>, <dem vor nicter alla ihop> och <dem jest dörn> 'de låste dörren'. I vissa fall markeras plural i verbböjningen: <vi fing tvåhunra kronon på kredet> 'vi fick tvåhundra kronor på kredit', <då ging vi> 'då gick vi' och <pappa och mamma voro der>. Man finner dessutom vissa verb med stark böjning: <han las en bön> och <vofvi uttajväfven> 'vävde vi ut tesväven' (alltså: väv tillverkad av »upprepad» gammal väv blandad med ny ull). Verbet *fara* + ren infinitiv i betydelsen 'ge sig i kast med, börja' förekommer frekvent: <for de ränggen> 'började det regna', <for de snoga> 'började det snöa' och <for dem snör sten> 'började de slänga sten'.

Personnamnen uppvisar en rik variation i dagboken, vilket speglar bruket i dialekten. Av de hundratals inofficiella namn som systrarna använder finns bl.a. <gammel iakob> (*Gammel-Jakob*) och <skråmmen> (*Skråmmen*), det senare möjligen bildat till bynamnet *Skråmträsk*. De inofficiella personnamnen är ofta bildade till faderns dopnamn (<adams osker>; *Adams Oskar*), men i ett enda fall är namnet bildat till moderns namn: (<lenastina necke>; *Lena-Stinas Nicke*). Det finns ett flertal namn på kvinnor, bildade till makens förnamn, som <ärrik fredrikka> (*Eriks Fredrika*), dessutom en del namn bildade i anslutning till ortnamn, som <bastulijani> (*Bastulid-Johan*) och <stran alma> (*Strand-Alma*).

Dagboken är som synes en riktig guldgruva för den som är intresserad av de dialektala och folkkulturella förhållandena i äldre tid, och man får även inblickar i en del uttals- och böjningsförhållanden som numera är försvunna i Skelleftemålet.

Vi ska i det följande vända blicken mot området språkkontakt, till vilket man kan föra några nyligen utkomna arbeten av intresse för vår krönika. I det senaste numret av *Maal og Minne* diskuterar Oliver Blomqvist senmedeltidens kontakt mellan skandinaviska och lågtyska varieteter i en artikel med titeln »Kodväxling och interferens: lågtyska inslag i svenska 1500-talsbrev». På senare tid har forskningen präglats av konsensus kring att det i dessa medeltida möten tillämpades så kallad semikommunikation (se Elmevik & Jahr 2012); termen myntades av Einar Haugen (1966) för att beskriva interskandinavisk kommunikation. Man har tänkt sig att den medeltida lågtyskan och de medeltida skandinaviska språken har legat varandra så pass nära att talarna inte behövt byta språk för att göra sig förstådda, även om ackommodation förstås förekommit för att underlätta för mottagaren (precis som i interskandinaviska sammanhang idag). Blomqvist framhåller emellertid att den rent kommunikativa dimensionen inte är den enda som behöver beaktas, d.v.s. skiftningar som följer av den tvåspråkiga kontexten måste inte förstås som en effekt av sändarens försök att underlätta förståelsen för mottagaren. Dessutom visar han att den

avsaknad av kodväxling mellan skandinaviska och lågtyska i det historiska materialet som den tidigare forskningen ofta lyft fram för att stödja idén om semikommunikation faktiskt inte längre föreligger när senare material studeras.

Blomqvist undersöker brev från privat korrespondens under det tidiga 1500-talet. I ett fall är det en tysk handelsman i Stralsund (Lorber) som skriver till sin svenska handelspartner i Åbo, och i ett annat är det en svensk Nådendalsborgare (Pederson) som skriver till sin gode vän, en lokal klosterbroder. Blomqvist ådagalägger att både Lorber och Pederson visar tecken på aktiv tvåspråkighet, fast på olika sätt. Lorbers brev är i allt väsentligt enspråkiga. Han skriver på danska (med sporadiska svenska inslag), men han har, framhåller Blomqvist, uppenbarligen haft tyska som sitt förstaspråk. Detta förstaspråk lyser igenom i ortografin, i ordvalen och i någon mån även i morfologin och syntaxen. Exempelvis använder han ibland den danska prepositionen *til* i samband med stadsnamn på ett sätt som tydligt indikerar att det är en lågtysk konstruktion som fått bilda mönster (*stadenn til Rostok*, d.v.s. 'staden Rostock'). Peder-sens brev uppvisar i stället regelrätt kodväxling mellan svenska och lågtyska. Ibland håller han i sär dem tydligt, men ibland byter han språk inom en och samma mening: *kere herre hurw the fatige hudwilde menniske spreke wan iwer erwerdighet seggens dat gy sullen nymmermer hir wedder komen*, d.v.s. '(på svenska:) käre herre, hur de fattiga förvirrade människorna (på tyska:) talar om Ers värdighet och säger att ni aldrig ska komma hit åter'. Dessa tvåra språkliga kast har, menar Blomqvist, rimligen haft ett helt annat syfte än att underlätta kommunikationen.

Att de två brevsamlingarna är sena (de är alltså från 1500-talet) är ingen slump, framhåller han vidare. Det är snarast förväntat att perioden av kontakt mellan lågtyska och skandinaviska ska frambringa tvåspråkiga individer i allt högre grad ju längre medeltiden lider; just en sådan utveckling skisseras faktiskt redan av Kurt Braunnmüller (2002). Blomqvist noterar avslutningsvis att de resultat han nu presenterar ger oss skäl att återvända till Lena Moberg (1989). Hennes tes om aktiv tvåspråkighet med lågtyska och svenska i det sena 1400-talets Stockholm kritiserades under 1990-talet och framåt av förespråkarna för idén om lågtysk-skandinavisk semikommunikation (se t.ex. Jahr 1995). Genom Blomqvists bidrag får hon nu viss upprättelse.

I det senaste numret av *Folkmålsstudier* medverkar Hans-Olav Enger med en artikel som också handlar om språkkontakt, nämligen samisk-skandinavisk, och som har den frågande titeln »Samisk påverkning på skandinavisk grammatikk?». Traditionellt har man inte räknat med någon samisk påverkan alls, utan Engers fråga ansluter istället till en mer sentida debatt om samisk-skandinavisk kontakt som Kusmenko satte igång med sin avhandling från 2008. I avhandlingen driver Kusmenko tesen att en rad strukturella drag som de skandinaviska språken utvecklat historiskt har tillkommit som en följd av kontakt med samiska, exempelvis suffigerad bestämd artikel och morfologisk passiv. Det är emellertid, framhåller Enger, svårt att förstå hur morfologiska mönster av detta slag kan ha blivit kopierade när knappt några samiska lånord

kommit in. Det går nämligen att fastställa en så kallad lånbarhetsskala som verkar gälla vid all typ av språkkontakt: ett tydligt mönster är att ordförrådet påverkas innan grammatiken gör det. Varför det finns så få samiska lånord i de nordiska språken om nu grammatiken, t.ex. bestämdhetsböjningen, verkligen har påverkats blir då svårbegripligt. Bull (2017) har visserligen kunnat visa att det finns rätt gott om samiska lånord i de nordnorska dialekterna. Men denna samiska import är, menar Enger, egentligen inte relevant i sammanhanget. Kusmenko framhåller faktiskt själv (2008 s. 401) att det viktigaste kontaktområdet vid tiden för den strukturella påverkan han föreslår måste ha varit ett område i mitten av Skandinavien, ungefär i höjd med Trøndelagen i Norge. Och här, understryker Enger, uppvisar de nordiska dialekterna inte alls det samiskinspirerade ordförråd som föreligger längst upp i norr.

Även om det alltså inte går att ge Kusmenko rätt när det gäller grammatisk påverkan från samiska till nordiska, är det ändå, framhåller Enger, värdefullt att man nu tack vare Kusmenko på allvar börjat diskutera och i någon mån omvärdera samisk-skandinavisk kontakt i äldre tid. Enger är helt enig med både Kusmenko och Bull i att vi inte utan vidare kan anta att prestigeförhållandena mellan språken var desamma på vikingatiden som de var under 1800-talet. Enger lyfter här fram Kusmenkos argument att det norröna mansnamnet *Finn* knappast hade fått sådan spridning och inte minst givits till så framstående personer (som t.ex. Finn Arnesson i Olof den heliges saga) om den grupp som man kallade *finnar* (dit också samer fördes) hade låg status.

Delvis till språkkontaktens område får vi också föra en artikel i senaste årgången av *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Det är Caspar Jordan (2023) som bidragit med en längre artikel om gutnisk verbböjning med titeln »Strong and weak in the history of the Gutnish verb system». Precis som de germanska språken i allmänhet kan gutniskan böja verb antingen svagt (med dentalsuffix) eller starkt (med stamvokalväxling). Emellertid har, visar Jordan, styrkeförhållandet mellan de två sätten att böja förändrats avsevärt sedan början av 1800-talet: den svaga böjningen breder ut sig på bekostnad av den starka. I sin undersökning utgår Jordan från förhållandena i forngutniskan, närmare bestämt från 131 verb, varav 70 böjs starkt och 61 svagt. Dessa följer han sedan, så att säga, framåt i tiden. I praktiken blir det mest en jämförelse mellan forngutniska och det Jordan kallar *modern gutniska*. Modern gutniska delas upp i klassisk modern gutniska, som omfattar sådan gutnisk dialekt som samlades in från senare delen av 1800-talet till början av 1900-talet, och samtida modern gutniska, som representeras av eliciterat material från sex nu levande talare från olika delar av huvudön. Fårömålet undersöks inte alls, eftersom de förändringar Jordan intresserar sig för inte har ägt rum där. Källorna från perioden mellan medeltiden och senare delen av 1800-talet, som Jordan kallar *medelgutniska*, är få och sinsemellan olika: dels rör det sig om några bröllopsdikter från 1700-talet, dels om språkbeskrivningar från 1700-talet och det tidiga 1800-talet.

Skillnaden mellan forngutniska och klassisk modern gutniska i hur de 131 olika verben böjs är påfallande. Av de 70 ursprungligen starka verben har hela

62 utvecklat svaga alternativformer. I de flesta fall lever den starka formen kvar i någon mån (49 fall), men ibland är den svaga formen allena rådande (13 fall). De 61 ursprungligen svaga verben har i nästan alla fall förblivit svaga; i blott två fall har det tillkommit en stark böjningsvariant. Den samling nutida data som Jordan själv samlat in bekräftar i allt väsentligt att den svaga böjningen tränger ut den starka, dock utan att den starka helt försvinner. De blandade paradigm som Jordan noterat i klassisk modern gutniska tycks alltså ha levt kvar fram till idag. Det medelgutniska materialet är för litet för att kunna ingå i undersökningen av de 131 verben. Det bidrar ändå med en fingervisning om när den svaga böjningen började ta sig in i de starka paradigmerna: de första svaga formerna av det slaget kommer från Almqvist (1840), vilket Jordan tar till intäkt för att förändringen kom igång i början av 1800-talet.

Gutniskan hade vid det laget genomgått en rad ljudförändringar som, enligt Jordan, kan ha banat väg för förändringen av verbböjningen. Exempelvis tappar gutniskan (likt många uppsvenska dialekter) ordfinalt *-t* efter vokal, och de ursprungliga ändelsevokalerna *i* och *a* har i många fall övergått till *e* (som i danskan). Sammantaget får dessa förändringar till effekt att ändelsen i supinumformer av starka verb (ursprungligen på *-it*) och av svaga verb från första konjugationen (ursprungligen på *-at*) blir densamma, nämligen *-e*. Härmed förlorar, framhåller Jordan, en lång rad supinumformer sin förmåga att peka ut verbet ifråga som starkt eller svagt, vilket bäddar för en upplösning av det äldre systemet.

Emellertid kan de språkinterna förändringarna inte på egen hand förklara förskjutningen till den svaga böjningens fördel. Att den svaga böjningen snabbt vann mark under 1800-talet hänför han istället till språkkontakt: dels mellan inhemska gutar och inflyttade smålänningar, dels mellan alla dialektaltalare på ön och standardsvenskan, som med folkskolans inträde 1842 blev än mer närvarande i människors liv. De invandrade smålänningarna hade med sig ett böjningssystem som uppvisar flera tydliga paralleller med den blandade böjning som alltså möter i modern gutniska. De två folkmålen drog så att säga åt samma håll, och de stod därmed också båda i tydlig kontrast till den mer formella standardsvenskan, där de traditionellt starka verben hade förblivit starka. Den utökade användningen av svag böjning kan då, menar Jordan, ses som ett slags överanvändning av det man uppfattat som utmärkande för all slags vardagsspråk (gutniska såväl som småländska) men noterat som frånvarande i överhetens språk (d.v.s. standardsvenska). Intressant nog tycks pendeln vara på väg att svänga än en gång: Jordan noterar att den standardsvenska som oftast talas på Gotland nu för tiden faktiskt tenderar att överanvända stark böjning (t.ex. *ret* för *ritade* och *töt* för *tutade*), kanske för att distansera sig från den traditionella dialektens många svaga former.

Ett par arbeten av rent språkstrukturell art är av stort intresse för krönikan. Alex Speed Jensen (2022) undersöker i en lång artikel i *Danske talesprog* 22 en rad sinsemellan nära sammanhängande morfologiska utvecklingar av genitivformer i bornholmskan. Det rör sig om utvecklingar av genitivändelserna

hos substantiv som kan ses som resultatet av en klitisering av genitiv-*s*. I traditionell bornholmska avviker genitivändelsen hos substantiv från motsvarande grundform inte bara på så vis att genitiven ändas på -*s*. Bl.a. uppträder den postpositiva bestämda artikeln med *e*-vokal och utan palatalisering av *n*; den bestämda formen av *arm* m. lyder således i grundform *armijn*, i genitiv däremot *armens*. Den obestämda singularformen av svaga maskuliner, som i grundform slutar på -*a*, slutar i genitiv på -*es*: *tima* : gen. *times*. Motsvarande mönster finns hos pluralformer på -*a*, som i genitiv således ändas på -*es*: *arma* : gen. *armes*. I yngre bornholmska har genitivformerna kommit att likna motsvarande grundformer mer: *armijn* : gen. *armijns*; *tima* : gen. *timas*; *arma* : gen. *armas*. Det rör sig således om en rad i grunden fonologiska skillnader mellan grundform och genitiv som ger vika för ett morfologiskt utjämningstryck.

Alex Speed Kjeldsen följer utvecklingen i en rad olika källmaterial, bl.a. förefintliga beskrivningar av traditionell bornholmska (Wimmer & Thomsen 1908) och senare varianter av dialekten (bl.a. Møller 1918); böjningsupplysningar i de ordlistor och annat som ingår i den s.k. metaordboken Bornholmsk Ordbog; en bornholmsk talspråkskorpus bestående av inspelade dialektintervjuer med 27 informanter födda mellan 1875 och 1931; och ett acceptabilitetstest utfört i samband med arbetet med artikeln där 17 bornholmare födda 1934–1961 fått bedöma aktuella genitivformer som a) felaktig, b) den form de själva använder eller c) acceptabel men inte den form de själva använder.

Resultatet är tydligt: i samtliga kategorier och i samtliga källmaterial framträder ett och samma mönster, nämligen att en *e*-vokal i genitivändelsen ersätts av grundformens ändelsevokalism (och i fråga om -*ens* > -*ijns* att grundformens palataliserade *n* överförs till genitivformen). Speed Kjeldsen konstaterar (s. 25) att »den mest oplagte forklaring på dette fænomen er, at ændringerne er en direkte konsekvens af genitivmarkørens overgang til en ren klitik».

Om komparativ germansk syntax handlar ett meddelande i *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2022 med titeln »Jiddisch – den felande länken i germansk ordföljdshistoria». Här presenterar Erik Petzell (2023) en germansk ordföljdstypologi där jiddisch intar en särställning. Han visar att jiddisch som enda nu levande germansk varietet varken är ett VO-språk (Verb–Objekt-ordföljd) eller ett OV-språk (Objekt–Verb) utan ett så kallat T3-språk, d.v.s. en tredje typ. Det innebär att det i jiddisch förutom både OV-ordföljd (*Maks hot Rifken dos bukh gegebn*) och VO-ordföljd (*Maks hot gegebn Rifken dos bukh*) också förekommer en kombination av de två, nämligen OVO-ordföljd (*Maks hot Rifken gegebn dos bukh*). Alla andra samtida germanska språk tillåter antingen bara VO (som i svenskans *Max har gett Rebecka boken*) eller bara OV (som i tyskans *Max hat Rebecka das Buch gegeben*).

Tidigare forskning har ofta utgått ifrån att renodlade VO- eller OV-system är det omarkerade i germanska språk, och att jiddisch följaktligen intar ett slags märklig mellanställning. Petzell är av en annan uppfattning: han utgår från Haiders (2014) förslag att den tredje typ (T3) som jiddisch representerar i själva verket är den ursprungliga inom den germanska familjen, och att de

rigida VO- och OV-system vi möter i de moderna språken är relativa nymodigheter. Petzell visar exempelvis att OVO-mönster, som annars är utmärkande för T3-språk, faktiskt kunde förekomma ännu i äldre nysvenska; vid den tiden måste man dock, menar Petzell, analysera OVO-ordföljden som ett specialfall inom ramen för en VO-grammatik. I T3-språket jiddisch är däremot variationerna av de satsavslutande sekvenserna av objekt och verb så att säga inbyggda i systemet. Ingen ordföljd är egentligen mer grammatisk än någon annan, även om olika mönster i praktiken har kommit att föredras i de olika miljöer som jiddisch har talats.

Petzell efterlyser avslutningsvis en studie av svensk jiddisch, närmare bestämt en utredning av huruvida jiddischtalande i Sverige – i linje med vad som alltså borde vara fullt möjligt – har anpassat sina syntaktiska preferenser efter majoritetsspråket svenska.

En annan artikel i förra årgången av denna tidskrift behandlar samisk språkstruktur och språkgeografi. Det gäller Lars-Gunnar Larssons (2023) artikel »Umesamiska – forskningshistorik, substantivböjning och sydgräns», som presenterar ett antal frågeställningar som berör umesamiskan. Umesamiskan är det näst sydligaste av de samiska språken; i nordväst gränsar det umesamiska språkområdet till arjeplogsamiskan (pitesamiskan), i nordost till lulesamiskan, och i söder möter det sydsamiska området. Numera är umesamiskan i det närmaste utdöd, men ett arbete att revitalisera språket pågår, varför det är viktigt med goda kunskaper om språket. Umesamiska språkformer låg dessutom till grund för de tidiga samiska skriftspråken i Sverige.

Då det gäller forskningshistoriken tecknas den från 1600-tal och framåt, och en del viktiga källskrifter redovisas, bland annat Per Fjellströms arbeten och *Lexicon Lapponicum* (Ihre et al. 1780). Doroteaprästen J. A. Nenséns uppteckningar på samiska – numera tillgängliga tack vare ett infrastrukturprojekt – nämns och karakteriseras med att materialet inte kan ses »som någon systematisk dokumentation av samiskt språk» (s. 74). Detta är riktigt, men trots det förtjänar Nenséns uppteckningar att uppmärksammas mer än vad som tidigare gjorts. K. B. Wiklunds och hans elevers insatser lyfts också fram, såsom Nils Moosbergs och Axel Callebergs. Dessutom diskuteras de insatser som gjorts av Eliel Lagercrantz, Wolfgang Schlachter och Trygve Sköld. Det finns uppenbarligen omfattande umesamiska samlingar vid arkiven, vilka tillkommit inom fenno-ugristikens starka tradition av att »hellre bedriva forskning i fält än i arkiv» (s. 80); det ansågs nämligen viktigt att dokumentera språken innan det var för sent. Ett par senare studier lyfts också fram. I Larssons egen studie av umesamiskan (2012) presenteras ett förslag till metod att basera »ett språks indelning i dialekter enbart på lexikaliska skillnader» (s. 81) – man erinrar sig här diskussionen om ordgeografins ställning inom nordistisk forskning.

Umesamiskans sydgräns är ett annat tema i artikeln. Morfologin och umesamiskans sydgräns diskuteras bl.a. utifrån tre kasusformer, och slutsatsen blir: »[g]ränsen följer inte Umeälven utan vattendelaren söder om älven där den gamla sockengränsen mellan Vilhelmina och Tärna gick» (s. 89). Detta

överensstämmer med det som Larsson (2012) och Rydving (2013) – i det senare fallet med dialektometrisk metod – kommit fram till. Frågan om var gränsen mellan umesamiska och sydsamiska går har inte minst idag fått ökad aktualitet då det gäller val av ortografi för enskilda minoritetsspråkiga ortnamn, exempelvis, för *Lycksele*, antingen umesamiska *Likssjuo* eller sydsamiska *Liksjo* (jfr Edlund 2017).

Folklingvistik, folkdialektologi eller perceptuell dialektologi är ett ämnesområde som kommit att ta en mera framskjuten plats i den nordiska språkvetenskapen på senare år, där Haapamäki & Wikner 2015 och Teinler 2016 utgör viktiga bidrag på svenskt område. Vi ska ta upp en artikel som kombinerar folkdialektologi och dialektgeografi publicerad i tidskriften *Journal of Linguistic Geography* (10: 2). Den rör Amerikaengelska förhållanden men torde vara av metodologiskt intresse även i ett nordiskt sammanhang.

I artikeln »Crossing the line: Effect of border representation in perceptual dialectology» undersöker Erica J. Benson och Anneli Williams (2022) hur olika representationer av politiska gränser – i detta fall mellan delstater i USA – påverkar hur informanter ritar ut dialektgeografiska gränser på en karta i en s.k. »draw-a-map task». Specifikt undersöks informanternas olika beteende vid heldragna, tjocka statsgränser resp. streckade, fina dito på en karta över delstaterna Minnesota, Wisconsin, Michigan, Iowa, Illinois och Indiana. Informanterna ombads ringa in områden där folk talar på ett visst sätt och ange vad de kallar resp. sätt att tala samt om möjligt ge något exempel på hur det skiljer sig från andra sätt att tala. Benson och Williams ställer (s. 69) hypotesen att informanter som får utgå ifrån en karta med streckade, fina statsgränser i större utsträckning än informanter som får utgå ifrån en karta med heldragna, tjocka statsgränser kommer att rita dialektområden som skär statsgränserna och således breder ut sig över flera stater.

Två olika informantgrupper undersöktes. Informantgrupp 1 bestod (efter bortfall) av 174 studenter på grund- och avancerad nivå i »human geography» vid ett universitet i området. Åldersspannet i gruppen var 19–32 och genomsnittsåldern 20,1 år. Informantgrupp 2 bestod (efter bortfall) av 109 deltagare i en kurs på avancerad nivå i sociolingvistik. Åldersspannet i denna grupp var 18–77 och genomsnittsåldern 32,8 år. Samtliga informanter i båda grupperna var födda i Wisconsin eller Minnesota och hade bott i resp. stat under tre fjärdedelar av sina liv.

Benson och Williams finner att informanterna i informantgrupp 1 i större utsträckning ritar dialektområden som sträcker sig över flera delstater om de fått rita på en karta med streckade, fina delstatsgränser än om de fått rita på en karta med heldragna, tjocka sådana. 50 % av de informanter som ritade på kartor med heldragna delstatsgränser ritade flerstatsområden; motsvarande siffra för de informanter som ritade på kartor med streckade delstatsgränser blev 69,3 %. Data från denna informantgrupp tycks alltså bekräfta hypotesen. I informantgrupp 2 tycks delstatsgränsernas utformning däremot inte

påverka informanternas benägenhet att rita dialektområden som skär delstatsgränserna.

Författarna spekulerar i om denna skillnad mellan informantgrupper kan bero på de olika åldersspannen och genomsnittsåldrarna i grupperna; som nämnts ovan består informantgrupp 1 av unga människor i åldrarna 18 till 32 medan informantgrupp 2 är betydligt mer sammansatt med ett åldersspann mellan 18 och 77 år. Kanske är det så, menar Benson och Williams, att den större genomsnittliga livserfarenheten hos informanterna i grupp 2 medför att dessa informanter i större utsträckning än de yngre i grupp 1 är öppna för eller medvetna om att dialektgränser inte behöver följa politiska gränser. När de tittar närmare på saken visar det sig dock att enbart ålder inte tycks vara avgörande (s. 74). Här hade en tydligare koppling kunnat göras mellan informantgruppernas olika beteende och det faktum att grupp 1 består av geografistudenter och grupp 2 av deltagare i en kurs i sociolingvistik; det tycks rimligt att anta att den genomsnittliga kunskapen om språklig variation i rummet är bättre i grupp 2 än i grupp 1 beroende på just ämnet för deras studier snarare än t.ex. deras ålder.

Vi vänder så vår uppmärksamhet mot ett par artiklar och en monografi med sociolingvistisk inriktning av lite olika slag. Jessica Rosenberg medverkar i *Folkmålsstudier* 61 med en studie om vilken betydelse olika digitala kommunikationskanaler har för utlandsfinlandssvenskar. Rubriken är »Digitalt medierade kommunikationspraktiker hos finlandssvenskar i schweizisk diaspora». För många människor som flyttat till ett annat land erbjuder digitala kommunikationskanaler möjligheter att upprätthålla språk, kultur och sociala kontakter med hemlandet. Rosenberg har genomfört en studie där hon undersöker två utlandsfinlandssvenskars digitala kommunikationspraktiker i Schweiz. Syftet med studien är att få en djupare förståelse av deras digitala kommunikationspraktiker i sina kontakter med Finland och hur svenska språket används i dessa. Materialet består av intervjuer och av informanternas egna anteckningar och mediedagböcker. Studien visar att digitala kommunikationskanaler är betydelsefulla för de båda informanterna, deras relation till Finland och användningen av svenska, oavsett antal kontakter eller var dessa befann sig geografiskt.

Rosenberg utgår från en teori som kallas *polymedia* och som innebär att användarna gör aktiva val mellan olika mediekkanaler utifrån vad som bäst motsvarar behovet, budskapet och den sociala relationen. I hennes studie växlar en och samma informant mellan WhatsApp, Facebook, Messenger, Teams, Skype och Outlook. Resultaten redovisar hon i s.k. mediagram. De olika kontakterna och deras geografiska läge är kopplade till och arrangerade runt informanten via den kommunikationskanal de använder.

Rosenbergs studie visar att digitala kommunikationskanaler erbjuder goda möjligheter för utlandsfinlandssvenskar att upprätthålla svenskan i diasporan samt att bibehålla kontakten med sitt hemland över tid och rum.

Ett annat bidrag i samma nummer av *Folkmålsstudier* är Paulina Nyman-Koskinens artikel »Språkuppfattningar och röster i österbottniska flerspråkiga

elevers stiliserade tal». I en kvalitativ studie undersöks hur några flerspråkiga österbottniska nioåringar stiliserar sitt tal i sin interaktion med varandra och vad denna stilisering ger uttryck för. Syftet med studien är att analysera vilka språkuppfattningar barnen förmedlar genom stilisering, såväl explicit som implicit.

Med *stilisering* menar Nyman-Koskinen att man använder ett språk, en dialekt eller en stil på ett markerat och ofta överdrivet sätt som avviker från hur man vanligen förväntas uttrycka sig i en viss kontext. Det stiliserade talet kan avvika genom avsiktlig felaktig grammatik, skratt eller överdriven prosodi. Studien visade att barnen stiliserade finlandssvenska och sverige-svenska, men aldrig dialekt. Orsaken till att barnen inte stiliserade dialekt förklarar Nyman-Koskinen med att dialekten är en så naturlig del i barnens språkrepertoar att den därför utelämnades i stiliseringen.

Studien visar att flerspråkighet i den finlandssvenska skolan är ett komplext fenomen, och att svenska inte per automatik innebär standardsvenska, utan även kan innebära dialekt. Författaren konstaterar att eleverna i hennes studie uppfattar dialekt och finska som de naturliga umgängesspråken medan standardsvenska får status som skolspråk.

En slutrapport för forskningsprogrammet Interaktion och variation i pluricentriska språk (IVIP) utkom 2021 i Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfonds (RJ) skriftserie under titeln *Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska*. Forskningsprogrammet finansierades under åren 2013–2020 av RJ och leddes av språkforskare från forskningsenheter i både Sverige och Finland: Catrin Norrby (Stockholms universitet), Jan Lindström (Helsingfors universitet), Jenny Nilsson (Institutet för språk och folkminnen i Göteborg) och Camilla Wide (Åbo universitet). Ett flertal forskare och forskningsassistenter från bägge länderna medverkade i projektet som har resulterat i drygt trettio publikationer.

I slutrapporten presenteras sammanfattningsvis forskningsprogrammet, de teoretiska och metodiska utgångspunkterna, men också de medverkande i IVIP och de viktigaste resultaten på ett populärvetenskapligt sätt. De olika villkoren för svenskan i Sverige och Finland belyses; svenskan i Finland beskrivs träffande under rubriken »Finlandssvenska – ett nationellt språk och många olika dialekter», medan svenskan i Sverige är huvudspråk i landet. Termen *pluricentriska språk*, »språk som har mer än ett nationellt centrum» (s. 17), diskuteras i en kort internationell jämförelse och aspekter som språkets symboliska värde lyfts fram. Slutrapporten på 162 sidor innefattar bilagor och litteraturlistor och är uppdelad i tre delar: »Utgångspunkter», »Resultat» och »Samtalen i sitt sammanhang».

Resultaten bygger på ett omfattande empiriskt material på 1 300 samtal inspelade på 18 orter i Sverige och Finland. I dessa samtal har pragmatiska och interaktionella skillnader mellan svenskan i de båda länderna studerats. Fokus har legat på servicesamtal, handledningssamtal inom universitetsmiljö och läkar–patientsamtal. Bland resultaten belyses skillnader mellan finlands-

svenska och sverigesvenska i fråga om hälsningsfraser, öppningsrutiner i telefonsamtal, tilltalspraktiker, hur samtal avslutas, hur värderingar uttrycks samt råd vid handledning och instruktioner i vårdssamtal. Inom forskningsprogrammet har också icke-verbal kommunikation och gester undersökts, och rapporten innehåller rikligt med utdrag ur samtalen och också illustrerande klipp ur videoinspelningar.

Avslutningsvis konstateras att forskarna genom sina studier synliggjort en viss nationell variation och interaktionella mönster i hur sverigesvenskar och finlandssvenskar uttrycker sig i olika sammanhang. Trots de pragmatiska skillnaderna som har belagts i IVIP-studierna finns ändå mycket gemensamt i både verbala och icke-verbala handlingar. Det kan när det gäller nyanser i de kulturella koderna ske små kulturkrockar i kommunikationen mellan sverigesvenskar och finlandssvenskar. Vanligen löper ändå kommunikationen smidigt i hela det svenska språkområdet.

Maal og Minne 2022 är ett temanummer om de s.k. Språksamlingane som 2016 överfördes från Oslo universitet till Universitetet i Bergen. Syftet är att visa vilken resurs samlingarna utgör, både inom språkforskningen och inom annan forskning. Peder Gammeltoft är chef för Språksamlingane och Randi Neteland är chef för Fagrådet for Språksamlingane. Tillsammans presenterar de Språksamlingane i artikeln »Språksamlingane – ein mangfaldig forskingsresurs». De upplyser om att samlingarna innehåller digitala och fysiska resurser knutna till fem olika områden: lexikografi, ortnamn, terminologi, norska dialekter och fornnordiska texter. Samlingarna byggdes upp i början av 1900-talet och överfördes från Universitetet i Oslo till Universitetet i Bergen år 2016.

Syftet med samlingarna är att de ska vara användbara för såväl forskare som studenter och allmänhet. Ett arbete pågår med att uppgradera och modernisera samlingarna för att de ska möta moderna krav på digital synlighet och öppenhet. Ett specifikt mål är att skapa en sökbar och användarvänlig databas för dialektmaterial.

I samma temanummer beskriver Johan Myking arbetet bakom flytten av Språksamlingane under rubriken »Frå 'språksamlingane' til Språksamlingane – prosessen og vurderingane». Myking redogör för hur det gick till när Universitetet i Bergen övertog ansvaret för språksamlingarna och hur flytten av samlingarna ledde till att Universitetet i Bergen fick nya vetenskapliga uppgifter i och med att de nationella språksamlingarna erkändes som den nationella ordboksmiljön i Norge. Universitetet påtalade att ordboksarbete och utveckling av språklig infrastruktur var viktiga uppgifter för ett universitet, vilket resulterade i en lexikografisk forskargrupp som numera är ansvarig för *Bokmålsordboka*, *Nynorskordboka* och *Norsk Ordbok*.

Slutligen ger Randi Neteland exempel på hur Språksamlingane kan användas inom dialektforskningen. I artikeln »Med heimstaddialekten i bagasjen?» behandlar hon frågan huruvida dialektbakgrunden hos inflyttare har en direkt påverkan på utvecklingen av en ny dialekt i en stad. Studien använder Narvik som ett exempel. Narvik upplevde en snabb ökning i befolkningen omkring

sekelskiftet 1900 då folkmängden mer än tiofaldigades på två år, huvudsakligen på grund av bygget av Ofotbanen.

Neteland kombinerar data från folkräkningen år 1900 med språkdata från den s.k. målføresynopsisen. Målføresynopsisen är en översikt över dialektdrag från hela Norge. Den ger information om fonologi, morfologi och ett antal syntaktiska konstruktioner. Målføresynopsisen är en källa till information både om hela grammatiska system i en enskild dialekt och om distributionen av de språkdrag som varierar i norska.

Neteland diskuterar hur sociala och lingvistiska faktorer påverkar vilka språkdrag som används i den nya dialekten som växer fram. Tidigare studier om talspråket i industristäder har kommit till slutsatsen att de inflyttades dialekt har haft stor betydelse för den nya dialekten som bildats, men Neteland visar i sin studie att de inflyttades dialekt inte haft särskilt stor påverkan på den dialekt som växte fram. Hon hävdar att normen att hålla fast vid sin dialekt är förhållandevis ny i det norska språksamhället. Den konkurrerar med en äldre social norm där det var viktigt att anpassa sig till andra genom att normalisera sin dialekt och prata mer standardnära.

Vi ska även ta upp ett dialektlexikografiskt verk. Redan 2021 utkom Lars-Gunnar Anderssons *Göteborgslexikon*, och det är nu hög tid att den tas upp i litteraturkrönikan. Det finns endast en renodlad ordbok för göteborgskan utgiven tidigare, *Kals Odbok* från 1968 av Sven Schånberg, så det blir naturligt att här jämföra Anderssons bok med Schånbergs. *Kals Odbok* är närmast att betrakta som ett slags lexikografiskt kåseri, där uppslagsorden visserligen kommer i bokstavsordning (som i en ordbok) men där de snarast fungerar som ett slags textstödjande nyckelord i marginalen. Något av den kåserande tonen finns också i *Göteborgslexikon* och den är också (likt Schånbergs ordbok) rikt illustrerad, nämligen av Gustaf Ruberg. Den som är van vid Schånbergs ordbok känner på många sätt igen sig i Anderssons lexikon. Emellertid ska det betonas att språkforskaren Andersson oftare (och mer övertygande) än amatören Schånberg levererar etymologier och språkvetenskapliga utvecklingar, vilket förstås inte är så konstigt. Anderssons lexikon är också mer omfattande: Andersson tar upp närmare 1 000 ord och uttryck, Schånberg 600. Mycket av det som fanns i Schånbergs bok återkommer hos Andersson, men vi får hos Andersson alltså ofta den fackmannamässiga fördjupning som Schånberg många gånger styr undan ifrån. Men det finns förstås också en rad göteborgska ord som tillkommit med Anderssons lexikon. I en del fall beror det kanske på att han varit mer systematisk, i andra på att orden helt enkelt har inlemmats i målet för sent för att Schånberg (född 1910; Andersson är född 1949) ska ha känt till dem. Av det slaget är t.ex. *bôdi* 'hygglig, bussig'.

Någon lexikal spegling av det samtida Göteborg är *Göteborgslexikon* inte, och det gör den heller inte anspråk på att vara. Den är skriven av en göteborgsk 1940-talist, vilket innebär att exempelvis en göteborgsk 1970-talist inte alltid känner igen sig. Hur mycket de göteborgska 2020-talisterna kommer att känna igen sig återstår väl att se, men Andersson antyder att det nog inte är särskilt

mycket. På så sätt kan man betrakta lexikonet som ett slags bokslut för den traditionella göteborgskan, den som föddes i det sena 1800-talets arbetarkvarter (se Andersson 2006) och etablerades som stadsmål under första halvan av 1900-talet. Senare under seklet spred sig målet, och i takt med spridningen tunnades det också ut. Idag talar man snarast ett slags regional standard med Göteborgsprägel i ett område som är mycket större än staden, från Kungsbacka i söder till Stenungssund i norr (om den regionala spridningen av göteborgskan, se Grönberg 2004, Svahn & Nilsson 2014). I denna tunnare göteborgska finner man således bara en bråkdel av det lexikala stoff som *Göteborgslexikon* tar upp.

Lokalt utgivna böcker om lokala svenska dialekter har under årens lopp utkommit i jämn ström. Ett nyttillskott i denna genre, *Ekshäradsdialekten – ol å uttryck, historier* utkom 2022 i sin andra upplaga. Boken är sammanställd av Monika Nilsson, Caisa Åsemark, Helena Nilsson och Lennart Nilsson i samarbete med ett sjuttiotial andra personer, som har delat med sig sina ord och uttryck, historier och berättelser på Ekshäradsdialekt. Dessa har framtagits helt digitalt inom en dialektgrupp av ekshäringar som tillsammans diskuterat och samlat materialet. Det handlar dels om ekshäringar som bor kvar på orten, dels sådana som bosatt sig »ute i världen». Gemensamt för dem alla är att de önskar »ta till vara kunskapen om dialekten, när det fortfarande lever människor som hört den talas och som använt den som sitt modersmål jämsides med svenska» (s. 61).

Ekshäradsdialekten innefattar en ordlista med drygt 1 800 dialektala ord och uttryck med översättning till svenska: från *aan* 'and' till *öörj* 'gnälla jämrigt' och *ôörk* 'orkade'. Många av orden, särtrycken (som de kallas) och historierna handlar om gamla tider, men boken avslutas med några nya betraktelser under rubrikerna »Pandemin hösten 2020» och »Nya avtryck i historien 2021». En del av texterna bygger på jämförelser mellan liv och leverne i trakten i äldre tid och nutid. Det finns till exempel historier om vad ekshäringar kunnat företa sig under olika årstider – under vinter, vår, sommar och höst förr och nu – beskrivningar av kläderna förr, bilar under olika tider samt minnen från jakt- och fiskefärder. Vi får en mångsidig inblick i dialektala ord och uttryck och livet i flera byar som Basterud, Berga, Hara, Kil, Mossberg, Solberg och Västanberg i Ekshärad i norra Värmland. Ett brett spektrum av röster ges utrymme och det verkar finnas en stark medvetenhet om att dialektala ord och uttryck kan variera i tid och rum. För en läsare som inte är förtrogen med Ekshäradsdialekt från förut kan det i vissa fall vara svårt att tolka hur orden ska uttalas, men boken verkar främst vara avsedd för dem som behärskar målet och då torde detta inte medföra några problem. Den kan i stället tjäna som en god grund för att skapa gemenskap och väcka minnen hos personer med koppling till Ekshärad.

Litteratur

Almqvist, Carl Jonas Love, 1840: *Svensk språklära*. 3. uppl., öfversedd och tillökad med samlingar öfver tio svenska landskapsdialekter. Stockholm.

- Andersson, Lars-Gunnar, 2006: Hur göteborgskan växte fram. I: *Göteborg förr och nu. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie* 31, s. 5–16.
- 2021: *Göteborgslexikon*. Stockholm.
- Benson, Erica J. & Anneli Williams, 2022: Crossing the line: Effect of border representation in perceptual dialectology. I: *Journal of Linguistic Geography* 10: 2, s. 67–75.
- Blomqvist, Oliver, 2023: Kodväxling och interferens: Lågtyska inslag i svenska 1500-talsbrev. I: *Maal og Minne* 115: 2, s. 223–256. [DOI: <https://doi.org/10.52145/mom.v115i2.2213>. Hämtad 2024-04-11.]
- Bornholmsk ordbog. [Webbadress: <https://bornholmskordbog.ku.dk/q.php?p=bo>. Hämtad 2024-07-04.]
- Braunmüller, Kurt, 2002: Semikommunikation, ackommodation och interdialektal kommunikation: tre centrala begrepp för att beskriva språksituationen under Hansa- och reformationstiden. I: S. Lagman, S. Ö. Olsson & V. Voodla (red.), *Studier i svensk språkhistoria 7. Svenska språket historia i Östersjöområdet*. Tartu. S. 39–48.
- Bull, Tove, 2017: Samisk (og eventuell finsk?) innverknad på skandinavisk. I: *Folkmålsstudier* 55, s. 9–30.
- Edlund, Ann-Catrine (huvudred.), Lars-Erik Edlund & Ulf Lundström (red.), 2022: *Kågeträskdagboken. En västerbottnisk dagbok 1891–1901 med kommentarer. 2.* (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Folklivsskildringar och bygdestudier 21:2.) Uppsala.
- Edlund, Lars-Erik, 2017: Ortnamn och identitetsprocesser. Diskussionen kring några samiska ortnamn i Västerbotten. I: *Namn och identitet. Handlingar från NORNA:s 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015*. Red. U.-P. Leino, M. Forsskåhl, G. Harling-Kranck, S. Jordan, M. Nakari & R. L. Pitkänen (red.). Uppsala. (NORNA-rapporter 94.) S. 195–230.
- Ekshäradsdialekten. Ol å uttryck, historier*. 2 uppl. Red. M. Nilsson, C. Åsemark, H. Nilsson & L. Nilsson. [Sine loco.] 2022.
- Elmevik, Lennart & Ernst H. Jahr, 2012: Twenty-five years of research on the contact between Low German and Scandinavian. I: L. Elmevik & E. H. Jahr (red.), *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages: 25 Years of Research*. Uppsala. S. 9–16.
- Enger, Hans-Olav, 2023: Samisk påverkan på skandinavisk grammatikk? I: *Folkmålsstudier* 61, s. 97–109. [Webbadress: <https://doi.org/10.55293/fms.120235>. Hämtad 2024-04-11.]
- Gammeltoft, Peder & Randi Neteland, 2022: Språksamlingane – ein mangfaldig forskningsressurs. I: *Maal og Minne* 114: 2, s. 3–14.
- Grönberg, Anna, 2004: *Ungdomar och dialekt i Alingsås*. Göteborg.
- Haapamäki, Saara & Sarah Wikner, 2015: Att undersöka lyssnares perception av regional variation. I: *Folkmålsstudier* 53, s. 35–77.
- Haider, Hubert, 2014: The VO-OV split of Germanic languages—A T3 & V2 production. I: *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis* 19 s. 57–79.
- Haugen, Einar, 1966: Semicommunication: The language gap in Scandinavia. I: *Sociological inquiry* 36: 2, s. 280–297.

- Ihre, Johan, Erik Lindahl & Johan Öhrling, 1780: *Lexicon Lapponicum, cum interpretatione vocabulorum Sveco-Latina et indice Svecano Lapponico* [...]. Holmiæ.
- Jahr, Ernst H., 1995: Nedertysk og nordisk: språksamfunn of språkkontakt i Hansatid. I: E. H. Jahr (red.), *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i seinmellomalderen*. Oslo. S. 9–28.
- Jordan, Caspar, 2023: Strong and Weak in the History of the Gutnish Verb System. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 145, s. 7–52.
- Kusmenko, Jurij, 2008: *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. (Berliner Beiträge zur Skandinavistik 10.) Berlin.
- Larsson, Lars-Gunnar, 2012: *Grenzen und Gruppierungen im Umesamischen*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 83.) Wiesbaden.
- 2023: Umesamiska – forskningshistorik, substantivböjning och sydgräns. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 145, s. 71–93.
- Moberg Lena, 1989: *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Uppsala.
- Myking, Johan, 2022: Frå “språksamlingane” til Språksamlingane – prosessen og vurderingane. I: *Maal og Minne* 114: 2, s. 15–34.
- Møller,
- Neteland, Randi, 2022: Med heimstaddialekten i bagasjen? Om korleis målføresynopsisen og folketeljeningane kan brukast i historisk sosiolingvistik. I: *Maal og Minne* 114: 2, s. 67–93.
- Norrby, Catrin, Jan Lindström, Jenny Nilsson & Camilla Wide, 2021: *Interaktion och variation i pluricentriska språk. Kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska. Rapport från ett forskningsprogram*. (RJ:s skriftserie 21.) Stockholm.
- Nyman-Koskinen, Paulina, 2023: Språkuppfattningar och röster i österbottniska flerspråkiga elevers stiliserade tal. I: *Folkmålsstudier* 61, s. 37–64.
- Petzell, Erik M., 2023: Jiddisch – den felande länken i germansk ordföljdshistoria. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 145, s. 111–119.
- Rosenberg, Jessica, 2023: Digitalt medierade kommunikationspraktiker hos finlandssvenskar i schweizisk diaspora. I: *Folkmålsstudier* 61, s. 65–96.
- Rydving, Håkan, 2013: *Words and varieties. Lexical variation in Saami*. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 269.) Helsinki.
- Schånberg, Sven, 1968: *Kals odbok: göteborgskt skaplynne i språkets spegel*. Stockholm.
- Speed Jensen, Alex, 2022: Genitivudviklinger i yngre bornholmsk – morfologiske konsekvenser af klitisering. I: *Danske Talesprog* 22, s. 1–43.
- Svahn, Margareta & Jenny Nilsson, 2014: *Dialektutjämning i Västsverige*. Göteborg.
- Teinler, Jannie, 2016: *Dialekt där den nästan inte finns. En folklingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråksnära område*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 98.) Uppsala.
- Wimmer, Ludvig F.A. & Vilhelm Thomsen 1908: *Bornholmsk Sproglære*. I: Espersen, J. C. S., *Bornholmsk ordbog*. København. S. 1–149.

Meddelanden och aktstycken

Tre samiska lånord i meänkieli

Av Olle Kejonen

Abstract

Saami loan etymologies are presented for three Meänkieli nouns featuring the foreign consonant cluster /tn/: *katnanen* : *katnas*- ‘hip bone’ (< North Saami *gátnis* : *gádnás*- ‘sacrum’), *ketnia* ‘protective spirit’ (< Lule Saami *genij* : *gednih*- ‘mythological subterranean being’), and *tutna* ‘owl’ (< North Saami *dutna* id.).

Keywords: Meänkieli, North Saami, Lule Saami, etymology, loanwords.

1. Inledning

Norrbottnen är ett flerspråkigt område där samiska, meänkieli och svenska har levt sida vid sida under lång tid. Denna språkkontakt syns kanske allra bäst i förekomsten av ett antal lånord språken emellan. I detta bidrag presenterar jag etymologier för tre samiska lån i meänkieli: *katnanen* ‘höftben’, *ketnia* ‘skyddsande’ och *tutna* ‘uggla’. Gemensamt för de tre orden är konsonantklustret /tn/, som är främmande för meänkieli (jfr Suomi et al. 2008 s. 57 för finska) men vanligt förekommande i såväl nordsamiska som lulesamiska, de två samiska varieteter som har varit i kontakt med språket.

Olle Kejonen, doktorand i finsk-ugriska språk, Uppsala universitet. – Doctoral Student of Finno-Ugric Languages, Uppsala University. olle.kejonen@moderna.uu.se

Kejonen, Olle, 2024: Tre samiska lånord i meänkieli. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 137–142. – Kejonen, Olle, 2024: Three Saami loanwords in Meänkieli. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 137–142. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25720>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Meddelande/aktstycke. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Note/document. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

2. *Katnanen* 'höftben'

Ordet *katnanen*, elativ *katnasesta* 'höftben' är belagt i Tärendö, Pajala kommun (SMS), syftande på höftbenet på en älg. Samma belägg (med samma exempelmening) återfinns även i *Meänkielen sanakirja* (MS) med den mer precisa ortsangivelsen Kompelusvaara. Den inhemska ändelsen *-nen* till trots så är förekomsten av klustret /tn/ tillräckligt för att förutsätta att ordet är ett lån.

I nordsamiskan finns mycket riktigt också ett motsvarande ord *gátnis* : *gádnás-* 'korsben' med kognater i alla västsamiska språk samt i enaresamiska (Wickman 1997 [1959] s. 137, Lagercrantz 1939 § 2114, Olthuis et al. 2015–22 s.v. *känistähti*; *-tähti* 'ben'). Detta ord kan böjas som ett uddastavigt eller kontrakt substantiv, men i den aktuella jukkasjärvivarieteten av nordsamiska är endast en uddastavig böjning belagd (*kàtnès*, lokativ *kàdnàsín* 'korsbenet', KBW 1914, jfr Collinder 1949 s. 151).

Meänkieliformen går tillbaka på den samiska böjningsstammen *gádnás-*, och nominativen på *-nen* kan i sin tur enkelt förklaras som en tillbakabildning från böjningsstammen *katnas-* i meänkieli. Motsvarande förhållande ses exempelvis i ortnamnen *Hakanen* : *Hakas-*, lulesamiska *Hákkes* : *Hággás-* 'Hakkas' och *Tokanen* : *Tokas-*, lulesamiska *Doages* : *Doahkás-* 'Dokkas' (även med formerna *Hakkanen* och *Tokkanen*, Falck & Korhonen 2008 s. 63, 91), båda i Gällivare kommun.

Vad gäller ordets betydelse så är det lätt att se hur en benämning för korsbenet har fått ge namn även åt de angränsande höftbenen – faktum är att betydelsen 'höftben' är belagd för motsvarande ord både i pitesamiska och sydsamiska (Halász 1896 s.v. *katnès*, Hasselbrink 1981–85 s.v. *gaadnaa*, Lagercrantz 1939 § 2114). Se vidare Collinder (1964 s.v. *kátnes*) om förhållandet mellan det nordsamiska ortnamnet *Gátnisáhpi* och meänkielinamnet *Kannasvuoma* i Kiruna kommun; jfr även den finska formen *kannashuu* (*-luu* 'ben') som Lagercrantz (ibid.) anför från Enontekis som översättning av det nordsamiska *gátnisdákti* (*-dákti* 'ben').

3. *Ketnia* 'skyddsande'

Ordet *ketnia* 'skyddsande' är belagt i Torrivaara, samt »eventuellt» i Nattavaara, båda i Gällivare kommun (MS, jfr Winsa 1992 s. 43). Även detta ord har en för meänkieli främmande form med /tn/, vilket talar för ett lån. Närmast till hands ligger lulesamiskan, men i det lulesamiska standardspråket finns inget ord som skulle kunna ligga till grund för meänkieliformen.

Torrivaara (och Nattavaara) ligger dock inom Gällivare skogssameby, och kännetecknande för samiskan i just detta område är det omljud som medför att skriftspråkets *a* i betonad stavelse motsvaras av *e* [e] om nästföljande stavelses vokal är *i* eller *u* (se Collinder 1938 s. 60–64). Det ord som på det lulesamiska standardspråket skrivs *ganij* : *gadnih-* 'underjordisk varelse (i folktron)' lyder på skogsdialekten alltså *genij* : *gednih-* (Collinder 1938 s. 19, 60, 96, Grundström 1946–54 s.v. *kanij* ~ *kenij*, se även Andersson 2022

s. 130); märk att lulesamiskt <dn> representerar /tn/. Det är från denna senare böjningsstam som formen har lånats in i meänkieli, och skillnaden i betydelse mellan 'skyddsande' och 'underjordisk varelse (i folktron)' får anses vara marginell. Formen med *-ia* påminner i sin tur om ett närstående ord, *haltia* 'vittra, tomte, underjordiskt väsen (myt.)' (OMSM, jfr MS).

Utöver *ketnia* är ett parallellt lån *kaanij* också belagt i Gällivareområdet (MS). Som svensk översättning för detta ord anges 'underjordisk varelse, vittra', som finsk översättning dock *kummitus* 'spöke'. Oavsett den exakta betydelsen så stammar denna form från en lulesamisk varietet utan skogs-dialektens karaktäristiska omljud, och svarar alltså till standardspråkets *ganij*; märk dock första stavelsens oväntade långa vokal.

Till skillnad från meänkieliformerna har det samiska ordet en stor utbredning, med kognater i pitesamiska (Wilbur 2016 s.v. *ginij*), umesamiska, nordsamiska och enaresamiska (Aikio 2009 s. 80). Ordet har även lånats in i finska i formen *kenes* 'rackarunge', jfr ursamiska **keniš* (ibid.).

Det kan också nämnas att det i Gällivare skogssameby finns flera meänkieli-ortnamn på *Ketni-* svarande till en samisk genitiv *gedniha*, t.ex. *Ketnijoki*, svenska *Ketnibäcken*, lulesamiska *Gednihajåhkå* (Ortnamnsregistret), liksom även svenska namn på *Keni-*, såsom *Keniberget*, lulesamiska *Genijvárre*. Likaså finns i Kiruna kommun ett antal meänkielinamn på *Kanis-* < jukkasjärvisamiska eller karesuandosamiska *ganes* (*kāñis*, plural *kāñihac̥k* 'dödas andar (fi. *manalaiset*)', KBW 1914, jfr Collinder 1964 s.v. *kanii*), t.ex. *Kanisjoki*, nordsamiska *Ganesjohka*. Här bör även påpekas att kartans nordsamiska namnformer på <Ganeš- > (t.ex. <Ganešjávri> i Talma sameby) är normaliserade och motsvaras av former med *-s-* i Ortnamnsregistrets uppteckningar, samt att kartans former på <Gani- > (t.ex. <Ganičavilk> i Girjas sameby) motsvaras av former på *Ganii-* i Ortnamnsregistret.

4. *Tutna* 'uggla'

Fågelbeteckningen *tutna* 'uggla' är belagd i Kainulasjärvi, Pajala kommun och i Parakka, Kiruna kommun (MS, jfr Winsa 1991 s. 97; 1992 s. 82, 119). Ordet är också upptaget i *Ordbok meänkieli – svenska – meänkieli* (OMSM) med betydelsen 'uggla, uv'. I den senare ordboken anges utbredningen till både Gällivare kommun och Tornedalskommunerna (Pajala, Övertorneå och Haparanda). I *Meänkielen sanakirja* anges vidare en sammansättning *tutna-haukka* (*-haukka* 'hök') med den osäkra översättningen 'ormvråk? jorduggla?' från Kainulasjärvi och Kompelusvaara i Pajala kommun samt från Parakka och Vittangi i Kiruna kommun. En sammansättning *tutnapirri*, plural *tutnapirrit* (*-pirri* 'snopp; avsmalnande föremåls spets' etc.) med den finska översättningen »pöllöhaukka» (ordagrant »ugglehök») är även belagd på svensk sida av den finländske folklivsforskaren Samuli Paulaharju (1937 s. 119, 377).

I sin avhandling om ordförrådet i meänkieli anmärker Birger Winsa (1991 s. 97) att benämningen *tutna* saknas i standardverken för finska dialekter, nord-

samiska, lulesamiska och sydsamiska. Han drar då slutsatsen att det »verkar vara ett ljudhärmande ord, vilket är vanligt förekommande om fåglar». Det är sant att fågelbeteckningar är okänt svåra att etymologisera – bland annat till följd av det stora antalet onomatopoetiska termer – och det är också sant att motsvarande ord tycks saknas i samiska ordböcker, liksom även i förteckningar av samiska fågeltermer (t.ex. Qvigstad 1902, Aikio 1993, Bull Kuhmunen 2011 och Ryd 2017). Troligen är det denna omständighet som ligger till grund för kommentaren »Ei ole saamelainen lainasana» (»Är inte ett samiskt lånord») i *Meänkielen sanakirja*.

Avsaknaden av en känd etymologi för ordet omnämns också på svenskspråkiga Wikipedia (s.v. *meänkieli*; märk även den vidare betydelsen 'uggla, hök'):

Förutom de dialektala orden i meänkieli som har sina rötter i äldre finska dialekter och inlån från samiska, svenska och i viss mån norska finns det några enstaka ord som inte med lätthet kan härledas till finska dialekter eller andra språk. I några orter använder man ordet *tutna* för att beteckna 'uggla, hök'. Det ordet har man än så länge inte kunnat härleda till finska dialekter eller samiskan.

I en opublicerad ordlista över den nordsamiska jukkasjärvivarieteten, upptecknad av K. B. Wiklund efter Nils Andersson Sarri i Talma sameby, finns dock en helt och hållet motsvarande form *tuñä*, plural *tüñäč* 'uggla' (KBW 1914, i nuvarande ortografi *dutna* : *dunat*). Mig veterligen är detta det enda belägget för detta ord på samiska, och i teorin skulle man kunna tänka sig att den samiska beteckningen är lånad från meänkieli. Sett till det faktum att ordets fonotax är främmande för meänkieli men typisk för samiska (jfr t.ex. nordsamiska *gutna* : *gunat* 'aska') är det dock troligare att beteckningen har lånats från samiska till meänkieli än vice versa, den begränsade utbredningen till trots.

Det samiska ordets etymologi är oklar, även om det ligger nära till hands att misstänka ett samband med det homonyma *dutna* 'larm, stöi' (Friis 1887 s.v. *dudna*), lulesamiska *dudna* 'dån, brak (åskans); bössmäll; suddigt tal, prat, mummel' (Grundström 1946–54 s.v. *tutna*), i sin tur ett skandinaviskt lån (Qvigstad 1893 s. 137).

Här kan också nämnas att Wiklunds ordlista från Talma även innehåller en annan beteckning för ugglor som har lånats från samiska till meänkieli. För det samiska ordet *skuolffi* anges nämligen utöver den svenska översättningen 'fjälluggla' även en form *kuolffi* (*skuöl^ečVē* eller *-čfē* 'fjälluggla, fi. *kuolffi*', KBW 1914); liknande former är också belagda i Enontekis och Kittilä på finsk sida (SMS, MS s.v. *kuolffi*, MS s.v. *kulffi*).

5. Slutord

I detta korta bidrag har jag visat att tre meänkieliord med konsonantklustret /tn/ kan härledas till samiska:

- *katnanen* : *katnas-* 'höftben' < nordsamiska *gátnis* : *gádnás-* 'korsben'
- *ketnia* 'skyddsande' < lulesamiska *genij* : *gednih-* 'underjordisk varelse (i folktron)'
- *tutna* 'uggla' < nordsamiska *dutna* id.

Samtliga ord hör till domäner där det även förekommer andra samiska lån: anatomiska termer för djur, begrepp knutna till samisk folktro och benämningar på fåglar (jfr Aikio 2009 s. 40–51, Hansegård 1988 s. 290–292). Vidare förekommer klustret /tn/ i ett antal ortnamn av samiskt ursprung. Utöver fall som det ovan nämnda *Ketnijoki* så kan /tn/ här också utgöra substitution för samiskt /tɲ/. Exempelvis finns det i Kiruna och Gällivare kommuner flera ortnamn på *Latni-* (< nordsamiska *látɲji*, lulesamiska *ládɲje* 'ungbjörk'), inklusive inte mindre än fem olika berg med namnet *Latnivaara*. Denna förled tycks dock inte förekomma som fristående ord i meänkieli.

Till sist vill jag påpeka att de ord som har behandlats här är långt ifrån unika, och att en systematisk genomgång av befintliga ordsamlingar för meänkieli med all säkerhet skulle visa på ett stort antal hittills oetymologiserade samiska lån.¹

Källor och litteratur

- Aikio, Ante, 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu.
- Aikio, Samuli, 1993: *Sámegiell loddenamahusat*. Helsset.
- Andersson, Kerstin (red.), 2022: *Vuovddesáme. Skogssamer i Flakaberg*. [Stockholm.]
- Bull Kuhmunen, Anna Sofie, 2011: Voerhtjen biesie – Kråkans bo. Sydsamiska fågelbeteckningar, berättelser samt föreställningar om fåglar. I: T. Söder (red.), *Čieža čállosa. Gietjav tjállaga. Tjijhtje tjaalegh. Sju uppsatser i samiska*. (Opuscula Uralica 10.) Uppsala. S. 7–57.
- Collinder, Björn, 1938: *Lautlehre des Waldlappischen Dialektes von Gällivare*. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 74.) Helsinki.
- 1949: *The Lappish dialect of Jukkasjärvi. A morphological survey*. (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 37: 3.) Uppsala.
- 1964. *Ordbok till Sveriges lappska ortnamn*. Uppsala.
- Falck, Albert & Olavi Korhonen, 2008: *Gällivares samiska och finska ortnamn*. Gällivare.
- Friis, Jens Andreas, 1887: *Lexicon Lapponicum cum interpretatione Latina et Norvegica adiuncta brevi grammaticae Lapponicae adumbratione. Ordbog over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt over sprogets grammatik*. Christiania.

¹ Innan denna text gick i tryck kunde ytterligare ett lån med /tn/ identifieras: den av Paulaharju (1937 s. 262) belagda sammansättningen *viētassuoni* (-*suoni* 'sena'). Denna term hänvisar till en av renens senior, som i traditionell medicin används för att behandla sendrag, jfr nordsamiska *viētansuotna* ~ *viētasuotna* (-*suotna* 'sena') med samma betydelse, där förleden kommer av verbet *viēta-* 'bli öm (om sena, vid överansträngning)' och -*n* bildar handlingsnomen; märk dock -*ss-* hos Paulaharju.

- Grundström, Harald, 1946–54: *Lulelappisches Wörterbuch. Lulelappsk ordbok. På grundval av K. B. Wiklunds, Björn Collinders och egna uppteckningar.* (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C: 1.) Uppsala.
- Halász, Ignác, 1896: *Svéd-lapp nyelv. 6. Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel.* Budapest.
- Hansegård, Nils Erik, 1988: *Språken i det Norrbottensfinska området.* Luleå.
- Hasselbrink, Gustav, 1981–85: *Südlappisches Wörterbuch.* (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C: 4.) Uppsala.
- KBW 1914 = Wiklund, K. B., 1914: [Ordlista från Talma, sagesman Nils Andersson Sarri]. Uppsala universitetsbibliotek. K. B. Wiklunds samling, 33, Cb59.
- Lagercrantz, Eliel, 1939: *Lappischer Wortschatz.* 1–2. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 6.) Helsinki.
- MS = Winsa, Birger (red.): Meänkielen sanakirja. [Webbadress: <https://meankielen.sanakirja.com/>. Hämtad 2023-05-23.]
- Olthuis, Marja-Liisa, Taarna Valttonen, Miina Seurujärvi & Trond Trosterud, 2015–22: *Nettidigisäänih Anarâškiela-suomakielâ-anarâškielâ sänikirje.* UiT. [Webbadress: <https://saanih.oahpa.no/smn/fin/>. Hämtad 2023-05-23].
- OMSM = Alapää, Anders, Linnea Nylund, Märta Nylund, Birgitta Rantatalo & Erling Wande (red.): *Ordbok meänkieli – svenska – meänkieli. Meän Akateemi – Academia Tornedaliensis.* [Webbadress: <https://språk.isof.se/meänkieli/>. Hämtad 2023-05-23].
- Ortnamnsregistret. Institutet för språk och folkminnen. [Webbadress: <https://ortnamnsregistret.isof.se/>. Hämtad 2023-05-23].
- Paulaharju, Samuli, 1937: *Kiveliöitten kansaa. Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta.* Porvoo.
- Qvigstad, J. K., 1893: *Nordische Lehnwörter im Lappischen.* Christiania.
- 1902: *Lappiske Fuglenavne. I: Nyt magasin for naturvidenskaberne* 40, s. 267–291.
- Ryd, Yngve, 2017: *Doahkke – fågelflock. Samiska fågelnamn och myter.* Skellefteå.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. Kotimaisten kielten keskus. [Webbadress: <https://kaino.kotus.fi/sms/>. Hämtad 2023-05-23].
- Suomi, Kari, Juhani Toivanen & Riikka Ylitalo, 2008: *Finnish sound structure. Phonetics, phonology, phonotactics and prosody.* (Studia humaniora ouluensia 9.) Oulu.
- Wickman, Bo, 1997 [1959]: *Die lappischen Nomina auf Nom. Sing. -es. I: L.-G. Larsson & R. Raag (red.), Bo Wickman. Valda skrifter. Selected writings. Utgivna med anledning av 80-årsdagen den 7. IX 1997. Published on the occasion of his 80th birthday 7. IX 1997.* (Ursus 3.) Uppsala. S. 116–150.
- Wikipedia. Meänkieli. [Webbadress: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Me%C3%A4nkieli/>. Hämtad 2023-05-23.]
- Wilbur, Joshua (red.), 2016: *Pitesamisk ordbok samt stavningsregler.* (Samica 2.) Freiburg.
- Winsa, Birger, 1991: *Östligt eller västligt? Det äldsta ordförrådet i gällivarefinskan och tornedalsfinskan.* (Studia Fennica Stockholmiensia 2.) Stockholm.
- 1992: *Jellivaaran suomen sanakirja.* Övertorneå.

Meddelande angående *Ordbok över Finlands svenska folkmål*

Abstract

The future of the *Dictionary of Swedish Dialects in Finland* has been secured through grants from the Society of Swedish Literature in Finland and the Swedish Cultural Foundation in Finland. The grants will finance the dictionary until december 31st, 2036, the estimated date of the dictionary's completion. As of 2024, 79 500 articles of a planned 120 000 will have been published. Financing was also granted for two Finnish dictionaries: the dialect dictionary *Suomen murteiden sanakirja* and *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, a dictionary of older written Finnish. All three dictionaries are edited and published by the Institute for the Languages of Finland in Helsinki.

Keywords: *Dictionary of Swedish Dialects in Finland, dialects, lexicography, Finland Swedish*

Framtiden för den finlandssvenska dialektordboken *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, som redigeras och publiceras vid Institutet för de inhemska språken i Helsingfors, har tryggats genom extern finansiering från Svenska litteratursällskapet i Finland och Svenska kulturfonden. Finansiering har beviljats fram till den 31 december 2036, då ordboken beräknas vara klar och ha nått fram till ordet *öxel*. 2024 publiceras avsnittet *rå-rätt*- och cirka 79 500 artiklar av planerade 120 000 är då publicerade.

Också två stora finska ordböcker, som redigeras ut vid Institutet för de inhemska språken, dialektordboken *Suomen murteiden sanakirja* och *Vanhan kirjasuomen sanakirja*, en ordbok över äldre skriftfinska, beviljades extern finansiering för fem år av de finska stiftelserna Suomen kulttuurirahasto och Konestiftelsen. Sammanlagt rör det sig om över fyra miljoner euro. Pengarna kommer att användas för rekrytering av nya ordboksredaktörer.

Caroline Sandström

Caroline Sandström, fil. dr i nordiska språk, huvudredaktör för *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, Institutet för de inhemska språken. – PhD in Scandinavian Languages, Principal Editor, Institute for the Languages of Finland. caroline.sandstrom@sprakinstitutet.fi

Sandström, Caroline, 2024: Meddelande angående *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 143. – Sandström, Caroline, 2024: A communication regarding the *Dictionary of Swedish Dialects in Finland*. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 143. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25723>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Meddelande/aktstycke. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Note/document. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen»

Utgiven och kommenterad av Mathias Strandberg

Abstract

Per Larsson (1860–1933) was one of the most productive and reliable surveyors of dialects and folk traditions in Sweden's southernmost province of Scania (Skåne) in the late 19th century. Though he would never publish a scientific work and much less make a career in academia, he laid much of the foundation for what eventually became the Scanian dialect collections of the present-day Institute for Language and Folklore in Sweden. Along with lexical collections comprising several thousand glosses, he wrote several descriptive works on Scanian dialects with an emphasis on the sound system. These were never published in Larsson's lifetime. Nevertheless, they are indeed relevant to linguists with an interest in Scanian and South Swedish dialect geography. The present work is a commented edition of one of Larsson's dialect descriptions, namely that of the dialects of the district of Färs in South-East Scania.

Keywords: dialects, dialectology, dialect geography, archival material, Swedish, South Swedish, Scanian, historical phonology.

En av de mest produktiva och omdömesgilla insamlare av skånska dialekter vi haft var Per Larsson (se fig. 1). Larsson föddes den 14 januari 1860 i Snårestad i Ljunits härad mitt i sydligaste Skåne. Parallellt med brett anlagda studier i Lund upptecknade han sagor, sägner, visor och dialektord i stor mängd huvudsakligen i södra och östra Skåne. Larsson var väl förtrogen med Skånes dialekter och folkkultur och en skicklig upptecknare med omvitnat god förmåga att bygga förtroliga relationer med sina informanter. Dessutom hade han ett sällsynt välutvecklat sinne för både helhet och detaljer. Trots detta blev det aldrig någon akademisk karriär. När svågern Hans Andersson grundade Skivarps sockerbruk 1901 fick Larsson anställning där som kamrer. Tid och energi förslog då inte till fortsatta dialektstudier. Per Larsson dog 1933 och är begraven i Lilla

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – PhD in Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. mathias.strandberg@isof.se

Strandberg, Mathias, 2024: Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen». I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 144–158. – Strandberg, Mathias, 2024: Per Larsson's Overview of the dialects of the district of Färs. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 144–158. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svllm.146.25726>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Meddelande/aktstycke. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Note/document. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

Fig. 1. Per Larsson.
Foto: C. F. Piil, Lund.
Ur Isofs fotosamlingar.

Isie (Hallberg 2007 s. 56 f.). Det omfattande material som Larsson hopbragte inleddades så småningom i Landsmålsarkivet i Lund (LAL), grundat 1930, sedermera Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL). Materialet ingår nu i Isofs samlingar och befinner sig på Arkivcentrum Syd i Lund.

Vid uppteckningsresor under 1800-talets sista år dokumenterade Larsson för Skånska landsmålsföreningens räkning dialekterna i inte färre än nio skånska häradar: Bjäre hd, Villands hd, Gärds hd, Albo hd, Torna hd, Järrestads hd, Ingelstads hd, Herrestads hd, Ljunits hd och östra delen av Torna hd. Förutom ordsamlingar omfattande tusentals sedesblad för varje härad bar Larssons expeditioner frukt i form av systematiska ordförteckningar och kortfattade men tämligen utförliga beskrivningar av vissa av de dokumenterade dialektgrupperna. Ett sådant grepp om dialekterna i de undersökta häraderna får Larsson på både detalj- och översiktlig nivå att han kan dela in dialekterna i särskilda mål och noga redogöra för deras utbredning och beröringspunkter. Det visar sig att målet är tämligen enhetligt i Ingelstads, Järrestads och Herrestads häradar; detta kallar Larsson för *Ingelstadsmålet* efter det mest centralt belägna och till ytan största av de tre häraderna (acc. DAL 306). På motsatt sätt visar det sig att Färs hd längre inåt land rymmer inte färre än tre olika mål: norra Färsmålet, mellersta Färsmålet och södra Färsmålet. Norra Färsmålet ansluter sig i vissa avseenden till målet i sydöstra Frosta hd och södra Gärds hd, Mellanfärsmålet till Albomålet och Sydfärsmålet till Ingelstadsmålet och Ljunitsmålet. Se kartor över sockenindelningen i Färs hd och Skånes häradsindelning i fig. 3 och 4 nedan.

Larssons beskrivningar av dessa mål är av stort värde. De ger en detaljerad och på det hela taget pålitlig ögonblicksbild av den talspråkliga verkligheten på den skånska landsbygden för över 100 år sedan. Det betyder givetvis inte att Larssons dialektbeskrivningar är felfria eller att de inte måste läsas kritiskt. Ingemar Ingers har t.ex. flera decennier senare infogat några förtydligande anmärkningar i manuskriptet. Mer härom nedan.

Larssons dialektbeskrivningar utgör ett viktigt komplement till de sydsvenska dialektgeografiska utredningar med jämförbar geografisk räckvidd som långt senare kom att publiceras av Ingemar Ingers (1939), Gösta Sjöstedt (1936, 1944), Hugo Areskoug (1957) och Sven Benson (1965–70) och vore väl värda att publicera. Så skall nu också ske med en av Larssons dialektöversikter, nämligen »Öfversikt af Färsmålen» (acc. DAL 283; se fig. 2).

Vid utredigeringen av Larssons manuskript har jag gjort vissa smärre ändringar för läsbarhetens skull utan att dessa vid varje tillfälle noterats. Originaltexten har ett rikt mått av förkortningar, som här i de flesta fall lösts upp. Skiljetecken har stundom supplerats eller flyttats. I vissa fall har hela ord supplerats. Dessa har då satts inom hakparenteser. Ett par gånger anförs även ortnamns nutida stavning inom hakparenteser. Kort sagt har jag – med bortseende från de nyssnämnda hakparenteserna – försökt att redigera ut manuskriptet på ett sätt som man kan föreställa sig att en samtida redaktör hade gjort. Syftet är att tillgängliggöra och dra uppmärksamheten till en intressant, detaljerad och hittills föga känd översikt över en grupp dialekter i sydöstra Skåne sådana dessa talades i slutet av 1800-talet. En översikt över de äldre dialekterna i Färshd med fokus på hur dessa ger sig till känna i häradets ortnamn har jag nyligen publicerat i en volym i bokserien *Skånes ortnamn* (Strandberg 2023 s. 44 ff.). Vid utarbetandet av denna har jag haft stor nytta av Larssons framställning.

I landsmålsalfabetsformer har Larssons notation följts fullt ut, dock med följande två undantag: 1) i affrikator av typen g^{z} markeras längd bara hos klusilen; 2) en variant av tecknet g utan bindning, som av Larsson genomgående används för en palatal eller palatovelar nasal (IPA [ɲ]), har här ersatts av η , vilket är det tecken som vanligen används för detta ljud i landsmålsnotation.

I manuskriptet har ett antal notiser infogats av Ingemar Ingers, arkivarie vid LAL och sedermera DAL 1939–1968. Ingers var en generation yngre än Larsson men blev under 1900-talet den skånska dialektforskningens verkliga nestor. Ingers anmärkningar har här anförts i noter. I noter anför jag också ett antal egna kommentarer avseende enskilda dialektföreteelser m.m.

Framställningen sonderfaller i tre avsnitt om resp. ljudlära, accent och formlära. Den förstnämnda är den ojämförligt mest omfattande och upptar mer än två tredjedelar av texten. Avsnitten om accent och formlära är summariska. Larssons framställningsform är överskådlig om ock repetitiv. De diskuterade dialekt dragen jämförs genomgående med målen i grannhäraderna, d.v.s. Albomålet, Ingelstadsmålet, Ljunitsmålet och Gärds målen. De flesta stycken inleds med formeln »Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet- [...]» o. likn.

Framställningen är huvudsakligen orienterad kring standardspråkets orto-

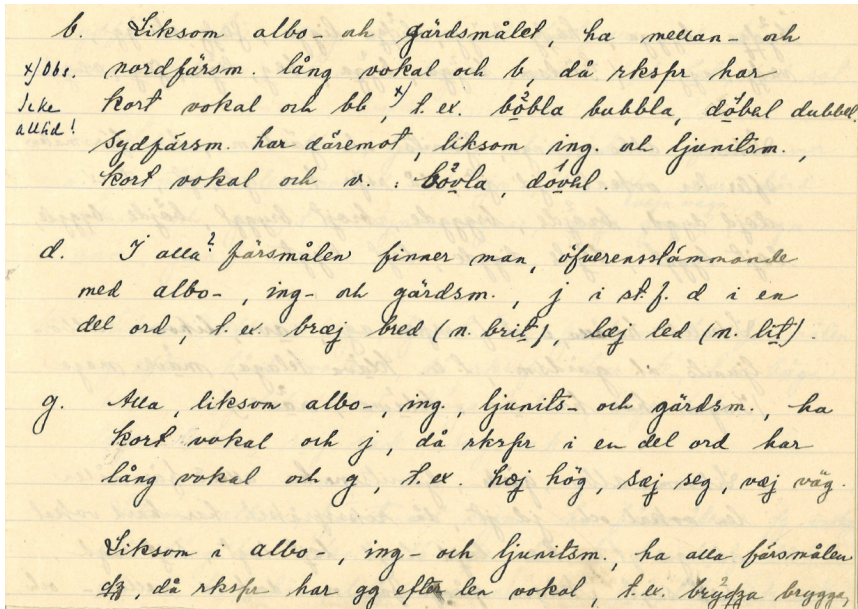

Fig. 2. Sida ur Larssons manuskript till »Öfversikt af Färsmålet». Lägg märke till notisen av Ingemar Ingers i det övre vänstra hörnet.

grafi. Under resp. bokstav behandlas korrespondenser av skilda slag mellan språkljud i dialekten och stavning i standardspråket. Detta medför dels att tämligen disparata historiska fonologiska processer samlas under gemensam rubrik, dels att närbesläktade sådana behandlas på olika ställen. Så redogörs exempelvis under *k* dels för leniseringen av *fda*. /k/ till /g/ (i t.ex. *båga baka*), dels för affriceringen av långt /k/ till [tʃ] (i t.ex. *bejs bäck*), eftersom både /g/ [g] och /k/ [tʃ] representeras av ⟨k⟩ i standardspråkets ortografi. Samtidigt hamnar den härmed helt parallella affriceringen av /g/ till [dʒ] (i t.ex. *bledʒ blek*) i avsnittet om bokstaven *g*.

En modern fonologisk blick på saken skulle gärna se ett avsnitt om fonemet /k/ och ett om fonemet /g/ och de olika realisationer som förekommer av dessa (i alla fall om inte utvecklingen i de olika Färsmålen utmynnat i olika fonem, och det har den ju inte) eller en framställning uppbyggd kring olika besläktade ljudhistoriska processer. Nu var det inte ovanligt att standardspråklig ortografi spelade en rätt framskjuten roll i dialektfonologiska framställningar under det sena 1800-talet. Här kan som exempel nämnas Gustaf Billings avhandling *Åsbomålets ljudlära* (1890). Mer i takt med tidens ljunggrammatiska paradigm var Nils Olséni. I hans avhandling *Södra Luggudemålets ljudlära* (1887) återförs dialektens språkljud genomgående på forndanskans.

Ett kritiskt öga måste också riktas mot Larssons ibland mycket långtgående dialektgeografiska generaliseringar. När han t.ex. i »Öfversikt af Ingelstads-målet» (acc. DAL 306) låter veta att dialekterna i Ingelstads, Järrestads och Herrestads härader är så lika att det är berättigat att tala om ett enda gemensamt

Fig. 3. Karta över Färs härad med sockenindelning (ur Strandberg 2023).

mål i dessa häradar vill man gärna tro att denna slutsats vilar på en grundlig kartläggning av hela det berörda områdets dialektgeografi. Det visar sig emellertid att undersökningen huvudsakligen vilar på material insamlat vid besök i enstaka socknar, och då måste man åtminstone på ett principiellt plan undra om slutsatsen verkligen är berättigad.

Det är alltså inte först och främst som vetenskapliga specimina som Larssons dialektbeskrivningar från åren 1897–1901 är intressanta, utan som utförlig, detaljerad och syntetiserande dokumentation av det sena 1800-talets skånska dialekter. Att de innehåller inadvartenser som senare decenniers fortsatta insamlingsarbete och vetenskapligt mer raffinerade forskningsinsatser kunnat följa upp och korrigera eller nyansera är bara naturligt.

Fig. 4. Karta över Skåne med häradsindelning.

Öfversikt af Färsmålen

Då Färs härad utgör öfver fem kvadratmil, innefattande 18 socknar, och på alla sidor gränsar till andra härad nämligen i öster till Albo härad, i söder till Ingelstads, Härrestads, Ljunits och Torna härad, i väster till Torna och Frostå härad och i norr till Frostå och Gärd's härad, är det klart att folkmålet är af olika karaktär i olika delar. Men målets växlande beskaffenhet är så stor, att icke ens i två angränsande socknar målet är alldeles lika. Ja icke ens i samma socken är målet öfver allt likartadt.

Emellertid kunna häradets mål uppdelas i tre hufvudgrupper: mellan-, nord- och sydfärsmålet.

Mellanfärsmålet, som får anses som färsmål i egentlig mening, enär det talas i häradets centralområde, Vollsjo, södra delen af Fränninge, Ö. Kärrstorp, till hvilka ock får räknas det vid östra häradsgränsen, intill Albo liggande Löfvestad, är en blandad typ av albo- och ingelstadsmål.

Nordfärsmålet som förekommer i norra delen af Fränninge, Långaröd, Östra-by och Västerstad, utgör en blandning af mellanfärs-, sydgärd's- och frostamål.

Sydfärsmålet, hvilket talas i största delen af häradet, nämligen i S. Åsum, Branstad [d.v.s. Brandstad], Vanstad, Tolånga, Röddinge och Ramsåsa, Söfde, Ilstorp, Björka, Öved och Våm [d.v.s. Vomb], är en blandning af albo-, ingelstads-, ljunits- och tornamål.

Några af färsmålen karaktärsdrag skola anföras, jämförda med hvarandra och de af mig undersökta målen i Albo, Ingelstads, Ljunits och Gärds härad.

1. Ljudlära

Färsmålen ha [alla] samma konsonanter, nämligen *b, d, dʒ, f, g, h, j, k, l, m, n, g, ŋ,² *p, ʌ (r), s, ʃ, ʂ, t, tʃ, v* och *w*.*

- b.* Liksom albo- och gärdsmålen, ha mellan- och nordfärsmålet lång vokal och *b*, då riksspråket har kort vokal och *bb*,³ t.ex. *bubbla bōbla, dubbel dōbel*. Sydfärsmålet har däremot, liksom ingelstads- och ljunitsmålet, kort vokal och *v*: *bōvla, dōvel*.
- d.* I alla⁴ färsmålen finner man, öfverensstämmande med albo-, ingelstads- och gärdsmålen, *j* i st. f. *d* i en del ord, t.ex. *bʌɛj bred* (n. *bʌt*), *læj led* (n. *lʌ*).⁵
- g.* Alla [färsmålen], liksom albo-, ingelstads-, ljunits- och gärdsmålen, ha kort vokal och *j*, då riksspråket i en del ord har lång vokal och *g*, t.ex. *høj hög, sæj seg, væj väg*.

Liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha alla färsmålen *dʒ*, då riksspråket har *gg* efter len vokal, t.ex. *bʌɲdʒa brygga, bʏdʒa bygga, heɔdʒ hägg, liɔdʒa ligga, ʃeɔdʒ skägg, veɔdʒ vägg* (gärds. *brʏgga, bʏgga, heɔ, liɔ, ʃeɔ, veɔ*).⁶

Liksom albo-, ingelstads-, ljunits- och gärdsmålen ha färsmålen efter len vokal *jd, jt*, då riksspråket har *gd, gt*, t.ex. *døjd dygd, bʌɲjɔde brygde, bʌɲjt bryggt, bəɲjɔde byggde, bəɲjt byggt, təɲjɔde tiggde, təɲjt tigggt*.

Likaledes ha alla [färsmålen], i st. f. riksspråkets *ag av*, liksom albo-, ljunits- och gärdsmålen, t.ex. *klāva klaga, māvə mage* (ingelstadsmålet har här *aw*: *klāwa, māvə*).

Liksom albo-, gärds- och ljunitsmålen ha alla tre färsmålen len vokal och *jd, jt* då riksspråket har hård vokal och *gd, gt*, t.ex. *læjd lagd, læjt lagt, sæjd sagd, sæjt sagt*. Någon gång får man dock i mellan- och sydfärsmålet

² Notis av Ingemar Ingers: »= *ŋ* (mouillerat)». I Larssons manuskript används en variant av tecknet *g* (vilket vanligen används för velart *ng*-ljud) utan bindning (se ovan); det är detta tecken som Ingers reagerar på.

³ Notis av Ingemar Ingers: »Obs. Icke alltid!».

⁴ Notis av Ingemar Ingers: »?».

⁵ Den forndanska sekvensen *ēth* har här utvecklats till *æj*. Till den grupp av ord som berörs av detta har räkneordet *tre* attraherats (se allra sist i avsnitt 1, i passusen om diftonger).

⁶ Enstaka belägg på den motsvarande sydvästskånska utvecklingen till *j* förekommer längst västerut i häradet, bl.a. i ortnamnsuppteckningar, t.ex. i *bəɲjɔlt Bökthult, həɲjɔtəɲped Hökatorpet* (båda i Sövde sn); se Strandberg 2023 s. 49.

höra att *g* i dessa [ord] bortfaller och hård vokal behålles, liksom i ingelstadsmålet, alltså *lad*, *lat*, *sad*, *sat*.⁷

Liksom i albo-, ljunits- och gårdsmålen förekommer i färsmålen len vokal och *jn*, då riksspråket har hård vokal och *gn*, t.ex. *æjn*_o, *gæjn*, *væjn* (ingelstadsm. *æn*_o, *gæn*).

- k. Liksom i albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen *g* efter hård vokal, då riksspråket har *k*, t.ex. *bāga baka*, *bōg bok* ('liber'), *kōga koka*, *lāge lage*, *lāgen lakan*, *hag rak*, *sag sak*.

Liksom i albo-, ljunits- och ingelstadsmålet ha färsmålen *qz* efter lång len vokal, då riksspråket har *k*, t.ex. *bleqz blek*, *edz ek*, *høqz*, *lūqz lik* adj. och subst., *løqz lök*, *hūqz rik* (gårdsm. *bleg*, *eg*, *høg*, *lig*, *løg*).

Liksom albo-, ingelstads-⁸ och ljunitsmålet ha färsmålen *js*, då riksspråket har *ck* efter kort len vokal, t.ex. *bræjsa bräcka*, *bejs bäck*, *drijsa dricka*, *stijse stycke*, *tijjsa tycka*, *lijjsa lycka* (gårdsm. *bræka*, *bæk*, *drika*, *stike*, *tijka*, *lijka*).

Liksom i albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen kort vokal och *jn*, då riksspråket har lång vokal och *kn*, t.ex. *fræjned fräknig*, *fræjn*_o *fräknar* (ingelstadsm. *fræn*_o, *fræn*_o). I nordfärsmålen behålles stundom *kn*, men föregående vokal blir kort, liksom i ljunitsmålet, t.ex. nordfärsm. *rikna räkna* (ljunitsm. *hækn*). I mellersta och södra färsmålet blir stundom *kn gn* och föregående vokal kort, liksom i albomålet, t.ex. *higna räkna* (albm. *riгна*, ingelstadsm. *hina*).

Liksom albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen len vokal och *js*, då riksspråket har hård vokal och *ks*, t.ex. *æjs ax*, *æjsel axel* (skuldra), *æjsal axel* (~ hjul), *sæjs sax*, *stæjs strax*. Någon gång får man dock höra att liksom i ingelstadsmålet *k* bortfaller i dessa ord, men vokalen blir lång: *as*, *æsel*, *sas*, *stas*.⁹

Liksom albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen len vokal och *jt*, då riksspråket har hård vokal och *kt*, t.ex. *æjta akta*, *mæjt makt*, *sæjt sakta*, *slæjta slakta* (ingelstadsm. *æt*_a, *mat*, *sat*, *slæt*_a).¹⁰

Liksom albo-, ljunits-, ingelstads- och gårdsmålen ha färsmålen *jt*, då riksspr. har *kt* efter len vokal, t.ex. *dæjta dikta*, *sæjt sikt*, *svæjta svikta*.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *lj*, då riksspråket har *lk* efter len vokal, t.ex. *muljs mjölk*, *bjëljsa bjälke*, *jsiljsa kälke* (gårdsm. *mulk*, *bjëlke*, *jsilke*).¹¹

⁷ Notis av Ingemar Ingers: »Obs. Endast i häradets sydöstra delar!».

⁸ Notis av Ingemar Ingers: »?».

⁹ Notis av Ingemar Ingers: »Obs. Endast i sydöstra Färs.».

¹⁰ Längdstrecktet i *slæt*_a supplerat av utg.

¹¹ Längdmarkeringen av likvidor och sibilanter före konsonant (t.ex. av *l* i *muljs*) är ett upptecknarmanér som är typiskt för Per Larsson. Det har här lämnats orört.

- n. Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲʃ*, då riksspråket har *nk* efter len vokal, t.ex. *bæɲʃ bänk, sɲʃsa sinka, ɲɲʃsa rynka, tæɲʃsa tänka, æɲʃsa änka* (gärds. *bægk, sɪgka sinka, rɪgka, tægka, ægka*).

Liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen stundom *ɲ*, då riksspråket har *nd* efter len vokal, t.ex. *bɪɲa binda, blɪɲ blind, lɪɲ lind, sɪɲ synd, vɪɲ vind* (gärds. *bɪga, blɪg, lɪg, syg, vɪg*). Men *əɲə ända, təɲa tända, vəɲa* o.s.v.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *g*, då riksspråket har *nd* efter *u*, t.ex. *stog stund, hog hund, blog blund, boged bundit, dge under prep.* (det senare *ðge* äfven i gärdsålet).

Däremot ha mellan- och nordfärsmålet, öfverensstämmande med albo- och gärdsålen *an*, sydfärsmålet *an and, əna andas, ban band, san sand* (men *lan land*), sydfärsm. *an, əna, ban, san (lan)*.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲ*, då riksspråket har *ng* efter len vokal, t.ex. *dræɲ dräng, hæɲa hänga, iɲen ingen, jʃæɲ karring, læɲe länge, ɲɪ ring, sæɲ säng* (gärds. *dræg, hæga, iɲen, jʃæɪɪg, læge, rɪg, sæg*).

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲ*, då riksspråket har *nn* efter *i*, t.ex. *kvɪɲa kvinna, fɪɲ skinn, spɪɲa spinna, tvɪɲa tvinna* (gärds. *kviga, fɪg, spiga, tviga*).¹²

- p. Liksom gärds- och albomålen ha mellan- och nordfärsmålet *b*, sydfärsmålet däremot *v* liksom ingelstads- och ljunitsmålet, då riksspråket har *p*, t.ex. mellan- och nordfärsm. *lɔba lapa, nɪba nypa, krɪba krypa, jʃəba köpa, stəba stöpa, ɲeb rep*; sydfärsm. *lɔva, nɪva, krɪva, jʃəva, stəva, ɲev*.

Liksom gärds- och albomålen ha mellan- och nordfärsmålet stundom lång vokal och *b*, sydfärsmålet däremot liksom ingelstads- och ljunitsmålet kort vokal och *v* då riksspråket har kort vokal och *pp*, t.ex. mellan- och nordfärsm. *kóboɲ koppar* (metall), sydfärsm. *kóvoɲ*. Men i de flesta fall bibehålles kort vokal och *p*, t.ex. *kəpa* (pl. af *kəp*) *koppar, jʃəpa käppar*.

Liksom albo- och gärdsålen ha mellan- och nordfärsmålet *pt*, sydfärsmålet däremot vanligen, liksom ingelstads- och ljunitsmålet, *ft*, då riksspråket har *pt*, t.ex. mellan- och nordfärsm. *jʃɪptə köpte stɪptə stöpte*; sydfärsm. *jʃɪfte, stɪfte*.

- r. Färsmålens *r* är numera tungrots-*r*. Dock kan man hos folk af alla åldrar få höra sådana ord som *hɔɲ du, sɛɲ du* vid hastigt uttal låta som *hɔɲu, sɛɲu* (liksom i ingelstads- och ljunitsmålet).

Emellertid kände jag tre infödda färsingar, som äro för länge sedan aflidna, hvilka nästan aldrig brukade annat *r* än tungspets-*r*. Dessa voro tre i Ramsåsa, Färs härads sydligaste socken, födda och uppvuxna syskon. Det äldsta af dessa, en kvinna, vistades all sin tid i Färs härad och dog i Söfde i slutet av 1860-talet. Hennes två bröder flyttade vid unga år till

¹² Larsson använder en speciell variant av landsmålstecknet *g* utan bindning för palatalt *n* [ɲ] i stället för det konventionella *ɲ*. Se vidare inledningen.

Ljunits härad, där den yngste (född år 1803) afled 1874. Den äldre brodern dog därstädes 1883 (födelseåret obekant). Detta tyder på att tungspets-*r* fordom funnits, men så godt som försvunnit ur Färs härads mål.¹³

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲʃ*, då riksspråket har *rk* efter len vokal, t.ex. *læɲʃa lärka*, *mæɲʃa märka*, *sæɲʃ särk*, *væɲʃ värk* (gärds- *lærika*, *mærka*, *særk*, *værk*).

- s. Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ʃ*, då riksspråket har *sk* efter len vokal, t.ex. *fif fisk*, *fleʃ fläsk*, *nyʃ rysk* (gärds- *fisk*, *fläsk*, *rysk*).
ʃ förekommer någon gång hos det äldsta folket i centraldelarne i st. f. *ʃ*, t.ex. *ʃal*, *mənʃa*.

- t. Liksom albo-, gärds-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen¹⁴ kort vokal och *ɫ*, då riksspr. har lång vokal och *t*, t.ex. *fləɫa fläta*, *sləɫ slät*, *teɫ tät*.

I andra ord åter ha de liksom de förnämnda bibehållit lång vokal, men *t* har utbytt mot *d*, t.ex. *bɪd bit*, *slɪda slita*, *vɪd hvit*, *bəd båt*, *əd åt* v.

- v. Mellan- och sydfärsmålet ha liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *ʋ* i st. f. *fv* i riksspråket i sådana ord som *gəʋl gafvel*, *həʋl hyfvel*, *skəʋl skofvel*. Nordfärsmålet däremot liksom gärds- *v*: *gəʋl*, *həʋl*, *skəʋl*.

Liksom i albo-, ingelstads, ljunits- och gärdsmålen. bortfaller *f* i slutet af ord, t.ex. *həl half*, *təl tolf*.¹⁵

De tre färsmålen ha samma vokaler nämligen: *a*, *ä*, *e*, *ɛ*, *ɪ*, *ɛ*, *o*, *u*, *u*, *y*, *ʏ*, *ɑ*, *æ* och *ø*.

- a. Liksom gärds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålet. ha färsmålen *ɑ*, då riksspråket har långt *a* i vissa ord, t.ex. *gɑda gata*, *fɑra fara*, *ɑdel adel*, *kvɑn kvarn*.

Mellan- och nordfärsmålet ha i likhet med albo-, ljunits- och gärds- målen *ɑ*, sydfärsmålet däremot *ɑ*, liksom ingelstadsmålet, då riksspråket har långt *a*, t.ex. *gɑba gapa*, *lɑba lapa*, *skɑba skrapa* och *gɑva*, *lɑva*, *skɑva*. Vanligen förekommer i sydfärsmålet dessa former blandade med mellan- och nordfärsmålets.

Mellan- och nordfärsmålet ha i likhet med albo- och gärds- målet *a*, sydfärsmålet liksom ingelstads- och ljunitsmålet *a*, då riksspråket har kort *a* i sådana ord som *alm  nh  d allmänhet*, *  rb  j arbete*, *alman  ka almenacka*, *abet  k apotek*, sydfärsm. *alm  nh  d*, *  rb  j*, *alman  ka*, *abet  k*.

Mellan- och nordfärsmålet ha liksom gärdsålen *a*, då riksspråket har kort *a* inuti ord, sydfärsmålet däremot *  * liksom ingelstadsmålet och

¹³ Larsson bidrar h  r med en viktig pusselbit i det bakre *r*:ets spridningshistoria i Skåne (j  fr Kock 1904 s. 19).

¹⁴ Notis av Ingemar Ingers: »i några fall».

¹⁵ D.v.s. efter *l*. Bortfallet sker även medalt, t.ex. i *håla halva*, *k  la kalvar*. Motsvarande bortfall av *v*   ger rum efter *r*. Former med och utan *r* av t.ex. *harva* (*höra* : *h  va*) och *sparv* (*s  ra* : *s  va*) uppträder dock utan någon tydligt komplementär geografisk distribution i häradet.

ljunitsmålet, t.ex. mellan- och nordfärsm. *bast bast, gast gast, fast fast*, sydfärsm. *bast, gast, fast*.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *a*, då riksspråket har kort *a*, t.ex. *brant brant, arm arm, kasta kasta, spant spann, sprant sprang, bågka banka, tågka tanke*.

- e. Liksom gårdsmålen ha mellan- och nordfärsmålet *e*, sydfärsmålet där-
emot liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *ē*, då riksspråket har långt
e inuti ord, t.ex. *bed bett, ledi ledig, hēda heta, spēla spela* i mellan- och
nordfärsmålet, *bēd, lēdi, hēda, spēla* i sydfärsmålet.

ef och *efv* blir *ov*¹⁶ i alla färsmålen, liksom i albo-, ljunits- och södra
gårdsmålet, t.ex. *brōv brev, slōv slef, rōv ref* v., *lōva lefva* (ingelstadsm.
brōw, slōw, rōw, lōwa.)

Nordfärsmålet har diftongen *æi* i st. f. långt *e*, t.ex. *æin en* (räkneord),
sæi se, læin ler, liksom gårdsmålen.¹⁷

- i. Liksom albo- och ingelstadsmålet ha färsmålen stundom *u*, då riksspråket
har *i* inuti ord, t.ex. *tūmōn timmer, fornnūma förnimma, fjūte skifte*.¹⁸

Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *æjt*, då
riksspråket har *ikt* i ord, t.ex. *dæjta dikta, sæjt sikt, væjt vikt*.

Mellan- och nordfärsmålet behålla *i* i ändelsen *-igt*, sydfärsmålet har *i*
stället för *i a* liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet, t.ex. *dōlit dåligt*,
fæut färdigt, hēdit redigt, lēdit ledigt i nordfärsmålet, *dōlet, færet, hēdet*,
lēdet [i mellan- och sydfärsmålet].

- o. Mellan- och sydfärsmålet ha liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *aw*,
då riksspråket har *of* eller *ofv*, t.ex. *law lov, såwa sova, àwanām ofvanom*,
lawt loft. Nordfärsmålet har däremot *ov* eller *av*: *lov* eller *lav*, *sōva* eller
sāva, òvanām eller *āvanām, lovt* eller *lāvt*.

Mellan- och sydfärsmålet ha liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet
aw, då riksspråket har *og* i slutet af ord, t.ex. *baw bog, plaw plog, skaw*
skog. Nordfärsmålet däremot liksom sydgårdsmålet *ov*: *bōv, skōv, plōv*.¹⁹

Mellan- och nordfärsmålet ha liksom sydgårdsmålet *o*, då riksspråket
har kort *o* (*å*), t.ex. *bōs boss* 'halm', *hōl hål, gōl golf, kōl kol*. Sydfärsmålet

¹⁶ Längdstrecket supplerat av *utg*.

¹⁷ Detta stycke om övergångsvarianten *æi* av den nordskånska /ai/-diftongen är troligen mer kortfattat än Larsson egentligen hade avsett. Det är infogat i mindre stil allra sist i avsnittet om bokstaven *e*; Larsson har alltså glömt att skriva om diftongen innan han avslutade avsnittet och gick vidare till avsnittet om *i*, och då fått använda det utrymme som återstått. Den aktuella varianten av /ai/-diftongen, *æi*, påträffas i ett östskånskt övergångsområde mellan nord- och sydsånska mål. Förutom i norra Färs hd har den funnits i angränsande delar av Gärds och Frosta hdr (Swenning 1909 s. 16 samt kartan).

¹⁸ Rundningen av kort /i/ (som i vissa fall tillkommit genom höjning av äldre /e/; jfr den i Skåne utom sydöstra Skåne vanliga formen *hūm hem*) till *u* sker före labial (*m, f, v, p, b*). Ett exempel på rundning före *v* återfinns i *skiva fjua* sbst. och *v*. Rundning före *p* föreligger i *slupa slippa* (se avsnitt 2 nedan).

¹⁹ Notis av Ingemar Ingers: »Så även i angränsande socknar av Frosta härad (Harlösa, Högseröd, Ö. Sallerup)».

har däremot liksom albomålet, ingelstadsmålet och ljunitsmålet *u*: *bus*, *hul*, *gul*, *kul*.

Liksom gårds-, albo- ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ø* eller *ø*, då riksspråket har *o* (*å*) i vissa ord, t.ex. *søn son*, *stølpe stolpe*, *trøll troll*.

Liksom gårds-, albo- ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *u*, då riksspråket har *o* (*å*) i vissa ord, t.ex. *snust frost*, *rust rost* (men *spøta spotta*, *pøta potta*, *køst kost* o.s.v.).

Liksom gårds-, albo- och ingelstadsmålen ha färsmålen *u* eller *uw* för prefixet *o* i riksspråket, t.ex. *uvænli ovanlig*, *ujúr odjur*, *udrój odryg*, *uwæjta oäkta* (barn).²⁰

- u. Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *o*, då riksspråket har långt *u*, t.ex. *bønad burit*, *skønen [skuren]*, *støled stulit*.

Mellan- och sydfärsmålet ha i likhet med albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *u*, då riksspråket har långt *u* i somliga ord, t.ex. *kula kula*, *sluta sluta*, *slut slut*.

- y. Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *øj*, då riksspråket har *yg*, t.ex. *toj tyg*, *bløj blyg*, *bøj bygel*.

- å. Liksom i de nyssnämnda [målen] ha färsmålen *u* eller *uw* då riksspråket har långt *å*, t.ex. *fåll fågel*, *bùwæ båge*, *hå håg*, *rå råg*, *trå tråg*.

Mellan- och sydfärsmålet hafva *a*, då riksspråket har långt *å*, t.ex. *a å*, *få få*, *gå gå*, *stå stå*, liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet. Nordfärsmålet har i stället diftongen *ao*: *ao*, *gao*, *fao*, *stao*, liksom gårdsmålen.²¹

- ä. Liksom i gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen stundom *e*, då riksspråket har långt *ä*, t.ex. *fjèrna kärna* (smör), *fjèla stjåla*. I andra dylika [fall] ha mellan- och sydfärsmålet liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *e*, t.ex. *èda äta*, *lèsa läsa*. Nordfärsmålet har däremot *æj*, liksom gårdsmålen: *æjda*, *læjda*.²²

²⁰ I den mån ett *w* verkligen förekommer är detta hiatusfyllande. Larsson har en tendens att notera hiatusfyllande *w* mellan *u* och vokal även annars. Efter betonad vokal brukar han då notera *w* som långt (t.ex. *bùwæ båge*). Med all sannolikhet är det fråga om en bilabial approximant [β] och inte om ett labiovelart [w].

²¹ Notis av Ingemar Ingers: »Anm.: i Gärds hd har dift. formen *ao* i *gao* etc.». Diftongvarianten *au* – av Per Larsson tecknad *ao* – har använts i ett stort nordväst- och centralskånskt övergångsområde mellan nordligare *au* och sydligare *a* (*øj*); se Bensson 1965–70 3 s. 6 karta 37. I Gärds hd har varianten *au* (av Ingers här tecknad *ao*) använts, längst söderut – att döma av inspelningar från 1940-talet i Isofs samlingar (t.ex. DAL B02249, Olseröd, Maglehems sn) – dock ofta med en första komponent som dragit åt *a*, *æ* (vilket emellertid inte noterats av upptecknarna). I de fyra nordligaste socknarna i Färs hd förekommer *au* och *au* (*au*, *æu*) i variation. Den sydsåknska motsvarigheten *a* har av allt att döma i regel varit svagt diftongerad. Den tecknas av vissa upptecknare *øj*, *æj*. Jfr Bensson 1965–70 3 s. 7, Strandberg 2023 s. 45 f.

²² Gammalt långt och förlängt gammalt kort *æ* höjs till *e* i sydsåknska mål, diftongeras däremot till *æj* i nordåknska mål. Före *v* labialiseras vokalen till *ø* i sydsåknska mål. I denna ställning uteblir dessutom höjningen (eller också sänks den på nytt); se vidare ovan om vokalen *e*.

- ö. Mellanfärsmålets ord som motsvarar riksspråkets *löpa* är *lÿba*, liksom i albomålet. Nordfärsmålets [dito är] *lÿba*, liksom i gårdsmålet. Sydfärsmålets [dito är] *lÿwa*, liksom i ljunitsmålet.²³

Riksspråkets ord *fötter*, *rötter* heta:

På mellan- och sydfärsmål *fÿdon*, *hÿdon*, liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet; på nordfärsmål *fêdon* eller *fêdon*, *hêdon* eller *hêdon*, liksom i gårdsmålen.

Liksom i gårdsmålen heter ordet *föl* på nordfärsmål *føl*, på mellanfärsmål *föl*, på sydfärsmål *fÿl* liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet.

Följande diftonger finnas i färsmålen: *ao* och *æi* (*æj*).

ao förekommer blott i nordfärsmålet i st. f. långt *å* i riksspråket, t.ex. *smao små*, *grao grå*, *stao stå*. Mellan- och sydfärsmålet ha i stället *æ*: *græ*, *smæ*, *stæ*.

æi förekommer i mellan- och sydfärsmålet blott i ordet *træi tre*. I nordfärsmålet brukas *æi* i st. f. både långt *e* och långt *ä*, såsom af det förutnämnda framgår.

2. Accent

Den vid ingelstadsmålet omnämnda²⁴ växlande accenten på tvåstaviga ord, som ändas på *a*, och flerstaviga, som hafva *a* i andra stafvelsen, har jag icke funnit så starkt utpräglad i färsmålen. Man påträffar dock en och annan individ som har större benägenhet för t.ex. accenten *stækal* än *stækal stackare*, *slÿpa* än *slÿpa*, *gænasen* än *gænasen* o.s.v., men detta hör till undantagen. Den vanliga accenten är *stækal*, *slÿpa*, *gænasen*.²⁵

Hvad alla andra ord beträffar kan man som regel säga att färsmålen accent är densamma som i ingelstads-, och ljunitsmålen. Jag har icke påträffat mer än två ord som hafva annan accent i färsmålen än i de nyssnämnda nämligen *næbo* 'granne' och *præsis precis*, hvilka i ingelstads- och ljunitsmålen accentueras *nabó* och *præsis*.

3. Formlära

Mellan- och nordfärsmålets formlära är densamma som albomålets, sydfärsmålets densamma som ingelstadsmålets.

²³ Jfr not 20 om notationen *uw*.

²⁴ Denna hänvisning syftar på Larssons undersökning av och översikt över Ingelstadsmålet (acc. DAL 311).

²⁵ Det det är fråga om här är en sydöstkånsk tendens för den entoppiga accent 2-kurvans tontopp att nås i den posttoniska stavelsen i stället för den huvudbetonade. När detta sker i stavelser som innehåller den mycket sonora vokalen *a* uppfattas denna av upptecknarna ofta som (halv)lång och bibetonad. Detta tonala fenomen har givit upphov till den skånska efterledsbetoningen (egentligen en förskjutning av betoningen en stavelse åt höger) i sammansättningar där den posttoniska stavelsen utgör efterledens första stavelse, t.ex. *boståg bosstak* 'halmtak', *nabó nabo* 'granne', *sparbågsbok sparbanksbok*. Se härom Strandberg 2014 s. 151 ff. Varför efterledsbetoningen – som är särskilt vanlig i västra och södra Skåne och bereds visst utrymme i »Målen i Gälds härad» (acc. DAL 292) – helt förbigås av Larsson i denna framställning är oklart.

Dock märkes att, då i albo- liksom i ingelstadsmålet alla äldre personer alltid böja verben i pluralis, äfven äldre färsingar icke strängt iakttaga böjningen utan stundom låta pluralis blifva lika med singularis.

Undersökning af färsmålen har af mig utförts 1 september–31 december 1898. Därvid har störst afseende fästats vid centralsocknarnas mål, men hvarken norra eller södra målet har därför lämnats opåaktadt. Besök och uppteckning ha gjorts i alla delar af häradet. Uppteckning har gjorts och redogörelse lämnats för omkr. 5 500 ord. Dessutom har en del folklöre insamlats och på fyndortens mål nedskrifvits.

Västra Nöbbelöv i juni 1900
Per Larsson

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Institutet för språk och folkminnen: Larsson, Per, Öfversikt af Färsmålet. DAL 283.
— Målen i Gälds härad. DAL 292.
— Redogörelse [af Ingelstadsmålet]. DAL 306.
Institutet för språk och folkminnen: Fonogram DAL B02249, Olseröd, Maglehems
sn, Gälds hd.

Litteratur

Areskoug, 1957: *Studier över sydöstkånska folkmål*. 1. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 11.) Lund.
Benson, Sven, 1965–70: *Südschwedischer Sprachatlas*. 1–4. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 15.) Lund.
Billing, Gustaf, 1890: *Åsbomålets ljudlära*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 10:2.) Stockholm.
Ingers, Ingemar, 1939: *Studier över det sydvästskånska dialektområdet*. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 5.) Lund.
Kock, Axel, 1904: De senaste årens undersökningar af skånska bygdemål. I: *Historisk tidskrift för Skåneland* 2, s. 1–22.
Olséni, Nils, 1887: *Södra Luggudemålets ljudlära*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 6:4.) Stockholm.
Sjöstedt, Gösta, 1936: *Studier över r-ljuden i sydsandinaviska mål*. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 4.) Lund.
— 1944: Det nordöstskånska dialektområdet. Dialektgeografisk skiss. I: *Arkiv för nordisk filologi* 59, s. 73–96.
Strandberg, Mathias, 2014: *De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 88.) Uppsala.
— 2023: *Skånes ortnamn*. Serie A. *Bebyggelsenamn*. Del 5. *Färs härad*. Uppsala.

Gösta Arvastson

1943–2023

Foto: Karin Arvastson.

Etnologen Gösta Arvastson avled den 31 juli 2023 i en ålder av nyss fyllda åttio år. Gösta och jag träffades första gången när vi båda år 1965 läste historia i Lund och hade etnologen Nils-Arvid Bringéus som föreläsare i kulturhistoria. Vi blev fascinerade av folklivsforskning, som ämnet hette på den tiden, och började studera detta ämne 1966. Gösta hade tidigare studerat sociologi och jag teologi. Redan 1967 började han undervisa både om nordisk byggnadskultur och om fältarbete i byggnadsdokumentation. Han publicerade en lärobok i byggnadsdokumentation, som har blivit väl utnyttjad inom etnologiundervisningen. Fotografering var också viktigt för Gösta. Han ledde en nordisk kurs i fotogrammetri och utgav även här en handbok.

Jämsides med undervisningen arbetade Gösta med sin doktorsavhandling om byggnadsskicket och dess förändringar på skånska prästgårdar under tiden 1680–1824. Han var själv uppväxt i en prästfamilj i Eslöv. Han har uppgett att det var genom sin mor, som var folkskollärarinna, som han fördes in i

Anders Gustavsson, professor emeritus i etnologi, Universitetet i Oslo. – Professor Em. of Ethnology, Oslo University. anders.gustavsson@ikos.uio.no

Gustavsson, Anders, 2024: Gösta Arvastson 1943–2023. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 159–164. – Gustavsson, Anders, 2024: Gösta Arvastson 1943–2023 In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 159–164. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25729>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Minnesord. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Obituary. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

prästgårdskulturen. Fadern var kyrkoherde, prost, teol. dr och psalmhistoriker; jag träffade honom några gånger på universitetsbiblioteket i Lund. Han påverkade Gösta genom sin stränga uppfattning om vetenskap och den klara och kritiska tanken. I det yttre påminde Gösta om sin fader med en mild och behaglig framtoning. Samtidigt fanns det fasta moraliska principer i hemmet. Det inpräntades att inte skada någon och inte smida planer i det fördolda. Gösta drog slutsatsen att inget kan legitimeras en författare som nyttjar andra människor bara för egen vinning. På så vis kan man bättre förstå hans betoning av harmoniperspektiv på bekostnad av konfliktperspektiv vid studier av arbetarmiljöer. Han var ingen polemiker utan sökte alltid att hitta lösningar framåt inom forskning och forskningsdebatt.

Gösta och jag tillhörde samma etnologiska forskarseminarium i Lund och träffades regelbundet och diskuterade våra avhandlingsarbeten. Jag minns också hur han och jag fascinerades av att få ta del av livet i en sovjetdominerad nation i samband med en exkursion för forskarseminariet till Tjeckoslovakien 1968. Gösta och jag bodde i ett gemensamt tält för männen och kvinnorna i ett annat tält. Detta var under den så kallade Pragvåren som innebar större frihet än tidigare för landet, innan de sovjetiska trupperna kom tillbaka i augusti 1968 och slog ned friheten. Detta blev en chock för oss som hade mött människornas glädje över den nyvunna friheten under våren.

Gösta lade fram sin avhandling i Lund i maj 1977 med docent Sven B. Ek som opponent. Han var i stora stycken positiv till avhandlingen och de resultat som uppnåts. Avhandlingen förutsatte god förmåga att förstå äldre handskrifter. Gösta fick därför i uppdrag att undervisa etnologstudenter i arkivkunskap. Avhandlingen var nyorienterande inom den etnologiska byggnadsforskningen genom sina sociala, processuella och symbolkommunikativa tolkningar av byggnader långt tillbaka i tiden. Gösta lyckades rekonstruera byggnadsplanerna. Förändringarna som skett tolkades i ljuset av att byggnaderna måste betraktas i relation till den sociala strukturen. Faktorer på makroplanet, såsom lagstiftning och idédebatt, inverkar också i förändrande riktning.

Efter disputationen fick Gösta redan samma år ett omfattande projektuppdrag av Göteborgs museer att utföra en större industriundersökning som pågick fram till 1981. Arbetarkulturstudier blev det nya undersökningsområdet. Tre typer av större industrier undersöktes, nämligen bilfabriken Volvo, kullagerfabriken SKF och varven Eriksberg, Arendal och Götaverken. Inom projektet Kultur i arbetslivet utförde Gösta jämförande fältarbeten på arbetsplatser i Kiruna, Örebro, Stockholm och Karlskrona. Det ledde fram till boken *Arbetsliv och kulturell förändring* (1984). Sina forskningsrön om arbetarkultur har Gösta främst presenterat i boken *Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets storindustri* (1987). Den medverkade till att han år 1987 antogs som docent i etnologi vid Lunds universitet. Jag hade uppdraget att skriva sakkunnigutlåtandet om hans docentkompetens.

I *Maskinmänniskan* vidhåller Gösta det historiska perspektivet inom etnologin genom att studera förändringar inom arbetslivet under 1900-talet. För-

hållandena under 1920- och 1930-talen ställs mot vad som skett efter andra världskriget. Undersökningarna sätter individerna i centrum. Arbetarkollektiven består av individer som Gösta betraktar som självständiga. Han vill motbevisa en föreställning om maskinmänniskor som är styrda av maskinerna. I stället framhäver han arbetarnas sociala liv tillsammans med kamraterna och de berättelser som uppstår. Dessa handlar gärna om hur det var förr i tiden och vad man gjort tidigare i livet. Ett harmoniperspektiv på sociala kontakter är framträdande i Göstas tolkningar. Konfliktperspektiv är nedtonade medan symbolperspektiv är framträdande. Gösta pekar på hur de materiella miljöerna på arbetsplatser har fått symbolladdade betydelser för arbetarna. Marxistiska teorier bortsåg enligt Gösta från kulturens möjligheter att skapa mening. Han vände sig emot begreppet klassmedvetande, eftersom det förekommer många olika delkulturer inom de arbetarmiljöer som han studerat. För Gösta var frågeställningar om arbetets värde och villkoren i arbetslivet grundläggande. Sina undersökningar på flera olika bilfabriker presenterade han 2004 i boken *Slutet på banan. Kulturmöten i bilarnas århundrade*.

Göstas folkloristiska intresse märks när han dokumenterat inte enbart arbetslivet utan också arbetarnas skämt och trosföreställningar, som i en del fall går tillbaka till äldre tiders folktrouppfattningar, såsom i fråga om tur och otur eller liv och död. Avvikarna tillhör dem som blir mest omtalade på arbetsplatserna, gärna på ett nedlåtande sätt. Kritisk folklore riktade sig även mot överordnade. Ryktesspridning har av Gösta på ett intressant sätt tolkats som uttryck för hur man i arbetarmiljöer hanterade sociala spänningar. Folkloren sätts på ett fruktbart sätt i relation till både materiell och social kultur.

Gösta var en framstående fältforskare. Han lyckades skapa förtroende och därigenom få nära kontakter med arbetarna. Läsaren av *Maskinmänniskan* frapperas av hans förmåga att nå fram till principiella slutsatser ur intervjuer och observationer av till synes triviala händelser och berättelser under arbetet och i pauser. Han lyckades till och med att delta i produktionen av en film med titeln »Arbetare – vart tog människan vägen i tjugonde seklets storindustri?» Den hade premiär 1981.

Under tiden i Göteborg ägnade sig Gösta även åt undervisning i etnologi. Detta ämne var där under uppbyggnad under det sena 1970-talet, och Gösta och jag träffades ofta när vi undervisade i det nya ämnet. Han medverkade 1978 vid skapandet av den bebyggelseantikvariska linjen vid Göteborgs universitet och undervisade där i flera år som en uppskattad föreläsare. 1981–1983 var han halvtidsanställd universitetslektor i etnologi och från 1986 som högskolelektor. 1983 blev han forskarassistent i etnologi, och den anställningen varade fram till 1989. Under tiden var han ledig från lektoratet och hade stort ansvar för utbildningen på C-nivå. Han ledde kurser i teori och metod, etnologiska beskrivningar och kulturmöten för forskarutbildningen.Handledning av forskarstuderande var en annan uppgift.

Som estetiskt inriktad person har Gösta i sitt vetenskapliga författande ett målande och tilltalande språk. Vid föreläsningarna hade han en ledig berättarstil

och inledde ofta med orden »Gott folk». Det lättade genast upp stämningen. 1987 anordnade han en forskarkurs om auktoritet och retorik som ett stilistiskt och språkligt problem. 1988 följdes detta av publiceringen av den av Gösta redigerade antologin *Beskrivningar och berättelser. Etnologiska skrivövningar*.

1988 utlystes ett högskolelektorat i etnologi i Uppsala. Gösta var en av sex sökande. Som ämnesföreträdare för etnologi sedan 1987 var det min uppgift att skriva sakkunnigutlåtande om de sökandes meriter. Gösta fick företräde till tjänsten och blev utsedd av rektorsämbetet. Han tillträdde tjänsten 1989. Han blev en viktig tillgång både inom undervisning och forskning när etnologiska institutionen i Uppsala skulle byggas upp på nytt efter tidigare år av vakanser och indragna tjänster. Han var huvudhandledare för 12 doktorander fram till disputation. Marianne Wahlberg, som disputerade 1996, skrev i förordet till sin avhandling att utan Göstas stöd och vetenskapliga synpunkter hade hon förmodligen inte kunnat fullfölja sin avhandling. Åsa Ljungström, som disputerade 1997, tackade Gösta för sträng kritik och vidgande utblickar. Han lade stor vikt vid att vara en noggrann och inspirerande handledare på olika nivåer inom den etnologiska utbildningen. 1996 ledde han fältarbeten i East End i London för etnologidoktorander i Uppsala. Det resulterade i den år 1999 av honom utgivna antologin *Det urbana rummet*. Den innehåller flera teckningar som han gjort av Londonmiljöer. Han har även varit fakultetsopponent vid flera lärosäten, till exempel 1999 i Bergen.

Vid en nordisk forskarkurs i etnologi och folkloristik som hölls i Uppsala 1990 fick Gösta som skicklig tecknare illustrera omslaget till den antologi som publicerades efter denna forskarkurs. Han har tecknat en vacker bild av Uppsalamiljön där domkyrkan och universitetsmuseet Gustavianum sticker ut. Gösta höll också det första inlägget vid denna forskarkurs, och det handlade om det historiska perspektivets betydelse. Detta har genomgående varit väsentligt i hans forskning. Han ville inte bara studera den yttre materiella och sociala kulturen utan även de osynliga känslorna och upplevelserna i historien och hur de förs vidare över tid. Han har även lämnat bidrag till ämneshistorisk forskning när han anordnade etnologiska institutionens femtioårsfirande i Uppsala 1998. Han skrev om den förste folklivsforskaren i Uppsala, Sven Lampa, som blev docent i ämnet 1909.

I antologin *Etnologiska visioner*, 1993, reflekterade femton svenska etnologer om sitt forskningsämne och Gösta bidrog med illustrationer i form av egna teckningar. Han skrev ett kapitel med titeln »I tidens termik». Tiden har alltid spelat en viktig roll i hans forskning. Han blickade inte bara bakåt utan han hade även tankar inför forskningens framtid. Det märks tydligt i hans inledningskapitel i antologin *Etnologin inför 2000-talet* (2000), som tillkom efter etnologiska institutionens i Uppsala femtioårsjubileum 1998 och hade Gösta som redaktör tillsammans med kollegor. Han framhöll att »Kulturforskning måste ta sig an världen och mänsklighetens gemensamma ödesfrågor... Vektorn som pekar in i framtiden är riktad mot den globala kulturen, flödet av varor och föreställningar över gränserna men också mot människans möj-

ligheter att förstå systemen som hon skapat åt sig själv» (s. 10). I Uppsala var Gösta även vetenskaplig ledare för universitetsprojektet Forum för skolan från 2004 och redigerade tillsammans med etnologen Billy Ehn 2007 antologin *Kulturnavigering i skolan*.

När jag 1997 fick en professorstjänst i etnologi i Oslo, blev uppsalaprofessuren i etnologi först vakant några år precis som efter min företrädare Anna Birgitta Rooths pensionering 1984. Gösta, som blev professorsinstallerad i Uppsala år 2000, fick sedan lärostolsprofessuren 2004 och innehade den fram till pensioneringen 2010. Som synes har alltså Göstas och mina vägar korsat varandra många gånger i Lund, Göteborg och Uppsala. Vi har även träffats på det personliga planet genom åren, bland annat när vi i mogen ålder fått våra första och enda barn. Jag och Kristina fick Johan född 1988 och Gösta och Karin fick Camilla född 1990.

Redan i tidig ungdom lärde sig Gösta att segelflyga, och meteorologisk kompetens var en förutsättning för flygningen. Segelflyget blev ett fritidsintresse som han fortsatte med hela sitt liv, även som segelflyglärare. 1987 blev han ordförande för Segelflygssektionen inom Svenska Flygsportförbundet och kom även med i styrelsen för Svenska Aeroklubben. På 1980-talet var han den drivande kraften i grundandet av det svenska Segelflygförbundet och ingick i redaktionsgruppen för tidskriften *Segelflygsport*.

2012 gav han ut boken *Drömmar om lufthavet. Berättelsen om en kvinnlig flygare på trettioalet*. Den bygger på den unga kvinnan och flygaren Hedvig Nordvalls dagböcker under åren 1930–1945, som Gösta analyserar och sätter in i sin samhälleliga kontext. För henne som kvinna i en ny bransch fanns det många hinder på vägen. Hon lyckades ändå genomföra sina drömmar. Hennes flygningar tog slut när andra världskriget tog sin början i Norden i april 1940.

Som emeritus kunde Gösta i sin forskning sammanföra olika kunskapsområden ur sitt liv. Han förenade naturvetenskap och humaniora, profession och fritidsintressen genom studier av ett rikt arkiv- och bildmaterial som låg okatalogiserat på Institutionen för geovetenskaper vid Uppsala universitet. Här fanns den tidiga meteorologiska historien och allt material om det internationella meteorologiska vetenskapliga samarbetet för att klassificera, kategorisera och namnge molnens formationer med latinska termer med inspiration från Carl von Linnés klassificering för växternas ordning.

Som senior mötte jag Gösta vid sammanträden inom Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur och Kungliga Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Han berättade då flera gånger om vilken glädje han hade av sin arbetsplats på den nämnda institutionen och hur inspirerande det var att bedriva forskning där. Det fanns tydliga kopplingar till etnologin när meteorologerna under senare delen av 1800-talet och framåt var ute i bygderna och samlade in folkets berättelser om moln och väderförhållanden runt om i Sverige. En av meddelarna var den skånska folkminnesinsamlaren Eva Wigström, som samlade berättelser om folkliga vädertecken och skickade dem till Uppsala. Dessa uppteckningar fanns som en bakgrund till molnens namn

i den svenska meteorologen och professorn Hugo Hildebrand Hildebrands-
sons klassificeringar i *Wolken-Atlas* 1890 och senare i den första officiella
molnatlasen 1896. Gösta skriver att för Hildebrandsson var kulturhistorien ett
komplement till det kritiska tänkandet inom naturvetenskapen. Den muntliga
traditionen öppnade andra perspektiv än den instrumentberoende vetenskapen.
Sin omfattande forskning publicerade Gösta 2022 i boken *Molnspanare – en
meteorologisk historia*. Den borde bli ett standardverk för alla kulturhistoriskt
väder- och molnintresserade inför framtiden.

Till slut vill jag tacka Gösta för mångårig vänskap och önska frid över hans
minne som kollega och välrenommerad etnolog.

Anders Gustavsson

Nils-Arvid Bringéus

1926–2023

Foto: Sven Hjalmarson.

En nestor inom svensk etnologi har gått ur tiden. Nils-Arvid Bringéus avled i april 2023 vid en ålder av 97 år. Ett långt forskarliv är till ända men kvar finns en ovanligt diger publikationslista där i stort sett alla ämnets forskningsområden ryms.

Nils-Arvid föddes år 1926 och växte upp i Örkelljunga där fadern var folkskollärare. Släktnamnet Bringéus antog han 1945 efter studentexamen. Namnet härstammar från hans farfars hembygd Bringetofta i Småland. Hembygden i Örkelljunga kom att betyda mycket för Nils-Arvid. Om denna publicerade han sina första skrifter och här byggde han upp en livaktig hembygdsförening där han var ordförande i ett halvt sekel. Friluftsmuseet Ingeborrarp är också resultatet av hans arbete.

Redan vårterminen 1947 gjorde han entré inom folklivsforskningen, på Finngatan i Lund. Då hade just Carl Wilhelm von Sydow blivit emeritus och Sigfrid Svensson tillträtt som professor. Nils-Arvid kom sedan att ägna större

Birgitta Svensson, professor emerita i etnologi, Stockholms universitet. – Professor Em. of Ethnology, Stockholm University. birgitta.svensson@etnologi.su.se

Svensson, Birgitta, 2024: Nils-Arvid Bringéus 1926–2023. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 165–168. – Svensson, Birgitta, 2024: Nils-Arvid Bringéus 1926–2023. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 165–168. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25732>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Minnesord. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Obituary. This article has not undergone peer review.

© 2024 Författaren och Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. – © 2024 The author and the Royal Gustavus Adolphus Academy for Swedish Folk Culture.

delen av sitt yrkesliv åt etnologiämnet och med undantag från några tillfällen som gästprofessor vid utländska universitet, var det vid Lunds universitet som han gjorde det.

I doktorsavhandlingen från 1958, *Klockringningsseden i Sverige*, en klassisk spridningsstudie inom den historisk-geografiska skolan, präglad av dåtidens stora intresse för karteringar, visar han på den här kyrkliga sedens skillnader i olika bygder. Han klarlägger klockringningssedens gestaltning och funktion i rum, tid och social miljö, vilket visar både en detaljerad lokaletnologisk forskning och en översikt över landet i sin helhet med betydande utblickar över de nordiska grannländerna. Det nya med studien är att den tar fasta på sedens utbredning i samtiden. Det är första gången som det inom ämnet görs en omfattande samtidsstudie samtidigt som den förenas med belägg från äldre tider. Recensenten i RIG (1962), Harald Hvarfner, förklarar detta på följande sätt: »Längd-snittet genom århundraden upp mot samtiden ger i ett sammanhang folklivsforskningens säregna förmåga att förklara nuet». Långt senare – i sin installationsföreläsning som professor vid Lunds universitet, utgiven i RIG 1968 (s. 41–49) – uttryckte Nils-Arvid själv det etnologiska perspektivet som just att »[o]bservationen i fältet får sitt komplement genom analys av arkivaliskt material». Detta kallar han *det rörliga perspektivet* eller *det kulturhistoriska perspektivet* (s. 46).

Sigfrid Svensson var den folklivsforskare som ledde honom in i ämnet, och när Nils-Arvid Bringéus gav ut den flitigt använda introduktionsboken *Människan som kulturvarelse* 1976 var det till honom som han riktade sin tacksamhet och tillgivenhet.

Nils-Arvids främsta vetenskapliga verk är sannolikt den digra boken om den svenska folklivsforskningens huvudurkund *Gunnar Olof Hyltén Cavallius som etnolog. En studie kring Wärend och Wirdarne* från 1966. Här visar Bringéus prov på sina gedigna ämnes- och lärdomshistoriska kunskaper varför detta också blir en bred skildring av den svenska folklivsforskningens historia. Här görs tillbakablickar så långt bakåt i tiden som till Olaus Magnus och Johannes Bureus samtidigt som läsaren bibringas såväl teoretiska perspektiv på kulturutveckling som metodologiska perspektiv på den traditionshistoriska metoden.

När Folklivsarkivet i Lund 1988 firade sina 75 år berättade Nils-Arvid hur ämnets beteckning 1967, då han tillträdde professuren, strax kom att ändras från nordisk och jämförande folklivsforskning till etnologi, motiverat bland annat av ämnets ökade internationalisering. Efter några år slogs det fast att ämnet skulle benämnas »etnologi, särskilt europeisk».

Själv bidrog hans starkt till att föra ut ämnet internationellt i såväl konferenser som i publikationer och tidskriftsredaktioner. Han var vicepresident i ämnets europeiska organisation SIEF (The International Society for Ethnology and Folklore), som grundades i Paris 1971. Samma år startade han den engelskspråkiga tidskriften *Ethnologia Scandinavica* med syftet att föra ut den skandinaviska etnologins rön till de europeiska kollegerna. Han var dess redaktör under ett kvarts sekel.

När etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren i samband med Nils-Arvids pensionering 1991 gav honom en festskrift (*Svenska vanor och ovanor*) var temat sed och samhälle en problematik som präglade hans tid som professor.

Men det är inte bara som forskare om sed som Nils-Arvid Bringéus har gjort avtryck. Åtskilliga är de ämnen han spridit kunskap om. Främst har det gällt det sydsvenska bonadsmåleriet, folkkonst och kistebrev samt matvanor och kosthåll, men det har också handlat om den materiella kulturen i form av plogar, bastrep, räfsor, kåsor, stånkor, spadar och mycket mera.

Han kom också att lyfta fram speciellt etnologiskt källmaterial som kommit att betyda mycket också inom andra ämnens forskning. Här märks till exempel bouppteckningars betydelse som källa, liksom vilken kunskap man kan hämta ur sockenbeskrivningar och budskapen i det folkliga bildmaterialet. Samtidigt diskuterade han ämnets källkritiska problem.

Nils-Arvid Bringéus spred etnologiämnet till en vidare krets i samhället genom föreläsningar och böcker som *Arbete och redskap* (1971), *Årets fest-seder* 1976 och *Bildlore* 1981.

Parallellt med att han ledde etnologiämnet mot allt större studentkullar tog han också ett mycket stort ansvar i det akademiska ledarskapet, i ledning av det egna ämnet, fakulteten och universitetet men också i akademier och internationella sammanslutningar. Han var ledamot av flera lärda sällskap och erhöll hedersdoktorat i etnologi vid universiteten i Åbo, Münster och Bergen.

Som emeritusprofessor kom Nils-Arvid att fortsätta en mycket omfattande forskning som resulterade i åtskilliga nya publikationer. Vid varje tillfälle man träffade honom överräcktes en ny bok. Bland de senare böckerna märks en tydligare kulturhistorisk metod som i den fina boken *Lyckan kommer, lyckan går* från 2004. Utifrån ett långt historiskt perspektiv diskuteras här olika föreställningar om lycka och olycka i ett brett sammanhang.

Hans skrev också flera forskarbiografier där han exempelvis lyfte fram forskare som Åke Campbell och Carl Wilhelm von Sydow som måhända annars hade glömts bort.

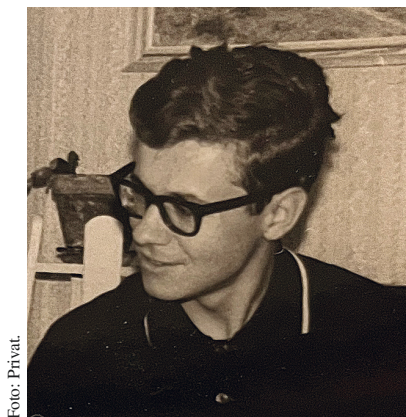
Nils-Arvid var inte bara outtröttlig i den egna forskningen. Han tog också generöst del av andras utkast och funderingar. Han var alltid nyfiken på nya problemställningar och välkomnade särskilt ämnen med långa historiska perspektiv. På seminarierna kunde man ibland rädas hans bistra frågor men blev samtidigt glatt överraskad över hur vänligt han mottog svaren. Sina adepter stöttade han inte bara fram till doktorsexamen utan även vidare till tjänster vid universitet och museer, in i akademier och ut i världen.

Då John Granlund lämnade professuren i Stockholm vid Nordiska museet och Stockholms universitet 1981 önskade man kalla Nils-Arvid Bringéus till den professuren, men han ville inte lämna Lund. Det reser onekligen frågan hur utvecklingen skulle ha sett ut på dessa lärosäten om han hade valt Stockholmsprofessuren. Ämnets kulturhistoriska prägel förde han vidare till kommande etnologgenerationer i Lund.

Birgitta Svensson

Gunnar Nyström

1939–2021

Språkvetaren och älvdalskännaren Gunnar Nyström avled den 30 juli 2021 i en ålder av 82 år. Gunnar blev mest känd i och utanför Älvdalen för sina expertkunskaper i den »klassiska» älvdalskan, alltså den älvdalska som talades av folk födda före 1900, en språklig varietet känd för sina radikala arkaismer och novationer och förhållandevis ringa påverkan från svenskan.

Gunnar växte upp på landsbygden i Västra Eneby socken i södra Östergötland. Eftersom hans mor var från Falun vistades familjen i olika socknar i Faluns omnejd och även längre norrut i Dalarna på somrarna. Gunnars första besök i Älvdalen var sommaren 1955, när han var sexton, ett besök som lämnade så starka och positiva intryck på honom att han valde att så småningom komma tillbaka och tillbringa längre perioder där genom hela sitt liv. Under sin gymnasietid i Västerås fick Gunnar en mycket kunnig och stolt älvdaling som tysklärare, nämligen Bengt Åkerberg, som inspirerade Gunnar att lära sig mer om älvdalska. Drygt femtio år senare var Gunnar vetenskapligt ankare och medförfattare till Bengts tjocka bok *Älvdalsk grammatik*.

Yair Sapir, fil. dr i nordiska språk, universitetslektor, Högskolan Kristianstad. – PhD in Scandinavian Languages, Senior Lecturer, Kristianstad University. yair.sapir@hkr.se

Sapir, Yair, 2024: Gunnar Nyström 1939–2021. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 169–172. – Sapir, Yair, 2024: Gunnar Nyström 1939–2021. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 169–172. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25735>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Minnesord. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Obituary. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

År 1961 tog Gunnar sig till en fäbod tillhörande invånare från byn Karlsarvet (*Kalser* på älvdalska) i Älvdalen där han fick höra en ännu ålderdomligare älvdalska hos den äldre generationen än den han hade varit van vid. Snart visade det sig att bybornas intresse för att förkovra sig i sitt språk var minst lika stort som Gunnars intresse att förkovra sig i deras språk. Med en av byborna, Danils-Ierk (Erik Westling), brevväxlade Gunnar under en vinter. När Gunnar tog sig till fäboden nästa sommar började han få regelrätta språklektioner av densamme Danils-Ierk, som senare blev ordförande i Ulum Dalska ('Vi ska tala älvdalska' eller 'Låt oss tala älvdalska'), föreningen för älvdalskans bevarande.

När Danilsfolket (alltså Ierks familj) blev varse Gunnars stora intresse för älvdalskan erbjöd de honom att flytta in i sitt permanenta hus i Karlsarvet. Vid det laget började Gunnar tala med Ierk, Amanda, Ivan och övriga bybor enbart på älvdalska. På den tiden, alltså 1962, talade hela Karlsarvets befolkning på cirka 800 personer (så när som på två ingifta kvinnor) älvdalska. I en av gårdarna lärde Gunnar känna Kluker-Ilma (Klockar Hilma Margareta Westling), som var bland byns äldsta och som dessutom talade en mycket ålderdomlig form av älvdalska. Snart började Gunnar hälsa på Ilma och hennes man varje dag och lyssna till de livliga samtalen på älvdalska som paret hade med både släkt, vänner och bekanta. Gunnar lyssnade, men fick dessutom lov att spela in och föra anteckningar på det han hörde, både i Karlsarvet och övriga delar av Älvdalens socken. Totalt vistades Gunnar i Älvdalen i närmare två år vid det aktuella tillfället. Många sockenbor betraktade Gunnar som en av de sina. När de träffade honom efter att han vistats en period utanför Älvdalen kunde de fråga honom: *Jasso, du ar kumið iem nu! Ur laindj får du war iem nu då?* ('Jasså, du har kommit hem nu! Hur länge får du vara hemma nu då?'). Som Gunnar själv berättade var hans egen bakgrund på landsbygden en stor fördel när han skulle bo i Älvdalen och umgås med älvdalingarna.

Gunnars gedigna kunskaper och stora intresse för älvdalska och andra svenska varieteter samt språkhistoria förde honom till Uppsala för studier i nordiska språk. Under vårterminen 1964 kunde Gunnar lägga fram en uppsats om 103 sidor med titeln »Ett prov på Karlsarvsmålet i Älvdalen. Utskrift och översättning av bandinspelning jämte kommentar» för nordiska proseminariatet vid Uppsala universitet. Uppsatsen bestod av uppteckningar på landsmålsalfabet av muntliga berättelser som Gunnar hade spelat in i Karlsarvet jämte en översättning till svenska och en språkvetenskaplig analys av texterna, som omfattade både fonologi, morfologi, lexikon, namn och syntax. Det intensiva »språkbadet» Gunnar hade fått sig under sin tid i Älvdalen utmynnade, förutom i en betydande samling av inspelningar och uppteckningar, även i ett omfattande älvdalskt ordkartotek som enligt Gunnars barns önskemål skänktes till föreningen Ulum Dalska efter Gunnars bortgång. Gunnar hade den älvdalska han lärde sig på 1960-talet i ryggmärgen och kunde således ofta ur minnet citera älvdalska ord, fraser och uttryck som han hade hört av den gamla generationen av älvdalingar på 1960-talet. Gunnars berättelser, anteckningar och

kartotek är värdefulla för bevarandet av denna stora kulturella och språkliga skatt till eftervärlden.

Gunnars enorma kunskaper i älvdalskan och dalmålen i synnerhet och svenska dialekter i allmänhet kom väl till pass när han tog anställning vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Här var han länge engagerad i arbetet med två viktiga dialektordböcker, nämligen *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna* och *Ordbok över Sveriges dialekter*.

Själv lärde jag känna Gunnar under min doktorandtid vid Institutionen för nordiska språk i Uppsala mellan 1997 och 2004. Gunnar och jag brukade delta vid samma seminarier, som avhandlade nordiska språk ur historiskt perspektiv, där han ofta tog en aktiv del i de livliga diskussionerna och bidrog med sina rika kunskaper och skarpa insikter. 2002 rådde min dåvarande handledare Henrik Williams mig att ta kontakt med Gunnar eftersom jag började bli nyfiken på älvdalskan. Gunnar och jag började äta lunch tillsammans en gång i veckan. Dessa lunchmöten var startskottet för en vänskap som senare även ledde till samarbete kring älvdalskan på olika plan fram till hans hastiga bortgång 2021. Lunchmötena med Gunnar var också ett slags mentorskap i älvdalska och Älvdalen för mig inför mina besök i Älvdalen till att börja med och för min egen forskning och mitt eget engagemang för älvdalskan längre fram.

2004 anordnade Gunnar och jag, i samarbete med Ulum Dalska:s ordförande Mats Elfquist, en konferens i Älvdalen under rubriken *Fuost konferensn um övdalsky* ('Första konferensen om älvdalska'), där både vetenskapliga och populärvetenskapliga bidrag lades fram. Konferensen utmynnade i en konferensvolym som Gunnar blev redaktör för. Samma år fick jag i uppdrag av Ulum Dalska att bilda ett älvdalskt språkråd med framttagandet av en ny, enhetlig älvdalsk ortografi som vår första uppgift. Rådet kom att kallas *Råddjärum* ('Vi rådgör' eller 'låt oss rådgöra'), älvdalska språkrådet, och i det ingick förutom Gunnar och jag även de mycket kunniga Östen Dahl, Lars Steensland och Bengt Åkerberg. Efter sju månaders möten och diskussioner, i februari 2005, lade rådet fram sitt förslag till en enhetlig ortografi för älvdalskan, ett förslag som antogs enhälligt av Ulum Dalska:s årsmöte och som kom att användas allt oftare och av allt fler för att återge älvdalskan i skrift. Under sommaren 2005 höll Gunnar och jag den första akademiska kursen i älvdalska som anordnades på plats i Älvdalen i Uppsala universitets regi. Eftersom det inte fanns något lämpligt läromedel för en sådan kurs fick Gunnar och jag ta fram ett sådant, som kom att få namnet »Introduktion till älvdalska». Förutom vardagstexter innehöll läromedlet prosatexter om Älvdalen som bland annat skrevs av Bo Westling, några anpassade texter från Gunnars uppteckningar och texter ur Rut 'Puck' Olssons populära barnbok *Mumunes Masse* ('Mormors Masse/katt'). Till texterna lade vi till glosor och bilagor om älvdalsk ortografi, fonologi, grammatik och syntax. Texterna anpassades givetvis till den nya ortografin. Med sitt fina, genuina älvdalska uttal läste Gunnar in texterna som därefter gjordes tillgängliga för studenterna. Även i detta sammanhang fick vi ett betydande stöd av lokalsamhället samt Ulum Dalska och dess ordförande Mats Elfquist

för att studenterna och kursen skulle få en naturlig anknytning till Älvdalen och en minnesvärd vistelse där när vi sommaren 2005 anlände med runt 25 motiverade studenter.

Det goda samarbetet vi hade med varandra och med andra banade vägen för fler initiativ med älvdalska i fokus: under vårterminen 2006 höll Gunnar, Piotr Garbacz och jag vid tre tillfällen ett kollokvium i älvdalska vid Institutionen för nordiska språk i Uppsala genom videolänk med motsvarande institution i Lund. Syftet med kollokviet var att fortsätta läsa och analysera älvdalska texter, dels med tidigare kursdeltagare, dels med andra nordister vid båda institutionerna. 2008 anordnade Gunnar och jag *Oðer råðstemnq um övdalsky* ('Andra konferensen om älvdalska') som likaså hölls i Älvdalen och vars konferensvolym både Gunnar och jag var redaktörer för. 2018 gav vi tillsammans ut den populärvetenskapliga boken *Ymse um övdalsky* ('Diverse om älvdalska') som omfattar grunderna i älvdalskans struktur, ortografi och språksociologiska förhållanden.

Gunnar var under hela sitt vuxna liv aktiv inom älvdalskan. Hans engagemang tog sig uttryck bland annat i hans produktion av vetenskapliga artiklar, hans roll som ordbokschef, hans medverkan i kurser, konferenser och föreläsningar och hans stöd och inspiration till andra som ville studera och forska om älvdalska. Gunnar, som övriga ledamöter i Älvdalska språkrådet, ansåg att ett erkännande av älvdalskan som minoritets-/landsdelsspråk skulle vara ett steg i rätt riktning för att bevara och revitalisera älvdalskan. När revitaliseringsinsatserna tog ny fart i och med projektet *Wilum og bellum* ('Vi vill och vi kan') 2018 var Gunnar en given deltagare i sammanhanget. Han kallade ofta älvdalskan för en »levande språkhistoria», och hjälpte till med både översättningar och korrekturläsning av allehanda material. Bland annat medverkade Gunnar tillsammans med Stefan Jacobsson i utgivningen av *Alice i underlandet* på älvdalska, som Inga-Britt Pettersson var den huvudsakliga översättaren av. 2019 tilldelades Gunnar språkpriset *Övdals-byönn* som tack för sina insatser för att skapa en kunskapsbas för dalmålen i allmänhet och älvdalskan i synnerhet.

Den älvdalska som Gunnar hade lärt sig i ung ålder höll sig påfallande väl resten av hans liv. Gunnar lyckades lära sig älvdalska som en äkta *övkall* ('älvdaling') och låta som en sådan livet ut. Gunnar har alltid imponerat med sina detaljrika kunskaper i älvdalska i all dess komplexitet och regionala variation. Gunnars kunskaper i och om älvdalska, dalmål och svenska dialekter i kombination med hans generösa och varma personlighet och hans viktiga insatser för att dokumentera, bevara och revitalisera älvdalskan kommer att förbli ett ljust minne hos alla dem som månar om älvdalskan.

Wail i friði, wenn.

Yair Sapir

Litteratur

Katarina Ek-Nilsson, Birgitta Meurling, Marianne Liliequist, Annika Nordström, *Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid*. Umeå 2023. 316 s. ISBN: 978-91-7327-318-3. Bokrecension. Publiceras under licensen CC BY 4.0. © recensenten. – Book review. Published under the license CC BY 4.0. © the reviewer. DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25738>

Etnologerna Katarina Ek-Nilsson, Birgitta Meurling, Marianne Liliequist och Annika Nordström har i *Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid* porträtterat sina mormödrar och deras liv. Utöver att teckna kvinnornas livshistoria illustrerar boken också 1900-talets historia sedd ur ett kvinnoperspektiv. Källmaterialet utgörs av brev, dagböcker, fotografier, intervjuer och förstås personliga minnen av huvudpersonerna. De kommer från skilda miljöer geografiskt och socialt, och genom dem och deras liv speglas också 1900-talets stora samhällsförändringar.

Under de senare decennierna har vi kunnat se en vetenskaplig renässans för biografingenren. Intresset för att fördjupa sig i och analysera den enskilda människan i biografins form har lockat både historiker, etnologer, litteraturvetare, journalister och andra. I allmänhet handlar en biografi om en människa, men *Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid* är en kollektivbiografi, med drag både av livsverksbiografi och den existentiella biografien. Kvinnornas livsöden, val och värderingar samt deras dagliga arbete och gärning lyfts fram och sätts in i en samhällelig kontext. Samspelet med den omgivande miljön, tiden och dess villkor flätas samman med den enskilda personen och hennes möjligheter på ett intresseväckande sätt. I kollektivbiografien lyfts också relationerna mellan en grupp människor fram, här speciellt accentuerat i de olika generationernas vägval.

Tre av författarna har personliga minnen av sin mormor, men Birgitta Meurling föddes efter sin mormors bortgång och har fått lära känna henne via släktingars berättelser, dagböcker och brev. De fyra kvinnorna föddes alla nära sekelskiftet 1900 och tillhörde den generation kvinnor som för första gången fick möjlighet att rösta, i och med att rösträtt för kvinnor infördes 1920. Sverige var fortfarande i union med Norge när bokens huvudpersoner föddes, men 1905 upplöstes unionen.

Katarina Ek-Nilssons mormor Anna kom till världen 1892 i Norrskog, Bäckaby socken på småländska höglandet i Jönköpings län. Fadern Anders-Johan var lantbrukare och hemmansägare med snickeri som bisyssla, men hade före giftermålet varit säsongsarbetare på järnvägsbyggen i Norrland. Några år hade han också varit i USA, som så många andra svenskar, men återvänt till Sverige året innan Anna föddes. Annas mor Lovisa kom från grannsocknen. Anna var den förstfödda i familjen och fick fyra yngre syskon. Miljön där Anna växte upp var en typisk småbrukarbygd där boskapsskötseln var den viktigaste näringen. Denna del av Småland tillhörde de områden varifrån emigrationen till Amerika var omfattande. Anna gick i småskolan och folkskolan i grannbyarna, men vid sjutton års ålder tog hon det stora steget att utvandra till Nordamerika.

Katarina Ek-Nilsson försöker i sin skildring av sin mormors uppbrott föreställa sig hur det kunde kännas för en flicka från landet, som förmodligen aldrig varit i någon stor stad, att plötsligt befinna sig i Göteborg därifrån båten gick, och sedan möta folkvimlet i världsstaden New York. Kontraster som kan vara svåra att leva sig in i, såhär i efterhand. Författaren sätter också in sin mormors öde i en större kontext. Vid denna tid var det många unga kvinnor som emigrerade till USA, där de var efterfrågade som arbetskraft i hushållet. Svenska flickor hade gott rykte som pålitliga, gladlynta, renliga och vänliga, och de fick betydligt bättre arbetsvillkor och löner i de amerikanska familjerna än vad de fick i Sverige. I Annas familj hade även hennes moster redan flera år tidigare utvandrat, och som redan nämnts hade även hennes far några år varit bosatt i Amerika. Här fanns alltså en etablerad tradition av utflyttning. Anna kom att arbeta i förmögna familjer på Manhattan, och i USA träffade hon också den man, Fred Pearson, ursprungligen från Östergötland, som skulle bli hennes förste make. Han kom att bli en av de amerikanska soldater som sattes in i första världskrigets slutskede, där han sårades svårt och avled 1919.

Anna återvände som krigsänka till Sverige, men berättade knappast något om sina år i Amerika för barn och barnbarn. Kanske var det alldeles för smärtsamma minnen, funderar författaren. År 1921 gifte Anna om sig med änkingen Alfred, författarens morfar, bonde i Bäckaby socken. I äktenskapet föddes tre barn, och Anna blev en hårt arbetande bondmora. Familjelivet beskrivs som harmoniskt. Inte heller Alfred berättade om sitt tidigare äktenskap för någon, och Anna nämnde sällan hans förra hustru. Ansågs detta tillhöra det förgångna, som kanske rev upp svåra minnen? Anna skildras av dotterdottern som kompetent, rättfram och bestämd, och eftersom Anna levde länge har Katarina Ek-Nilsson många minnen av henne, och hon tillbringade många skollov hos sina morföräldrar.

I en annan situation befinner sig Birgitta Meurling, som föddes efter mormoderns död. Hon har fått förlita sig på skriftligt material, foton, föremål och andras minnesbilder. Inte minst sommarhuset Ekudden är ett stort »minnesskrin» över gångna tider. Mormor Esther föddes 1895 som dotter till textilfabrikör Karl Södergren och hans hustru Ebba i Norrköping. Hon fick fyra yngre syskon. Familjen hade det gott ställt och bodde centralt i en stor våning med tjänstefolk. I Norrköping levde två separata världar sida vid sida: textilbaronernas och arbetarnas. Klasskillnaderna var enorma. Familjen Södergren skaffade 1907 en tomt vid sjön Glan där sommarhuset Ekudden uppfördes, som fortfarande är i släktens ägo.

Esther gick i flickskola som de flesta av borgerlighetens döttrar, och skolgången avslutades vid sexton års ålder. Därefter gick Esther en kurs i barnavård. Hon hade förmodligen skaffat sig de kunskaper som förväntades av en kvinna i hennes samhällsställning med tanke på ett lämpligt äktenskap med en passande make. Lite språkkunskaper, grundläggande insikter i ett hems och hushålls skötsel samt förmågan att traktera ett instrument, i Esthers fall piano. Hon tyckte om att spela piano och hon läste gärna romaner och så småningom deckare. Esthers ungdomsår är inte väldokumenterade, men före första världskrigets utbrott for Esther till Berlin. Det var vanligt att textilbaronernas döttrar begav sig till Tyskland för att förkovra sig i tyska, hushållsarbete, barnavård och kanske enklare sekreterarsysslor.

Esther inackorderades i en tvåbarnsfamilj där hon troligtvis hjälpte till med barnpassning och hushållsarbete, samt lärde sig tyska ordentligt. Birgitta Meurling fick i vuxen ålder av en släkting reda på att Esther förlovat sig med en tysk man i Berlin, något som aldrig hade berättats. Bröllop planerades, men mannen stupade i kriget och

Esther återvände hem. Kanske detta också, liksom i Annas fall, var så svårt att tänka på att minnena begravdes i tystnad.

Tillbaka i Sverige träffade Esther sin tillkommande, Manne Uhlander, juridikstudent i Uppsala. Esther skrev dagbok under ett och ett halvt år 1918–1920, och då finns det förstås mer källmaterial. Dagboken avslöjar en förälskad ung kvinna. Fästmannen kallas för många smeksamma namn, och dagboken ger också intryck av att de två kanske ibland hängav sig åt fysisk kärlek. År 1923 gifte sig paret, men det dröjde fem år innan första barnet, en dotter, föddes. Man hade hoppats på en pojke. Ytterligare fem år senare anlände en lillasyster. Esther var hemmafru, som de allra flesta gifta kvinnor i hennes samhällsklass vid den här tiden, och hennes make gjorde karriär och kom så småningom att bli rådman. Makens karriär avspeglas i de stora uppsättningar serviser, glas och bestick som införskaffades till hemmet för representationsbehov. Till hjälp i hushållet fanns också en barnjungfru, och svärmor Kristina bodde också i den stora lägenheten. Esther tyckte om att laga mat, men hade vid stora middagar hjälp med matlagning och servering. Trots goda ekonomiska omständigheter var det ändå självklart att ta till vara på allt, baka, konservera, lappa och laga.

Birgitta Meurling sätter in mormoderns liv i sin tid – trettiotalet då kvinnofrigörelse diskuterades liksom rationalisering av hemarbetet. Dock finns inga spår kvarlämnade som tyder på att Esther längtade ut i yrkeslivet. Familjen hade ett stort umgänge, både i Norrköping och i sommarhuset Ekudden. Båda makarna musicerade gärna och Esthers man var engagerad i många olika föreningar. Om även Esther var det, vet vi inte. Familjen gjorde flera semesterresor, oftast i Sverige, men våren 1939 begav man sig ut på en tio dagar lång resa till Tyskland. Köln, flodfärd på Rhen och besök i Berlin stod på programmet. Bara några månader senare utbröt andra världskriget, och Esthers make blev ordförande i Norrköpings kristidsnämnd. Döttrarna minns den 9 april 1940, Esthers 45-årsdag, som blev en sorgens och orons dag eftersom Tyskland den dagen inledde ockupationen av Danmark och Norge. Varubrist och ransonering kom att prägla vardagen under krigsåren.

I slutet av 1940-talet började olika krämpor ge sig tillkänna som fördystrade livet, och på 1950-talet drabbades Esther av bröstcancer. Trots sjukdomen försökte hon vara tapper och visade oförtröttlig omsorg om döttrarna, som nu blivit vuxna och utbildat sig. I juli 1956 avled Esther, 61 år gammal, efterlämnande en make förkrossad av sorg. Efter hennes död lät han måla ett stort porträtt av henne, efter ett fotografi. Birgitta Meurling tror att hennes mormor trivdes bra med sitt traditionella liv som huvudsansvarig för hemmet och hushållet, en miljö där hon kände sig behövd och uppskattad.

Den tredje mormodern i boken är Marianne Liliequist mormor Kajsa. Hon föddes 1896 på Lillnäset i Frostvikens socken i nordvästra Jämtland. Fadern hette Olof Jönsson. Han var torpare och en skicklig snickare. Modern Britta var tjugo år yngre än sin man. Fem flickor och en pojke växte upp i familjen. Kajsa gick bara fyra terminer i skolan, eftersom barnen behövdes som arbetskraft för att ta hand om kreaturen. Kajsa hade läshuvud och hade gärna velat fortsätta gå i skolan, men det fanns inte möjlighet till det. Hon älskade att läsa, men på den tiden ansågs det syndigt att fördriva tiden med läsning. Kajsas moster lovade henne en dag att lära upp Kajsa till lärarinna, mot att hon hjälpte till i hushållet. Kajsa flyttade till sin moster, men det blev inte någon upplärning till lärarinna i det hemmet, så Kajsa flyttade besviken hem igen efter tre år. Istället blev det tjänst som piga, innan hon gifte sig med småbrukare Erik Eriksson i Munsvattnet. Släktingar har berättat dramatiska episoder om tiden där, med alla positiva kontakter de hade med samebefolkningen. De gick på gemensamma fester, bjöd varandra på bröllop, var faddrar åt varandras barn och hjälptes åt i vardagen. Kajsa trivdes i

fjällvärlden med dess storslagna natur och uppskattade att få »jobba på sitt eget» som hon uttryckte det. När hon inte fick bli lärarinna var giftermål den bästa lösningen till ett mer självständigt liv. Fiske, jakt och boskapsskötsel var viktiga försörjningskällor.

År 1925 flyttade Kajsa och Erik till gården Lermon som hennes föräldrar och bror köpt. Kajsa och Erik hade då fått en dotter och en son, och fick därefter ytterligare två flickor och en son. Ett av barnen, sonen Östen, dog vid åtta års ålder 1926. Han hade drabbats av cancer och skickats till Stockholm för operation. Därefter lades han in på Radiumhemmet för strålning. Där insjuknade han i hjärnhinneinflammation och avled hastigt. Denna chock kom att prägla resten av Kajsas liv. Kyrkoherden i Frostviken skickade brev till de förtvivlade föräldrarna där han framhöll att Östen hade det bäst hos Gud, så hans föräldrar borde inte sörja utan glädjas åt att Östen fått »gå hem» från detta livs »synd och orenhet». Marianne Liliequist reagerar förstås på dessa, i våra ögon, empatilösa formuleringar, men Kajsa fann tröst i prästens ord. Hela livet sörjde Kajsa sin Östen, och mot slutet av sitt liv pratade hon mest om honom.

Marianne Liliequist beskriver sin mormor som tyst, allvarlig och inåtvänd, i motsats till den glada och ystra flicka hon tycks ha varit i barndomen, enligt hennes bror. Kajsas man Erik, däremot, var utåtriktad och social. Kajsa kom på äldre dagar att präglas av sträng religiositet, medan morfar Erik skojade och pratade med alla. Efter Östens död såg Kajsa det som sin främsta uppgift att se till att hennes barn fick en gudfruktig uppfostran. På äldre dagar blev hon mycket orolig över att de inte delade hennes stränga tro, att de inte var »frälsta». Hennes dotterdotter tror att det var gudstron och det hårda arbetet som hjälpte Kajsa vidare efter Östens död. Trots hårt arbete på gården och sträng religiös uppfostran tycks Kajsas barn ha upplevt sin barndom som idyllisk. Arbetsgemenskapen innehöll mycket glädje och det fanns också tid för lekar och upptåg. De goda relationerna med samerna fortsatte även efter flytten till Lermon.

I och med närheten till Norge fanns en ständig oro under krigsåren för att utsättas för attacker, och bombnedslagen på andra sidan gränsen hördes i Lermon. Många i bygden hjälpte flyktingar och den norska motståndsrörelsen. Under 1950-talet började man hyra ut en av stugorna på gården till turister, och vissa återkom flera gånger. Det livade upp morfar Erik som gladdes åt de långväga besökarna. När han på grund av demens togs in på Frösö sjukhus 1971 blev livet svårt för Kajsa. Hon oroade sig mycket för honom och blev alltmer tystlåten och inåtvänd. Marianne Liliequist grubblade mycket över hur hon kunde hjälpa sin mormor. Kajsa kom att flytta runt mellan sina barn innan hon hamnade på ålderdomshem, där hon efter en tid fann sig väl tillrätta. Hennes liv präglades av arbete och allvarlig gudstro, och som husmor kom hon att representera ordningen på gården.

Den sista mormodern att porträtteras i boken är Annika Nordströms mormor Anna Maria Bergström. Hon föddes 1901 i Göteborg. Hennes far Anders Bergström kom från Munkedal och tillhörde dem som flyttade in till Göteborg för att få arbete. Han gifte sig med Augusta Lorentzdotter från Västra Frölunda 1885. Paret flyttade sedan mellan många olika enkla bostäder i Majorna och Masthugget. Tre flickor föddes som alla dog – en i kikhosta, en i lunginflammation och en i tuberkulos. När Anna Maria föddes 1901 fanns tre äldre systrar och en bror i familjen. Senare föddes ytterligare en pojke. Annika Nordström har i sin berättelse om sin mormor haft glädje av den bok mormoderns syster Ida Agerström gav ut 1934, *Klamparegatan sextitre*, som skildrar barndomsmiljön. Det var mycket fattiga förhållanden med barn som tiggde, usla bostäder och helt otillräcklig fattighjälp. Familjen bodde i ett rum och kök med vedspis, rinnande kallt vatten och en kakelugn i rummet. På gården fanns utedass och bykhus.

Anna Maria gick två år i småskolan och fyra år i folkskolan. Trots de hårda villkoren handlar många barndomsminnen om den fina sammanhållningen som fanns bland de boende i Masthugget. Barnen lekte och alla sjöng mycket. Ett smärtsamt minne var att pappa Anders flyttade från familjen efter att han fått ett barn med en annan kvinna 1913. På något sätt tycks han ha sört för båda sina familjer, och någon skilsmässa från Anna Marias mor blev det inte. Skilsmässor var ovanliga och skamfyllda vid denna tid. Annika Nordström fick av en slump i vuxen ålder vetskap om denna utom-äktenskapliga affär, och det visade sig vara svårt för mormor att tala om detta. Att föda barn utom äktenskapet var vanligt men ändå inte socialt accepterat, och något man helst inte talade om.

Anna Maria tog efter skolan arbete i en familj. Första världskriget hade brutit ut, och i Sverige rådde ransonering och livsmedelsbrist. I många städer, även i Göteborg, utbröt kravaller när hungriga människor krävde mat på bordet. Den sextonåriga Anna Maria var en av dem som deltog i brödupproret den 5 maj 1917. Hon arbetade i flera år hos familjen Baeckström, tog hand om barnen, lagade mat, städade och tvättade. Hon kom att knyta nära band med barnen i familjen, särskilt med sonen Tord som hon hade kontakt med långt fram i livet.

Anna Maria gifte sig med Ivar Lindgren 1922. Han kom från Stöde i Medelpad och hade kommit till Göteborg som vuxen för att söka arbete. När paret gifte sig arbetade Ivar på Statens Järnvägar, som blev hans fortsatta arbetsgivare. Före bröllopet hade Anna Maria drabbats av spanska sjukan och lunginflammation, och var mycket illa däran. Det blev en lång sjukhusvistelse, men till slut kunde paret flytta in i en liten lägenhet på Hisingen. I den bodde även Ivars yngre bröder, så det var trångt i enrumslägenheten. Anna Maria var svag efter sin svåra sjukdom, men tiderna blev så småningom bättre. Efter ett missfall föddes sedan sonen Jörgen 1927 och tre år senare kom Britta. Familjen flyttade till bättre bostäder, och kunde efter en tid hyra ett hus i Partille, kallat Gröna Lund. Men det var fortfarande dass på gården och tvätten fick skötas vid brunnen och pumpen utanför huset. Anna Maria var hemmafru och skötte allt som hörde hemmet till – matlagning, skötsel av kläder och tvätt och hade ansvar för hushållsekonomin. År 1939 flyttade familjen till Bollnäs, där maken Ivar fått arbete som verkstadsmästare. Nu flyttade man in i en modern lägenhet i ett hyreshus. Här fanns elspis och värme, varmvatten, toalett och badrum.

Andra världskriget innebar ransonering, dock inte så drabbande som under första världskriget. Anna Maria, liksom andra husmödrar, fick ta tillvara det skogen gav av bär och svamp. Hon fick lära sig cykla för att ta sig ut till naturen. Hon gick med i Bollnäs husmodersförening, där hon också fick nya vänner. I föreningen fick man lära sig mer om kristidsmat och konservering. Via Bollnäs gick också järnvägsvagnar med tyska soldater på grund av järnvägstransiteringen.

I mars 1944 gick flyttlasset tillbaka till Göteborg, till en tvårumslägenhet i ett nybyggt hyreshus i östra Göteborg. Paret Lindgren åtog sig uppdraget att vara vice-vårdar i huset vilket innebar ansvar för trappstädning och tvättstugan samt att ta emot hyrorna. När barnen blivit stora och klarade sig bra själva tog Anna Maria arbete som biljettförsäljerska på biograferna Cosmorama och Kronan, och senare arbetade hon på Apotekarnes Droghandel AB. Hela livet tyckte Anna Maria om att sjunga, och hon hade en stor repertoar av sånger. Det intresset hade hon gemensamt med barnbarnet Annika. Annika Nordström beskriver sin mormor som hjälpsam och sparsam, präglad av uppväxten i fattiga förhållanden. Man skulle »göra rätt för sig», och finna en stolthet i ett väl utfört arbete. Där fanns också en glädje i sammanhållningen med grannar, släktingar och vänner, och att kunna sjunga och berätta. Anna Maria avled 1987.

Det som går som en röd tråd genom dessa fyra livsberättelser är skötsamheten – att arbeta flitigt, ta ansvar för familjen och hemmet, att göra sitt bästa. En självklar gudstro är också något som huvudpersonerna bar med sig genom livet. Kvinnorna kunde röra sig inom vissa ramar – för de flesta fanns inte möjligheten att läsa vidare och skaffa sig högre utbildning, men de gjorde vad de kunde för att ta vara på de möjligheter som erbjöds. Deras liv speglar även de stora samhällsförändringar som präglade Sverige under 1900-talet. Från ett fattigt agrart land med oerhörda klassklyftor har Sverige utvecklats till en välfärdsstat med materiell trygghet för de flesta, och ett brett utbyggt skolväsende med möjligheter till utbildning för alla.

Något som också förenar dem är tystnaden kring vissa ämnen. Det som säkerligen kändes svårt – att tala om en avliden make eller fästman, ett utomäktenskapligt barn och en far som lämnade familjen. Jag minns själv samtal med min egen farmor som förlorade sin förste make i spanska sjukan, det ville hon inte tala om. Jag instämmer i författarnas förmodanden att vissa erfarenheter smärtade för mycket. En annan reflektion jag gjorde är att vi i dessa livshistorier inte möter spår av den stora invandring vi haft i Sverige under andra halvan av 1900-talet. Inte några av barnen eller barnbarnen tycks ha gift sig med andra än infödda svenskar. Det personliga anslaget i boken ger en närvarokänsla som också säkert väcker tankar hos läsaren på egna minnen från släktled bakåt. Det dagliga arbetet som präglade kvinnornas liv känner jag igen från min egen farmor och mormor. Att vara skötsam och arbeta flitigt var självklart, och även nödvändigt för försörjningen. Boken inbjuder till engagerad läsning och är helt enkelt viktig kvinnohistoria.

Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid är en givande läsupplevelse. Perspektivet att via en huvudperson knyta samman henne med samhällsutvecklingen i stort, sätta in henne i sin tid, är ett lyckat grepp. Jag kan varmt rekommendera boken.

Eva Helen Ulvros
 Professor emerita i historia
 Lunds universitet
 eva-helen.ulvros@hist.lu.se

Terry Gunnell (red.), *Grimm Ripples: The Legacy of the Grimms' Deutsche Sagen in Northern Europe*. Leiden 2022. ISBN (tryck): 978-90-04-51160-6. ISBN (PDF): 978-90-04-51164-4. 591 s. Bokrecension. Publiceras under licensen CC BY 4.0. © recensenten. – Book review. Published under the license CC BY 4.0. © the reviewer. DOI: <https://doi.org/10.69824/svilm.146.25741>

Bröderna Grimms namn är bland allmänheten framför allt förknippade med utgåvan *Kinder- und Hausmärchen* (KHM), eller »bröderna Grimms sagor» som något olyckligt blivit titel och genrebeteckning på svenska. Men deras vetenskapliga internationella inflytande och rykte bygger på flera andra verk; i denna nyutkomna antologi redigerad av folkloristen Terry Gunnell står deras sägensamling *Deutsche Sagen* (1816–1818) i centrum. Här granskas hur sägensamlingen skapade intellektuella vågrörelser (*ripples*) och inspirerade till motsvarande insamling, utgivning, och vetenskaplig bearbetning och diskussion i Baltikum, Norden och på Brittiska öarna, och de internationella kontakter och nätverk som upprättades därigenom. Det handlar alltså både om vetenskapshistoriska studier av hur olika begrepp och perspektiv på folkligt berättande formerades under loppet av 1800-talet, och lärdomshistoriska iakttagelser av utgivningsprojekt, individuella forskarkarriärer och olika nationella institutionaliseringsprocesser. Merparten av författarna är folklorister, kulturhistoriker eller skandinavister, från de nordiska länderna, brittiska öarna, Estland, Tyskland, Nederländerna och USA.

Gunnell inleder med några generella iakttagelser. Brödernas utgåva fick sin första efterföljare redan 1817 (när enbart första delen av *Deutsche Sagen* kommit ut), den danska *Prøver av Danske Folksagn* utgiven av Just Mathias Thiele, som följde upp med en större utgåva i fyra delar, *Danske Folkesagn*, 1818–1823. Thomas Crofton Crockers samling från Irland 1825 blev i sin tur översatt till tyska av bröderna Grimm 1826. Andreas Fayes *Norske Sagn* kom 1833, och på 1840-talet var ett kontinuerligt arbete etablerat med insamling, utgivning, och översättning.

Vid mitten av seklet hade den allmänna tendensen blivit att ge ut muntligt levererade texter, alltså samtida uppteckningar (del 2 av *Deutsche Sagen* byggde nästan helt på äldre skriftliga källor). Likaså tonades anknytningen mellan sägner och historia ned till förmån för potentialen för nationell konst och symbolik. En fråga som Gunnell formulerar och diskuterar är varför England, Frankrike och Sverige inte producerade motsvarande nationella sägenutgåvor, och svaret söks i dessa länders politiska självständighet. I England och Frankrike blev det lokala och regionala viktigare. En annan fråga som väcktes var återgivning på dialekt eller riksspråk, där autenticitet ställdes mot tillgänglighet. Slutligen pekar Gunnell på att det till stor del handlar om en generation av män som etablerar ett vetenskapligt nätverk tillsammans.

Det egentliga inledningskapitlet är en idéhistorisk diskussion av Joep Leerssen, med tre fokus: förståelsen av *Mythos*, *Märchen*, *Saga* och *Sage* hos bröderna Grimm och deras samtid, en Actor–Network Theory-inspirerad läsning av hur utgivning och översättning skapade nätverk över Europa, och den särskilda kopplingen av sägner till platser. Här finns framväxten av Loreley-berättelsen som exempel på hur den framväxande turistbranschen skapade nya sägner.

Holger Ehrhardt presenterar bröderna Grimms arbete med sägenutgåvan med en diskussion av deras inspirationskällor, insamlingsarbete, utgivning och reception. Den tydliga gränsdragningen mellan *Märchen* och *Sage* kom gradvis (flera sägner ingår i KHM). Trots upprop och mobilisering av bröderna Grimms kontaktnät var det svårt att få in muntligt förmedlade texter – totalt inflöt endast 91 sådana (från ca 20 personer) av totalt 585 texter i verket. Resten hämtades från skriftliga källor från Tacitus och

framåt, särskilt 1600-talsförfattaren Johannes Praetorius. I del 2 (föregivet historiska »stam- och släktessågner») är endast 6 av texterna muntligt förmedlade. Den inhemska kritiken var blandad, med såväl positiva som negativa recensioner; kanske gjorde de senare att bröderna aldrig fullföljde planen på en del 3 med kompletteringar och en del 4 med kommentarer. Utgåvan kom aldrig i någon ny upplaga under deras livstid.

Efter dessa övergripande texter följer så femton kapitel med olika nationella ramar, med fortsatt uppmärksamhet på internationella kontakter. Timothy Tangherlini presenterar J. M. Thiele, verksam vid kungliga biblioteket i Köpenhamn, som inspirerades av bröderna Grimms utgåva och 1817 gav ut häftet *Prøver av danske folksagn* med 18 berättelser. Initialt hade han excerperat från bibliotekets böcker och manuskript, men under 1817 började han uppteckningsresor på landsbygden; merparten av häftet var direkt muntligt levererat. *Prøver* var till för att väcka intresse, och förutom eget insamlingsarbete de närmaste åren fick han också mycket material tillsänt från andra. Efter att ha sammanställt *Danske Folkesagn* 1823 lämnade han folklig diktning, men 1843 återvände han med en ny och kraftigt reviderad utgåva i två delar, *Danmarks Folkesagn*. Här var nu materialet ordnat i fyra större grupperingar: historiska, lokala, natursågner, övernaturliga sågner, och med en à två ytterligare nivåer av finfördelning, med andra ord ett kategoriseringssystem enligt principer som kom att bli dominerande i efterföljande forskning. 1860 gav han också ut en tredje del med övertromaterial men då främst i form av utsagor utan narrativ form.

I Norge utgavs den första större utgåvan, *Norske sagn*, 1833 av Andreas Faye, vilket beskrivs i ett kapitel av Herleik Baklid. Liksom i Thieles utgåva är stoffet till hälften hämtat från skriftkällor och egna uppteckningar han gjort som student några år tidigare för nöjes skull. Förutom Grimms utgåva var intellektuella i Köpenhamn och Tyskland som han umgicks med under en längre reseperiod en viktig inspirationskälla, särskilt biskop P. E. Müller i Köpenhamn som direkt uppmanade honom att skapa utgåvan. Intressant är att Faye i inledningen för fram olika argument för sågnernas (och utgåvans) värde i samtiden. Sågner om övernaturliga väsen är nära relaterade till norrön mytologi, och därmed intressanta som historisk källa. Sågner relaterar till natur och landskap och är därför av värde för naturvetenskap. Sågner kan vara värdefullt utgångsmaterial för poeter. Historiska sågner har värde som uttryck för historiska händelser. Sågner är intressanta för en vidare publik än den lokala, och de kan fylla en roll som läsning i pedagogiska sammanhang. Faye hade också en tydlig historiserande strukturering, inspirerad av Müller: övernaturliga väsen, krigare och kungar, S:t Olav, digerdöden, historiska sågner och »diverse sågner».

Baklid presenterar detta i en diskussion om likheter och skillnader med bröderna Grimms utgåva och principer. En punkt där Fays inställning överensstämde med Grimms var i fråga om texttrogenhet, att återge utan ändringar i språk eller innehåll. Detta blev huvudpunkten för en fullständigt nedgörande recension av Peter Andreas Munch (som bidragit med några uppteckningar), vilken också länge blev den dominerande karaktäristiken av Fays verk. Munch kritiserade det opoetiska språket, kombinerat med Fays akademiskt hållna kommentarer, och förordade istället en språklig utformning mer avpassad för den tänkta läsekretsen. En nedslagen Faye fick dock också stöd från många betydelsefulla skribenter, och fortsatte sitt arbete med sågner; en ny och utökad upplaga kom 1844. Större betydelse hade dock hans utgåva som inspirationskälla; de yngre Peter Christian Asbjørnsen, Jørgen Moe och den senares tidigt bortgångne bror Bernt Moe bidrog till den nya utgåvan och fortsatte egna karriärer; sågner från Fays utgåva togs upp i skolans läseböcker och i lärarutbildning; Henrik

Ibsen byggde många verk på sägenmaterial, och konstnären Theodor Kittelsen gjorde vid sekelskiftet albumet *Svartedauen*, dikter och skisser kring sägner om digerdöden.

Asbjørnsens och Moes fortsatta arbete ägnas två kapitel. Ane Ohrvik kartlägger Asbjørnsens internationella nätverk, med det samtida begreppet *republic of letters* som förståelseram. (Moe lämnade folkkulturforskningen 1852 efter andra upplagan av *Norske folkeeventyr* för en kyrklig karriär.) Utgångspunkt är Asbjørnsens stora brevsamling, korrespondens med ca 500 personer: folklorister, andra akademiker, förläggare, konstnärer, politiker etcetera. En intressant poäng är utbytet av böcker forskare emellan. Line Esborg skriver om Asbjørnsens och Moes roll i vetenskapliggörandet av folklöre, och lyfter fram de bådass medvetna strävan i denna riktning redan från deras första upprop för subskription på *Norske folkeeventyr* 1840 som mer vänder sig till en akademisk publik än en bred allmänhet. Hon följer utgåvan (fyra häften 1841–44) som får ett internationellt genomslag (en recension i en tysk tidskrift av historikern Peter Andreas Munch gör deras namn kända) med flera översättningar. I andra upplagan från 1852 finns Moes långa introduktion där de återkopplar till bröderna Grimms program om att inte ändra eller lägga till, samtidigt som den stilistiska utformningen (i motsats till Fayes sägenutgåva) förhåller sig till berättelserna poetiskt snarare än källkritiskt autentiska. De är också tydliga med att uppteckningsarbete i fält är ett vetenskapligt arbete. I senare utgåvor, där Asbjørnsen ensam står för paratexternas ändring, blir också evolutionistiska tankegångar synliga. Mer specifikt angående sägner så var det Asbjørnsen som ensam stod för utgåvan *Norske huldreeventyr og folkesagn* 1845–48. Med dess återkommande ramberättelser om framförandesituationer finns här en tydlig påverkan från Crofton Crocker via bröderna Grimms tyska översättning *Irische Elfenmärchen*. Esborg noterar i avslutningen hur Asbjørnsens och Moes idéer om vetenskapligt värde också inkluderade att skapa en ny språklig stil och att påverka konst och nationell självbild.

Den svenska sägenutgåva som planerades av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius men aldrig kom till stånd diskuteras av Terry Gunnell och Fredrik Skott, vilka bygger på Nils-Arvid Bringéus forskning. Förutom Thiele och Faye så var för Hyltén-Cavallius Jacob Grimms *Deutsche Mythologie* (1835) en viktig inspirationskälla, och idén om sägnernas religionshistoriska betydelse ledde till tankar om att upprätta en »den yngsta eddan». Han samlade sägner under 1840-talet för en »Svenska folk-sagor» (uttryckligen för att motsvara Thieles utgåvor, så här är begreppet *saga* liktydigt med *sägen*), men prioriterade arbetet med sago- och visutgåvorna tillsammans med George Stephens. Det manus han sammanställde 1864 (utgivet först 1968, av Nils-Arvid Bringéus) kallades Folksägner från Varend, och här poängterar författarna att liksom i England och Frankrike, självständiga och självständiga länder, blev sägner lokalt och regionalt definierade snarare än nationellt.

John Lindow presenterar George Stephens, som aldrig gjorde någon större insats rörande sägner, men som ändå platsar väl i bilden av framväxande forskarnätverk. Lindow lyfter fram den vetenskapliga framställningen i Hyltén-Cavallius och Stephens ofullbordade *Svenska folk-sagor och äfventyr* (1844–49), med inledningar, återgivning av varianter och hänvisningar till ytterligare varianter på internationell nivå och alternativa versioner på motivnivå, och ser här tidiga exempel på en medvetenhet om typ- och variantproblematik. Till Stephens betydelse hör också hans upprop 1845 för insamling av folkliga berättelser på Island och Färöarna. Efter sin flytt till Köpenhamn 1851 kom han att koncentrera sig på runtexter och språkhistoria, med minst sagt idiosynkratiska idéer. Lindows karaktäristik av Stephens som en Loki bland nordiska folklorister är välfunnen.

Jonathan Roper konstaterar att någon nationell engelsk sägensamling inte producerades förrän 1890 men tecknar en bild där flera skribenter gör viktiga ansatser. Både Grimms och Thieles utgåvor recenserades 1820. William J. Thoms publicerade översättningar från *Deutsche Sagen* under 1830-talet och gjorde flera upprop för insamling, bland annat den artikel i *Athenaeum* där han i förbigående myntade begreppet folklöre. Roper noterar att när Thoms exemplifierar vad han syftar på är det främst sägenmaterial och noggrant lokaliserat: pixies i Devon, huvudlösa ryttare i Haddon, Derbyshire och Parsloes, Essex, etcetera. Hans upprop gav dock föga gensvar och hans planer på utgåvor med namn som »the Folk-Lore of England» blev resultatlösa. Han översåg dock Vincent Thomas Sternbergs *The Dialect and Folk-Lore of Northamptonshire* från 1851, den första boken med *folklöre* i titeln. Flera personer gjorde insamlingar och smärre utgåvor, för majoriteten under en kortare fas i ungdomen. Roper diskuterar varför Grimms inflytande blev så pass verkningslöst. Förutom de nationalpolitiska förklaringarna framhåller han också att redan på 1700-talet hade ett intresse för folkliga traditioner etablerats i brittisk offentlighet med Percy, Macpherson med flera, vilket syns i hur Thoms uttryckte att de folkliga sångernas skönhet inte behövde motiveras men behövde argumentera för värdet av prosaberättelser. George Webbe Dasent, som gjorde sig ett namn på att översätta Asbjørnsens och Moes folkeeventyr som *Popular Tales from the Norse* 1859, hävdade att sådana berättelser hade slutat berättas i England hundra år tidigare. Éilís Ní Dhuibne Almqvist lyfter fram Thomas Crofton Crockers *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* från 1825 – uppteckningar gjorda av en icke-irisktalande tonåring på sommarvandringar, nonchalant mot medhjälpare, några texter mer fantasi än folktradition – men den första utgåva som helt byggde på muntliga källor, och betydelsefull genom bröderna Grimms översättning till tyska, och med återgivande av berättarsituationer. Ett kortvarigt men intensivt genomslag för bröderna Grimms idéer; efter denna samling och några enstaka följare stannade intresset för muntligt framförda berättelser av till nystarten på 1930-talet. John Shaw skriver om inflytandet i Skottland som är mest tydligt dels genom Walter Scotts korrespondens med bröderna 1814–15, dels med John Francis Campbells utgåvor på 1860-talet. Kim Simonsen skriver om V. U. Hammershaimb, grundare av färöisk folkloristik, hans kontakter med Carl Christian Rafn i Köpenhamn och dennes nätverk som inkluderade Jacob Grimm. Hans sägenuppteckningar är mycket knutna till landskapet, något Simonsen ser som att »naturen nationaliserades» i skapandet av en färöisk litteratur. Rósa Þorsteinsdóttir lyfter fram den tyske juristen Konrad Maurers betydelse för att uppmuntra och inspirera den inhemska insamlingen på Island på 1860-talet, särskilt samarbetet med Jón Arnason. Terry Gunnell skriver om den senare, i det större sammanhanget av isländsk nationalromantik från det första uppropet om insamling av sägner 1817 fram till *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri* 1862–64, utgiven med förord av Jón och Guðbrandur Vigfússon. Jón understryker sägnernas betydelse som uttryck för nationen, medan Guðbrandur förbinder sägnerna med sagatiden samtidigt som han tillskriver dem ett egenvärde som samtidsuttryck.

Liina Lukas diskuterar hur den politiskt annorlunda situation som fanns i Baltikum skapade skiljelinjer i mottagandet av vågorna från bröderna Grimm, särskilt i Estland. Det ekonomiska, administrativa och intellektuella skiktet var tysktalande, i motsats till underklassen som talade estniska, liviska och lettiska. De första insatserna och utgåvorna blev alltså akademiskt kommunicerade på tyska (även Jacob Grimm översatte sägner från estniska till tyska). Lukas urskiljer två linjer: en balttysk hållning där det lokala, sammanhanget med naturen och landskapet betonades, över språkgränser, och en nationell estnisk. För den senare blev inflytandet från Herder och mer direkt från

Elias Lönnrot mer markant, och sägnerna om jätten Kalevipoeg som stred mot »järnmännen», tyska korstågsridmare, blev det favoriserade materialet att bygga nationellt diktverk på – något som förverkligades av F.R. Kreutzwald (i både estnisk och tysk version!) med *Kalevipoeg: Eine estnische Sage* 1857–62. Under samma period gav Kreutzwald också ut den första sägensamlingen på estniska.

Pertti Anttonen presenterar en bild av folklöreforskning i Finland där redan Gabriel Porthan vid 1700-talets slut pekade på runosången i sin *De Poësi Fennica*, och hur hans intresse fördes vidare på 1810- och 20-talen av »Åboromantikerna» (*Turku Romanticists*) vilka gjorde uppteckningar av såväl sånger som prosa, och försåg H.R. von Schröter med texter denna översatte till tyska i *Finnische Runen* 1819 som därmed introducerade europeiska intellektuella till Väinämöinen-gestalten. Något väsentligt intresse för bröderna Grimm verkar inte ha kommit förrän 1844 då Jacob i andra upplagan av *Deutsche Mythologie* gjorde hänvisningar till Kalevala, och då mer för uppmärksamheten än för begreppsbildningen. Det finns en tankefigur att begreppet *sägen* inte hade någon relevans inom finsk folklöristik förrän på 1920-talet, eftersom det var runosångerna som varit den centrala genren; men Anttonen uppmärksammar här Erik Rudbeck (Eero Salmelainen), som 1852–66 publicerade den första samlingen av finska folkliga prosaberättelser, *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita*. Även om den innehåller väldigt få sägner och därför är en motsvarighet till *Kinder- und Hausmärchen*, poängterar Anttonen att Rudbeck var medveten om skillnaden mellan *Märchen* och *Sage*. I sin licentiatavhandling från 1857 och en tidigare artikel skriver Rudbeck om två former av folkdikt »i obunden, berättande form»: »sagan och äfventyret», med samma åtskillnad som »Sage och Mähre, Märchen i Tyskan». Rudbeck använder alltså *saga* för vårt begrepp »sägen», och *äventyr* för nusvenskans »folksaga», och följer bröderna Grimms argumentation även om han inte refererar till dem. Dessvärre blev Rudbeck anklagad för plagiering av sig själv och andra, och underkändes, vilket gjorde att hans akademiska möjligheter stoppades – och det kom att dröja 30 år innan några nya forskare trädde fram inom prosafolkdiktningen.

Ulrika Wolf-Knuts och Susanne Österlund-Pötzsch presenterar Oscar Rancken (1824–1895), som var den förste att initiera insamling i Finlands svenskspråkiga bygder med ett upprop 1848. Det fick inget särskilt gensvar; istället kom Rancken att i sin position som lärare i Vasa göra insamling genom sina elever. Han skapade inga större utgåvor men två kataloger över materialet, föregångare till senare praxis med typkataloger. I sitt upprop från 1848 påtalar han vikten av att dokumentera varianter och betydelsen av jämförande perspektiv. Han sätter också in insamling i ett patriotiskt sammanhang. Han eftersträvade stor genrebredd, med sånger och sagor i fokus; sägenbegreppet var inte tydligt i hans skrifter, även om Carl Säve (Uppsala) 1865 uppmärksammade mängden sägner och uppmanade honom att skapa en utgåva. Rancken representerar vad som också framkommer på andra håll i antologin, en andra generation efter bröderna Grimms samtida, som tog del av och förnyade ett pågående internationellt flöde av idéer och arbeten.

Tillkomsten av antologin är inte tydligt formulerad; en konferens 2016 i anledning av tvåhundraårsminnet initierad av Joep Leerssen nämns (han tackas särskilt på försättsbladet), samtidigt som Gunnell tydligt har varit en drivande och samordnande kraft som sett till att de olika bidragen samspekar med varandra. Jag anar också i bakgrunden något av Bo Almqvists (1931–2013) insats för att upprätthålla sambanden mellan nordisk och keltisk folklöreforskning.

De olika nationella nedslagen synliggör några återkommande teman i form av samtida diskussioner om hur folklig muntlig kultur skulle betraktas och behandlas

vetenskapligt. En sådan frågeställning rörde värdet av uppteckningar kontra historiska källor (här har vi tidiga argumentationer för det vetenskapligt legitima i att lyssna på »vanligt folk«). Vidare diskuterades överföringen från muntlighet till skriftlig form, vilket såväl gällde frågan om dialekt eller riksspråk som den om språklig knapphet eller elaborerad text (för bättre förståelse), liksom den om stilistisk konstlöshet eller mer poetiskt uttryck (för större uppskattning). Det förs också olika argumentationer för att en vardaglig genre kunde ha stort nationellt värde. En process av vetenskapliggörande med förklarande ingresser, anförande av varianter och paralleller i inhemsk och internationell litteratur lyfts fram. En tendens som stundtals lyser igenom är hur inflytandet från bröderna Grimm tycks ha blivit starkast i de länder där ett intresse för medeltida krönikor, mytologier, ättesagor samt folkliga sånger inte etablerats redan under slutet av 1700-talet – vilket också har återsken i den utsträckning äldre källor användes i de första renodlade sägenutgåvorna i förhållande till muntligt förmedlade.

Frågan om betydelsen av nationella strömningar för förekomsten av eller bristen på nationella utgåvor inom olika genrer är inte helt lätt. Jag instämmer i att det finns ett tydligt mönster av vilka länder och regionala/etniska minoriteter som skapat produktiva miljöer och offentligheter där sådana utgåvor har bejakats och akademiska strävanden understötts. Samtidigt kan det räcka med en envis författare och en obekymrad förläggare för att få till stånd en utgåva som kanske inte startar en trend, men omsider blir räknad som en föregångare. Här ger antologin exempel på såväl acceptans som avvisande med många olika utgångspunkter: romantiska/antiromantiska hållningar, estetiska dispositioner, akademisk positionering, politisk lojalitet/opposition, diskursiva strider om gränsen mellan nationalism och provinsialism. Det finns också en ironi i att de lokala och regionala samlingar som vi idag kan tillskriva större vetenskapligt värde för deras närhet till en och samma sociala miljö inte hade någon betydelse för att etablera folklöre som vetenskapligt studieobjekt, men däremot de mer ytliga nationella samlingarna.

Det svenska språket, eller den svenska språkpraktiken, gör läsningen av antologin komplicerad, likaså skrivandet av denna recension. Att den genre som kallas *Märchen* av bröderna Grimm och finns typologiserad i *The Types of The Folktale* i Sverige fick beteckningen *folksaga* visar på en vilja att identifiera texterna som främst besläktade med Njals, Egil Skallagrimssons, Fritjofs, Laxdøla etc. sagor – analogt med att se sägnerna som rester av fornnordisk religion. När Hylltén-Cavallius och Rudbeck skriver om »sagor och äventyr» kan det alltså i nutidssvenskan förstås som »sägner och sagor»; jämför norskans och danskans *sagn* och *eventyr*. Likaså är engelskans otidlighet vad gäller *folk tale* och *fairy tale* besvärlig – betecknar *fairy tale* en sägen om féer (älvor, de underjordiska etc.)? *The Types of The Folktale* nummer 300–749 har överrubriken »Tales of magic», används den som synonym till *folk tale* eller kanske till och med för den franska litterära 1600-talsgenren *conte de fée*? När de dessutom används för översättning blir osäkerheten ännu större.

Det är en viktig forskningsinsats som gjorts, både för hur den avtäckar betydelsen av *Deutsche Sagen* för att initiera insamling och studier av folkligt berättande i olika länder och i förlängningen för akademiseringen av folklörestudier, och för hur samlingen påverkat utvecklingen av kategoriseringar, kriterier och definitioner. Det finns många vägar att fortsätta på – en frågeställning som kan göras tydligare är hur *Sage*, *sagn*, *sägen* övergick från att beteckna »muntlig förmedling» i allmänhet till att uppfattas som en självständig genre. Det är också skäl att vidga perspektiven från *Märchen*–*Sage* som dikotomi och ta in *poesi*, *historia*, *myt*, *hjältasaga* i ett och samma semantiska fält för bröderna Grimm och deras efterföljare, inte minst genom att – som några kapitel

är inne på – granska relationen mellan sånger och prosaberättelser, både vad gäller enskilda narrativa strukturer och hur det akademiska intresset sett ut. En delförklaring till att en svensk sägensamling dröjde kan vara att Geijer & Afzelius *Svenska folkvisor* (1814–1818) redan förmedlat berättelser och kunskap om älvor och näcken i poetisk form; vad skulle formlösa prosareferat kunna tillföra? Ett tema som återkommer i kapitlens uppläggning är den tänkta och den faktiska rollen för sägenutgåvor som förebild och inspiration för skönlitteratur, dramatik och bildkonst, i någon mån också musik – vilket kan utvidgas till hela folklöreområdet. Inom de estetiska vetenskaperna har förvisso folklöre som inspiration studerats länge, men det går att formulera om frågorna till att handla om »högkultur som urval och representation av folklöre». Jag hade också gärna sett ett kapitel om betydelsen av Grimm och Lönnrot för insamling och representation av samisk folklöre, ett undersökningsområde som kan problematisera den jordbrukarterritorialism som präglar 1800-talets synsätt på etnicitet.

Alf Arvidsson
 Professor emeritus i etnologi
 Umeå universitet
 alf.arvidsson@umu.se